

Часопис за политичку теорију и праксу

Издавач

Фондација за српски народ и државу

За издавача

Бојана Радаковић, директор

РЕДАКЦИЈА

Главни и одговорни уредник

Проф. др Зоран Јевтовић

Политика

Проф. др Урош Шуваковић

Спољна политика и међународни односи

Иван Мркић, амбасадор

Европско право и политички систем ЕУ

Проф. др Бранко Ракић

Доц. др Зоран Чупић

Геополитика

Др Љубиша Деспотовић, научни саветник

Одбрана и безбедност

Проф. др Обрад Стевановић

Историја

Проф. др Марко Атлагић

Проф. др Далибор Елезовић

Култура

Мр Бојана Борић Брешковић

Екологија

Проф. др Дарко Надић

Медији и друштво

Проф. др Дејан Вук Станковић

Часопис излази три пута годишње.
Први број часописа *Напредак* изашао је
на Видовдан, 28. јуна 2020. године

Тираж: 500 примерака • Штампач: Бирограф, Београд
Адреса Редакције: Палмира Тољатија 5, Београд

<http://fondacijasnd.rs/casopis-napredak/>

Радови се пријављују електронски

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32(497.11)

НАПРЕДАК : часопис за политичку теорију и
праксу / главни и одговорни уредник Зоран Јевтовић.
- [Штампано изд.]. - Vol. 1, no. 1 (2020)- . - Београд :
Фондација за српски народ и државу, 2020 - (Београд :
Бирограф). - 24 cm

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму:
Напредак (Београд. Online) = ISSN 2683-6114
ISSN 2683-6106 = Напредак (Београд)
COBISS.SR-ID 15570185

Vol. III / No. 1 2022.

Садржај | Content

Чланци | Articles

Н. Е. Јахел Вилан

Тридесетогодишњица од обнављања дипломатских односа између

Државе Израела и Републике Србије 7

H. E. Yahel Vilan

30th anniversary of the renewal of diplomatic relations

between the State of Israel and the Republic of Serbia

Александар М. Николић

Поводом тридесет година од обнављања српско-израелских односа 15

Aleksandar M. Nikolić

On the Occasion of the 30th Anniversary of the Restoration of Serbia-Israel Relations

Тематски блок | Thematic Section

Социјална и политичка екологија | Social and political ecology

Дарко П. Надић

Узроци и последице радикализације еколошких покрета у Србији 25

Darko P. Nadić

Causes and Consequences of the Radicalization of Environmental Movements in Serbia

Снежана С. Ђорђевић

Добра искуства паметних, зелених градова за одрживи зелени развој и демократизацију . . . 37

Snežana S. Đorđević

Good experiences of smart green cities for sustainable green development and democratization

Андреј Р. Бојић	
Развој климатске дипломатије и њен значај за савремене државе	61
Andrej R. Bojić	
Development of Climate Diplomacy and its Significance for Modern State	

Милош Д. Тодоровић	
Употреба наслеђа у спољној политици Републике Србије: кратак преглед досадашње праксе и савети за даљи развој	75
Miloš D. Todorović	
The Use of Heritage in Serbia's Foreign Policy: A Brief Overview of Past Practices and Advice for Further Development	

Томислав А. Лунић	
Душко А. Лунић	
Српски национални идентитет кроз призму светосавља и косовског „завештања“	95
Tomislav A. Lunić	
Duško A. Lunić	
Serbian National Identity through the Prism of Saint Sava's Cult and Kosovo Covenant	

Тихомир Ч. Радовановић	
Успешност националног лидера	105
Tihomir Č. Radovanović	
The Success of A National Leader	

Прикази књига | Book Reviews

Предраг Ђ. Бајић	
Водич за одбрану човечности	123
Упутство за ауторе	127

Чланци | Articles

Њ. Е. Јахел Вилан^[1]

Амбасадор Израела
у Републици Србији

УДК 327(497.11:569.4)

341.7(497.11:569.4)

Документарни прилог

Примљен: 25.02.2022.

Прихваћен: 28.02.2022.

doi: 10.5937/napredak3-36643

Тридесетогодишњица од обнављања дипломатских односа између Државе Израела и Републике Србије

Сажетак: Историјска блискост српског и јеврејског народа, исказана и кроз заједничко страдање и патње током Другог светског рата, данас се најбоље огледа у искреним и пријатељским везама између два народа и две земље. Чињеница да су након Шестодневног рата 1967. године, према одлуци тадашње југословенске владе, дипломатски односи на тренутак званично прекинути није утицала на међусобно разумевање и сарадњу кад год је то било могуће. Од пролећа 1992. године дипломатски односи су подигнути на највиши ниво, доказујући да иако није сусед Израела на географској карти Србија је сусед у срцу овог народа. Кроз сведочења и примере личности које су својим делима уткале нити искреног пријатељства и разумевања у овом тексту говоримо о добрим билатаралним односима две државе и потреби да се пред заједничким изазовима у садашњости међусобно помажемо, штитећи своје националне интересе и идентитете. Будућност видимо у активнијем и богатијем ангажовању у свим аспектима наших живота – трговини, туризму, инвестицијама, култури, спорту и, наравно, науци.

Кључне речи: Израел, Србија, дипломатски односи, пријатељство, сарадња, заједничка будућност

Поштовани читаоци,

Ове године обележавамо тридесет година од обнављања дипломатских односа између Државе Израела и Републике Србије.

Дипломатски односи између бивше Југославије и Државе Израела званично су прекинути након Шестодневног рата 1967. године, према одлуци тадашње југословенске владе. Односи

су обновљени на нивоу отправника послова у јесен 1991, а у пролеће 1992. године у Тел Авиву је поново отворена југословенска амбасада. Први југословенски амбасадор који је 1997. предао акредитивна писма био је чувени Мирко Стефаноновић. Први амбасадор Израела, Давид Сасон, дошао је у Београд 1996. године.

Кажем „званично“ зато што односи између наше две земље, у најдубљем и најискренијем

[1] press@belgrade.mfa.gov.il

значењу те речи, никада нису били прекинути. Србија није сусед Израела на географској карти, али му је сусед у срцу.

Не морате бити историчар, песник или пророк да бисте увидели изузетне сличности између наша два народа. Наши блиски односи потичу из заједничке **историјске прошлости, садашњих изазова и будућих снова.**

Заједничка историјска прошлост

Оба народа су током своје крваве историје била поробљена, под окупацијом услед губитка суверенитета, херојски се борећи да очувају своје културно и духовно наслеђе у окружењу које се стално мењало. Јеврејска заједница одувек је чинила саставни део српског народа и са њим делила добре дане и времена пуна тешкоћа. Наше две нације морале су да дају огромне жртве да би истрајале и преживеле. И успели смо у томе.

Једна од најистакнутијих личности у заједничкој историји Србије и Израела био је доктор Давид Албала, српски родољуб и ватрени ционист, који у свом лику отелотворује историјско раскршће на нашем упоредном путовању.

Пре отприлике 105 година, 27. децембра 1917, ционизам и српске националне тежње кренули су у истом смеру, што је довело до тога да Србија постане прва земља на свету која је потписала Балфурову декларацију.

Другог новембра 1917. године лорд Џејмс Артур Балфур, тадашњи министар иностраних послова Велике Британије, потписао је Декларацију, признавши први пут право Јевреја као нације на самоопредељење у њиховој ис-

торијској отаџбини. Влада Србије је у дивном писму Миленка Веснића, тадашњег амбасадора Србије у Вашингтону, а касније премијера, које је упутио свом пријатељу Давиду Албали, постала прва држава која је потписала Декларацију.

Немогуће је занемарити огромне симпатије и поштовање који су пропратили ово емотивно писмо. Након што је изразио наклоност српске владе и народа према овом праведном циљу, који ће Јеврејима омогућити „да заузму своје место у будућем друштву народа, у складу са својим бројним могућностима и неоспоривим правом“, Веснић је наставио: „Знате, драги капетане Албала, да на свету не постоји ниједан народ који овај план подржава као Србија.“

На крају писма Веснић је написао: „Биће нам тужно кад будемо видели да наши суграђани Јевреји одлазе како би се вратили у своју обећану земљу, али ћемо наћи утеху у нади да ће нам они и даље бити браћа и да ће нам оставити велики део срца, те да ће представљати најчвршћу спону између слободног Израела и Србије.“ Веснић је пророчки из последње реченице избрисао откуцану реч „Сион“ и уместо ње руком дописао „Израел“, иако то име још није било предложено за будућу јеврејску државу.

У најмрачнијим временима човечанства, Србија и Срби су поново кренули правим моралним путем, учинивши праву ствар у неподношљивим околностима тако што су својој јеврејској браћи помогли највише што су могли. То није спасло већину њих, суочених са најсуровијом машином за убијање коју је смислила нацистичка Немачка са својим колаборационистима, али је овакво херојско

SERBIAN WAR MISSION TO THE
UNITED STATES

WASHINGTON, Dec. 27th. 1917.

Dear Captain Albala,,

[I learn that you have to attend on Saturday 29th inst., a meeting of the Menorah, the great Cultural Society in this country of the Jewish youth.] I wish you to express to your jewish brothers, ~~brothers~~ [on that occasion] the sympathy of our Government and of our people for the just endeavour of resuscitating their beloved country in Palestine, which will enable them to take their place in the future Society of Nations, according to their numerous capacities and to their unquestioned right. We are sure that this will not only be to their own interest, but at the same time, to that of the whole of humanity.

You know, dear Captain Albala, that there is no other nation in the world sympathising with this plan more than Serbia. Do we not shed bitter tears on the rivers of Babylon in sight of our beloved land, lost only a short time ago? How should we not participate in your clamours and sorrows, lasting ages and generations, especially when our countrymen of your origin and religion have fought for their Serbian fatherland as well as the best of our soldiers?

fellow- It will be a sad thing for us, to see any of our Jewish citizens leaving us to return to their promised land, but we shall console ourselves in the hope, that they will stand as brothers and leave with us a good part of their hearts, and that they will

free Israel

be the strongest tie between ~~Zion~~ and Serbia.

Believe me, dear Captain Albala,

Very sincerely yours,

Vesimsky

Captain Dr. David Albala,

Serbian Legation,

Washington. D.C.

JUL 1963

Њ. Е. Јахел Вилан

Тридесетогодишњица од обнављања
дипломатских односа између
Државе Израела и Републике Србије

Председник Републике Србије Александар Вучић са бившим председником Израела Рувеном Ривлином
приликом посете Београду, јул 2018. године

Amos Ben Gershom (GPO), Национална фото-колекција Израела

поступање највећег броја Срба заувек остало у нашим срцима и одиграло још једну значајну улогу у нашим билатералним односима.

Заједнички изазови у садашњости

Истина, ми смо мале земље, и Србија и Израел – ми имамо нешто више становника, а ви већу географску површину; и истина, нисмо увек омиљени у појединим међународним аренама,

али смо и даље енергични, истрајни и, опростићете на комплименту који сами себи дајемо, шармантни захваљујући својој динамичној природи, топлини и људској великодушности.

Наша борба за опстанак наставља се и данас. Израелци и Срби подједнако верују да морају штитити своју земљу, своје национално богатство и јединствени идентитет. Оба наша народа и даље се суочавају са споровима због граница.

Председник Републике Србије Александар Вучић са бившим председником Израела Рувеном Ривлином, на свечаној церемонији именовања Улице Теодора Херцла у Београду, јул 2018. године

Amos Ben Gershom (GPO), Национална фото-колекција Израела

Слични снови за будућност

Обе наше земље желе мир, безбедност и стабилност, теже да буду укључене у регионални простор и превазиђу најдубље страхове, понекад унутрашње природе.

Међутим, драги читаоци, дозволићете ми да вам кажем још нешто: заједнички снови и славна прошлост нису довољни. Они су дефинитивно важни, али мој главни задатак као амбасадора јесте да те снове и заједничке вредности и прија-

тељство пренесем у још снажнију садашњост и будућност.

Прва половина тог плана огледа се у томе што Израел никада није био присутнији у свакодневном животу Србије него данас. То можете видети на хоризонту Београда или када одете у куповину у један од тржних центара ВІГ, када се возите локалним аутобусима марке KAVIM на југу Србије или када пијете Don Café. Овде смо присутни и у оквиру пројеката обновљиве енергије и у пољопривреди. И, да

Њ. Е. Јахел Вилан

Тридесетогодишњица од обнављања
дипломатских односа између
Државе Израела и Републике Србије

Зид плача у Јерусалиму
Noam Chen, Министарство туризма Израела

буде сасвим јасно – веома смо поносни због свега тога.

Годинама су се наши народи зближавали тако што су се међусобно упознавали кроз културу: плесне групе, књиге преведене на наше језике, музику свих врста и још много тога. У предстојећим месецима прославићемо тридесетогодишњицу низом културних догађаја широм Србије.

Шта је тридесет година у историји наших старих нација? И једни и други имамо младе државе које потичу од старих и славних народа,

не по величини већ по унутрашњој енергији, мотивисаности и чврстој вери у себе.

Да, сасвим сигурно можемо с великим поносом посматрати све што смо постигли у овом кратком периоду од тридесет година.

Али, када је реч о будућности и ономе што желим Србији и Израелу у наредних тридесет година, дозволићу себи да се осврнем и на део плана који тек треба да се оствари, односно на огроман потенцијал који постоји у нашим односима.

Авионски лет између наше две земље траје свега три сата и, као што је већ поменуто, разумемо се и волимо и тај однос је вероватно много бољи него с било којом другом земљом на овом континенту. А мој, као и наш заједнички задатак јесте да ово претворимо у знатно обухватније ангажовање у свим аспектима живота: трговини, туризму, инвестицијама, култури, спорту, науци и тако даље.

Управо овако видим свој циљ као амбасадора на значајној прекретници каква је ова тридесетогодишњица. Треба с много оптимизма посматрати наредних тридесет година и уло-

жити све напоре да до тада буде остварен много већи проценат овог огромног потенцијала, подједнако у корист Срба и Израелаца.

H. E. Yahel Vilan

Ambassador of the State of Israel to the Republic of Serbia

30th anniversary of the renewal of diplomatic relations between the State of Israel and the Republic of Serbia

Summary

Historical closeness of the Serbian and Jewish nations, also expressed through their suffering and torments during World War Two is nowadays best reflected in sincere and friendly relations between the two nations and the two countries. The fact that after the Six Day War in 1967, according to the decision of the Yugoslav government at the time, the diplomatic relations were briefly interrupted officially, did not affect mutual understanding and cooperation whenever it was possible. Since spring 1992 the diplomatic relations were raised to the highest level, proving that, although Serbia is not Israel's geographical neighbour, it is the neighbour in the heart of this nation. Through testimonies and examples of the persons whose deeds wove the threads of honest friendship and understanding, this text will speak of good bilateral relations of the two countries and the need to help each other while facing joint challenges in the present, while protecting our national interests and identities. We see the future in a more active and profound engagement in all aspects of our lives – economy, tourism, investments, culture, sport and, of course, science.

Keywords: Israel, Serbia, diplomatic relations, cooperation, mutual future

Александар М. Николић^[1]

Почасни конзул
Републике Србије у Израелу

УДК 327(497.11:569.4)
341.7(497.11:569.4)
327:929 Карађорђевић П. I
327:929 Шлезингер Ј.
Стручни рад
Примљен: 21.02.2022.
Прихваћен: 16.03.2022.
doi: 10.5937/napredak3-36560

Поводом тридесет година од обнављања српско-израелских односа

Сажетак: Положај припадника јеврејске заједнице током деценија обнављања српске државности, односно држава које је конституисао српски народ, доживљавао је успоне и падове. Свечарски повод, 30. годишњица обнављања дипломатских односа између Републике Србије и Државе Израел, упућује на евоцирање суптилних емотивних посебности у њиховом најсликовитијем облику. Протагонисти тих посебности били су кнез Милош Обреновић и краљ Петар Први Карађорђевић Ослободилац, српски владари који се сврставају међу најуспешније у обе династије.

Овај прилог је одсјај присећања на две одабране посебности. Једна се односи на зачетника српске грађанске музичке културе Јосифа Шлезингера, а друга на активно и промотивно учешће краља Петра Првог у полагању камена темеља за београдску синагогу *Бет Јисраел* и, годину дана потом, на њено освећење. Својим наменски скромним волуменом, приказ се осврће на фасцинантну адаптивност заједнице, која завидном брзином прераста у један од најконструктивнијих чинилаца увезивања земље у континенталне друштвено-економске токове, с једне стране, и антиципацију тог процеса од националних лидера, који су за собом оставили неизбрисив траг у историји свог народа и региона, с друге стране.

Кључне речи: Јосиф Шлезингер, кнез Милош Обреновић, краљ Петар Први Карађорђевић, српски војни оркестар, музика за позориште у Србији, београдска синагога *Бет Јисраел*, Београд, Крагујевац

Јосиф Шлезингер – капелмајстор Књажеско-српске банде

Јосиф (Јосеф, Јожеф) Шлезингер је рођен у Сомбору 1794. године, као потомак чешких Јевреја. Прве музичке кораке направио је са својим оцем Менахемом, кантором, док је основе потом стицао код оргуљаша католичке цркве, сав-

ладавајући црквену музику и свирање оргуља, аванзујући све до чувене пештанске капеле. Након теоријског усавршавања, и савладавања више инструмената, 1819. постао је капелник у Новом Саду, већ диригујући и компонујући (Ђурић-Клајн, 1962, стр. 2). Тада је осмислио и први музички аранжман, прву српску мелодраму – *Алџиску њасџирку*, чији је текст по Мармонтелу

[1] srbhconsulate.il.s@gmail.com

написао Атанасије Николић. Шлезингер је забележио и стотину српских народних мелодија, од којих је десет објављено у *Лейтхойсу Матхице српске* (Ђурић-Клајн, 1981, стр. 118–127).

„Желећи да се у дворском начину живота изједначи са осталим европским владарима, Кнез Милош одлучује да оснује оркестар с европским инструментима и професионалним свирачима. У ту сврху позива Јосифа Шлезингера, који се од 1829. године налазио у Шапцу као организатор музичког живота и учитељ дјецe Јеврема Обреновића, односно као позната личност којој су већ раније слали људе на науку музикалној искустви“ (Ђурић-Клајн, 1962, стр. 2). Тако почиње стварање будуће Књажеско-сербске банде. Како би се обезбедило опстајање оркестра, у шта је Шлезингер улагао огромне напоре, кнез Милош је 1836. године издао наредбу по којој је музичарима оркестра то постала једина обавеза (Јокović, 2021, стр. 54). Шлезингер је доводио музичаре из иностранства које је музички оспособљавао. Упоредо, „требало је да обучи у музици и свирању на разним инструментима људе регрутоване из народа, често неписмене, да према томе ствара сопствене методе наставе, да пише аранжмане и оригиналну музику за тај оркестар и да диригује“ (Ђурић-Клајн, 1962, стр. 2). Књажеско-сербска банда свирала је на званичним дочецима, за празнике, током војних парада, „па чак и приликом кнежевог устајања и приликом заласка сунца“ (Ђурић-Клајн, 1962, стр. 2).

Иако није поседовао формално музичко образовање, већ само богату извођачку праксу, бавио се дириговањем и образовањем будућих музичара. Био је принуђен да аранжмане композиција прилагођава тренутном извођачком саставу и вештини музичара. Компонувао је

кратке музичке комаде у духу српских народних мелодија. Приређивао је и компоновао маршеве, сплетове мелодија народних песама и игара, плесове, песме, разне музичке комаде, као и музику за позоришне комаде с певањем, од којих је једна била и за војни оркестар. Посебно је интересантно и важно да је успевао да премости супротности у укусу тадашње публике, између европског у својој експанзији међу настајућом грађанском популацијом и оног укорењеног из руралних средина (Ђурић-Клајн, 1962, стр. 4).

Сналазио се и у компоновању и у музичким обрадама. Оркестар је учествовао у многим свечаним приликама, о чему је редовно извештавала штампа. Јоаким Вујић је 1835. основао Књажеско-сербски театар у Крагујевцу, те су од тада у оквиру позоришних представа музичари изводили комаде с певањем, што је касније прерасло у први позоришни оркестар у земљи. Захваљујући аранжманима туђих композиција, обрадама народних мелодија и компоновању сценске музике управо је Шлезингер осмислио комад с певањем, род музичке литературе који су потом неговали српски композитори до краја XIX века. Компонувао је музику за драмске комаде Јоакима Вујића – *Шнајдерски калфа*, Јована Стерије Поповића – *Сан Краљевића Марка* и *Сраженије на Косову њољу*, Атанасија Николића – *Ајдук Вељко*, *Краљевић Марко* и *Арајин*, *Зидане Раванице*, *Смрт српског књаза Михаила* и *Женидба цара Душана*. Овај последњи садржао је „развијеније музичке партије у говорном тексту“, суштинско приближавање опери. Иначе, изводили су се и маршеви из опера попут Белинијевих *Beatrice di Tenda*, *Puritani*, *Sonnambula*, *Montecchi e Capuleti*, *Norma* и Халевијеве (Fromental Halévy) *Јеврејке*

а за његове композиције се заинтересовао и Јохан Штраус током концертирања у Новом Саду (Ђурић-Клајн, 1962, стр. 5).

За време прве владавине кнеза Михаила Обреновића, престоница Кнежевине се 1840. године преселила у Београд, а са њом и оркестар. Тада је Шлезингер био именован за књажеско-дворског капелника. За владавине кнеза Александра Карађорђевића Шлезингеру је било дозвољено да изводи дела иностраних композитора и обраде страних народних мелодија песама и игара, а одлазио је и у иностранство, углавном у Аустроугарску, да би се упознао са актуелним музичким тенденцијама, нарочито на пољу војне дувачке оркестарске музике (Јоковић, 2021, стр. 58). С повратком на престо кнеза Милоша Обреновића, Шлезингер је 1858. добио чин капетана, а пензионисан је у чину мајора (Stevanović, 2018).

Великим Шлезингеровим успехом може се сматрати чињеница да је, као неко ко није добро владао српским језиком и неко коме домаћа народна музика није била записана у музички генетски код, постепено, улагањем огромног труда, упознао и овладао и једним и другим, па је заслужио атрибут зачетника српске грађанске музичке културе с почетка XIX века (Јоковић, 2021, стр. 57). За 33 године његовог ангажмана од ансамбла мектерина [турски музиканти], чијем је оријенталном опусу дириговао мектер-баша [диригент], Кнежевина Србија је изградила хармонизован европски војни оркестар, те позоришну, хорску и плесну музику, која је црпела мотиве из народног мелоса и црквених напева. Био је одсјај времена у ком се грађанска класа постепено формирала, те стремила европском духу испреплет-

ном са сопственим коренима, удаљавајући се од руралног и феудално-оријенталног захваљујући мудрој политици владара, који је направио неке од највеличанственијих историјских искорака у обнављању српске државности, и то у веома сложеним околностима. Милош Велики не само да је то омогућио него је и иницирао.

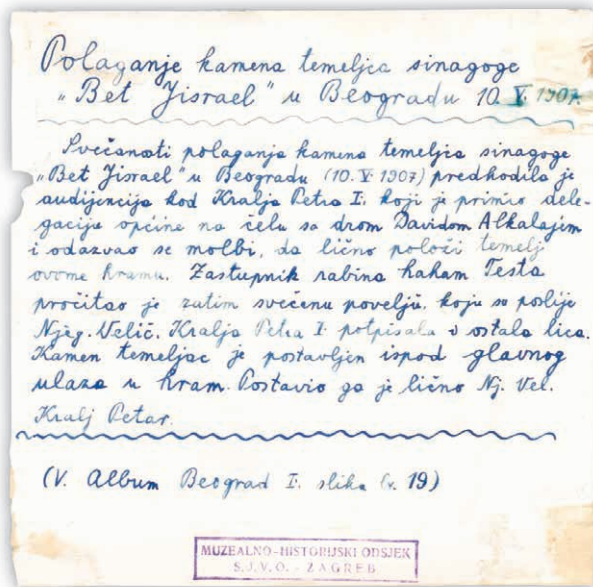
Због изузетно позитивних критика у штампи и емотивних реакција које је Шлезингер изазивао код публике, капелнике су последње три деценије XIX века називали *шлезинџерима* (Ђурић-Клајн, 1962, стр. 4). „Мада је имао неколико сугестија да из јудаизма пређе у православље како би у војној хијерархији још више напредовао, Шлезингер на то није пристао и остао је доследан својој верској припадности, мада се потпуно осећао Србином (још у Крагујевцу, тридесетих година, сматран за предводника локалне јеврејске општине, а своју *Сефер Тору* са сребрним украсима, поклонио је касније јеврејској општини у Београду“ (Stevanović, 2018). Истини за вољу, ништа мање није ни могло да се очекује од канторовог сина. Премда је била реч о јединственом профилу војне службе, у јединственим еволуционим условима и када се има у виду да је Драјфусова афера избила деценијама касније, 1894. године, можемо себи дозволити да закључимо да је поступање књаза Милоша било видно напредно.

Краљ Петар Први – полагање камена темељца за синагогу

Просторно ширење сваке заједнице, посебно њених имућнијих чланова, који су напуштали традиционалне градске четврти, у овом случају Јалију, почев од 1880. у правцу горњих делова

Полагање камена темељца београдске синагоге *Бет Јисраел*.
Фотографије: Јеврејски историјски музеј у Београду

града (Alkalay, 1925, str. 73), природан је процес. Консеквентно, следи и градња нових верских објеката. Оно што најпре упада у очи када говоримо о сефардској синагоги *Бет Јисраел* јесте да Милан Капетановић, архитекта здања у маварском стилу, које се протезало између улица Цара Уроша и Дубровачке, није био део јеврејске заједнице. Када се томе дода да је не само друговао с многим дорђолским Јеврејима него се чак и служио јеврејско-шпанским језиком, прича постаје још изузетнија. Премда је на прелазу из XIX века у XX век архитектонски стил у ком је изграђена синагога био уобичајен за јеврејске храмове у многим европским градовима, ово је био први објекат тог стила у Београду.

Одабране су парцеле у Дубровачкој 71 и Цара Уроша 20, које су биле спојене и допуштале су излаз на обе улице. Посебно је интересантно да је након обезбеђења финансијских средстава добровољним прилозима општинара, на поднету молбу за одобрење наменског грађења одговорено истог дана: „[...] Општина се је на дан 5. јануара 1898. год. обратила г. Министру просвете једним актом, у коме је изложила потребу зи-

Александар М. Николић

Поводом тридесет година

од обнављања српско-израелских односа

дања једне нове синагоге и молила г. Министра, да изволи одобрити, да општина може ту синагогу подићи.“ На овај акт Општинске управе Министарство просвете и црквених послова одговорило је својим актом од 5. јануара 1898, Ц. бр. 9 (Цбр. 1200/97), да се одобрава зидање синагоге. Овај акт је потписао тадањи министар просвете и црквених дела Андра Ђорђевић (Alkalay, 1925, str. 74).

Почетак изградње, 10. маја 1907, обележен је на најсвечанији начин, „јер је и блажено поч. Краљ Петар I изволео лично присуствовати тој свечаности и положити камен темељац“ (Alkalay, 1925, str. 77). У темеље зграде положена је повеља писана на пергаменту, на хебрејском и српском језику, коју је краљ потписао за ту прилику посебно припремљеним пером, заједно са Андром Николићем, министром просвете и црквених послова, Костом Главинићем, председником градске општине и протом Николом Божићем, заступником митрополита. Повеља у стакленој посуди са уљем положена је у лимену кутију. По ишчитавању текста и молитве, посебно припремљене за ову прилику, краљ је уз ударац чекићем три пута рекао: „Полажем овај камен темељац овом светом храму и молим да Свевишњи Бог подари добро здравље и сваку срећу нашој браћи Мојсијевцима, а на добро Отаџбине и Краља“ (Alkalay, 1925, str. 79).

Освећивању овог прелепог здања које су красила два торња, са фасадом од опеке разних боја, украшена рељефима и орнаментима од теракоте, наредне, 1908. године, 8. септембра, на дан свог крунисања, присуствовао је краљ Петар Први, заједно са министрима и представницима цркве, војске и државних институ-

Ноћна панорама савременог Јерусалима

Фото: depositphotos

ција, установа и удружења, међу којима је био и председник Српског новинарског удружења Бранислав Нушић. После благослова заступника рабинера Нисима Тесте, Српско-јеврејско певачко друштво поздравило је краља нумером *Ки ану амеха* (Јер ми смо Твој народ, Alkalay, 1925, str. 81–82). Заједно са својим општинарима и ова је синагога нестала у Другом светском рату и Холокаусту, најпре приликом бомбардовања Београда 6. априла 1941, да би на њеним темељима била изграђена Галерија фресака, у којој се због њене акустике приређују концерти, између

осталих и хора београдске јеврејске општине „Браћа Барух“ (Lebl, 1997, str. 94).

Попут исечка о Шлезингеру, и у овом случају препознатљиво је међу најуспешнијим српским владарима из обе династије негован прагматичан, толерантан, чак емпатичан однос према својим поданицима Мојсијеве вере.

Закључак

Одабрани исечци из српско-јеврејске историје између треће деценије XIX и прве деценије XX

века поткрепљују спознају да, упркос чињеници да ова два народа нису била дуготрајно интензивно и по обиму значајно умрежена, говоримо о изузетним и дирљивим историјским моментима који су остали забележени у колективном сећању. Ако се овоме дода да је Краљевина Србија била прва земља на свету која је потписала *Балфурову декларацију* о националном огњишту за јеврејски народ у његовој прапостојбини и да је за њу у личном писму, упућеном официру српске војске и ционистичком активисти капетану, лекару и дорђолском Сефарду Давиду Албали, краљевски посланик у Паризу и шеф Српске војне мисије у Сједињеним Америчким Државама Миленко Веснић, изрази симпатије и подршку Србије и њеног народа оживљавању јеврејске државе, визионарски је назвавши њеним данашњим именом, те страдалничко сапатништво српског и јеврејског народа, заједно с Ромима, на подручју Независне Државе Хрватске током Другог светског рата и Холокауста, суочавамо се са јединственом нити која везује ова два народа. Заиста, ниједан дневнополитички потез, нити активност на релативизацији и ревизији историје неће моћи да уруше овај осећај. Упркос свему.

Вековни пркос ради опстанка у сопственом националном корпусу, под озакоњеном дискриминацијом, па и многим облицима прогона и претрпљених злочина, затим перцепција вере,

односно религије, која је одржала два народа и њихов идентитет – заједнички су есенцијалном колективном сећању српског и јеврејског народа. Прихватање ових особина и перцепција омогућили су метаморфозу из анксиозе у највиши степен плодотворности. Ово не би било могуће без бескомпромисних ставова кнеза Милоша Обреновића и краља Петра Првог Карађорђевића.

У поимању како српског, тако и јеврејског народа, њихове државе су етничке матице, регенерисане из вековног пепела језиве подјармљености једних и расејања других. Не једном, и један и други народ подизали су устанке и ослободилачке ратове против најмоћнијих сила датог времена, скупо и свесно плаћајући своје потезе. Отуд је у колективној свести забележена блискост два народа, односно очекивање да поседују капацитет да дубље разумеју један другог, без генерализација и патетике, отворено као што и треба да буде између народа који и данас имају заједничке непријатеље међу радикалним групацијама, којима су тековине хуманизма и демократије дегутантне. Присећање на Јосифа Шлезингера и учешће краља Петра Првог у полагању камена темеља и освећењу синагоге *Бетл Јисраел* најприкладнији су начин да се пожеље још успешнији и садржајнији билатерални односи између Србије и Израела у наредних 30 година.

References / Литература

Alkalay, D. (1925) *New Beth Yisrael Synagogue*. Vršac: Savez rabina Kraljevine SHS [In Serbian]

Ђурић-Клајн, С. (1962). *Historical Development of Music Culture in Yugoslavia*. Zagreb: Školska knjiga [In Serbian]

Ђурић-Клајн, С. (1981). *Chords of the Past*. Beograd: Prosveta. Available at: www.riznicasrpska.net [In Serbian]

- Joković, J. (2021). Brass wind orchestras of western Serbia: diachronic and synchronic development of the performing apparatus, style-performing characteristics and repertoire through various contextual frames. Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu, Fakultet muzičke umetnosti u Beogradu – doctoral disseration. [In Serbian]
- Kuhač, F. (1897). *Josip Šlezinger*. Zagreb: Vienac [In Croatian]
- Lebl, Ž. (1997). *The Synagogues in Belgrade*. Beograd: Jevrejski istorijski muzej [In Serbian]
- Papandopulo, B. (1933). *The First Serbian Chaplain of the Prince's Guard*. Sarajevo: *Jevrejski glas*, 6/1933, 30(283), p. 3. [In Serbian]
- Stepanović, M. (2018). Somborian – Founder of Serbian Trumpeters Tradition. Available at: www.ravnoplov.rs [In Serbian]
- Fried, Ž. *From the Minutes of Žak Fried*. Jerusalem: Udruženje useljenika iz Jugoslavije, Istorijski arhiv, B162 [In Serbian, handwriting]

Aleksandar M. Nikolić

Honorary Consul of the Republic of Serbia in Israel

**On the Occasion of the 30th Anniversary
of the Restoration of Serbia-Israel Relations**

Summary

The position of the Jewish community members during the decades of the restoration of Serbian statehood, as well as the states constituted by the Serbian people, experienced ups and downs. The festive occasion of the 30th anniversary of the renewal of diplomatic relations between the Republic of Serbia and the State of Israel points to the evocation of subtly emotional peculiarities in their most picturesque form. The protagonists include the most successful rulers of two Serbian dynasties – Prince Miloš Obrenović and King Peter I Karađorđević the Liberator.

This article is a reflection in honour of two selected features: the founder of Serbian civic music culture, Josif Šlezinger, and the active and public promotional participation of King Peter the First in laying the foundation stone and of the Belgrade synagogue *Beth Yisrael* and its consecration the following year. With its purposefully modest volume, the review looks at the fascinating adaptability of the Jewish community, which is rapidly turning into one of the most constructive factors in including the country in European socio-economic flows, on the one hand, as well as the process anticipation by national leaders who have left an indelible mark in the history of their people and the region, on the other hand.

Keywords: Josif Šlezinger, Prince Miloš Obrenović, King Peter I Karađorđević, Serbian Military Orchestra, theatre music in Serbia, Belgrade Synagogue *Beth Yisrael*, Belgrade, Kragujevac.

Тематски блок | Thematic Section

Социјална и политичка екологија
Social and political ecology

Дарко П. Надић^[1]

Универзитет у Београду
Факултет политичких наука
Београд (Србија)

УДК 316.334.5:502.1(497.11)
Оригинални научни рад
Примљен: 17.03.2022.
Прихваћен: 25.03.2022.
doi: 10.5937/napredak3-37025

Узроци и последице радикализације еколошких покрета у Србији

Сажетак: У раду се разматрају узроци и последице радикализације деловања еколошких покрета у Србији у 2021. години. Као узроци радикалног деловања истичу се следећи фактори: интензивне економске инвестиције од почетка овог века, опште неповерење да су политичке структуре уопште у стању да реше наслеђене и нове еколошке проблеме, и стварање ситуације да еколошки покрети више делују као класични политички покрети. У раду се анализира управо трансформација еколошких покрета и фактора који су убрзали ту трансформацију, као и нових метода њиховог деловања, посебно оних који су изазвани случајем Компаније Рио Тинто. С тим у вези, уводе се два нова појма – „политизација екологије“ и „постполитизација екологије“, где се под политизацијом екологије подразумева употреба еколошких проблема за краткорочне политичке промоције, а под постполитизацијом прелазак еколошких покрета у класичне политичке покрете.

Кључне речи: еколошки покрети, еколошки референдум, политизација екологије, постполитизације екологије, Рио Тинто

Увод

Годинама су еколошки покрети у Србији били у процесу тражења свог места и улоге у склопу нових друштвених покрета (Marković, 2015, str. 431–448; Nadić, 2020, str. 97–113). Морамо признати и да „екологија“ до сада није била толико популарна, односно доследан предмет интересовања политике и политичких структура. Од настанка вишепартијског система ретко је која политичка странка у Србији у свом политичком програму имала оно што данас популарно на-

зивамо „зеленом“ политичком агендом. У том смислу може се разликовати чисти еколошки активизам од политичког еколошког активизма. „Чисти“ еколошки активизам, који је довео до стварања одређених еколошких покрета у Србији, у задњој деценији прошлог века имао је за циљ да се, пре свега, реше одређени еколошки проблеми у локалним срединама који су угрожавали квалитет живота становника. Њихова димензија била је просторна (усмерена ка локалној средини) и специфично аполитична, јер није залазила у домен класичне политике у

[1] dnadic@gmail.com

смислу постављања класичних политичких захтева, као што је, на пример, освајање политичке власти. То значи да циљ ових покрета није био смена неке локалне или централне власти, већ само решавање постојећих проблема. У томе се може видети и почетак тренда маргинализације еколошких покрета јер они заправо нису представљали претњу било којој власти. Можемо рећи да су тада еколошки покрети имали еманципаторски карактер и исто такав потенцијал.

Трећа деценија овог века доноси измењену слику. Екологија постаје популарна, модерна и незаобилазна у друштвеном, па самим тим и у политичком животу. Еколошки покрети полако мењају своју основну, претходно наведену функцију и улазе у један специфичан сегмент, који карактерише политизација еколошких проблема. Узрок ове политизације је вишеструк. Прво, то је појачана економска активност у Србији након 2000. године која је довела до ситуације да су многе стране инвестиције и уговори о инвестирању били нетранспарентни. Томе је погодовала и нова офанзива међународног капитала, који се више није селио из једне државе у другу због јефтине радне снаге, већ управо због непостојања еколошких закона или њихове порозности, односно непримењивања еколошких закона у случају да су уопште постојали. Као пример истичемо USS Steel, америчку компанију која је 2002. године купила Железару Смедерево (Сартид). Ову инвестицију убрзала је чињеница да је Србија тада ушла у економску и политичку транзицију, али без назнака да је спремна да истовремено уђе и у еколошку транзицију. USS Steel је сасвим одговарао систем феудалних надница радницима, али и непостојање еколошких

закона који су на стриктан начин регулисали питања загађења ваздуха. Други узрок је политичко игнорисање еколошких проблема, који су настали као последица економских активности у Србији у периоду од 1990. године до данас, као и оних који су наслеђени из периода социјализма. Ово политичко игнорисање представља врсту небриге политике у Србији за проблеме животне средине. Узрок, пре свега, лежи у националној еколошкој свести и еколошкој свести политичких структура, где је „екологија“ била само једна врста прилепка у политичким активностима неких других министарстава. То је један од фактора који је еколошке покрете полако водио ка радикализацији у њиховом еколошком ангажману. Тај постепени радикални еколошки ангажман водио је опет ка постепеном дефинисању њихове политичке платформе. Суштина је у томе да су у том случају еколошки покрети полако губили еманципаторски карактер, а добијали класичну политичку улогу, при чему „екологија“ често није ништа више од мамца. Посебан проблем у овако дефинисаном узроку јесте и то што централна власт у Србији годинама није водила доследну бригу о стварним потребама локалних заједница како економским, тако и еколошким. То је опет последица чињенице да је еколошка политика у Србији до 2020. године била централизована, лишена представе о конкретним еколошким проблемима локалних заједница. Иако децентрализација еколошке политике у Србији фактички још није спроведена, приметни су одређени позитивни помаци, који су настали као резултат политичког опредељења да се реше одређена питања, као што су, на пример, депоновање отпада и бор-

ба против климатских промена. Следећи узрок радикализације еколошких покрета у Србији настао је као последица еколошке глобализације у смислу упознавања домаћих еколошких покрета с радикалним методама деловања, односно активностима мање-више сличних покрета из иностранства. У оквиру такве специфичне еколошке глобализације треба посматрати и улогу друштвених мрежа не само као специфичних медијума него и као средстава мобилисања, организовања и функционисања еколошких покрета.

Случај Рио Тинто

Случај који може да послужи као пример како се преко ноћи могу створити радикални еколошки покрети јесте случај Рио Тинта, компаније која је у Србију ушла 2004. године. Крај 2020. и почетак 2021. и у Србији и у Београду обележени су релативно мирним грађанским протестима против ангажовања Рио Тинта у даљим истраживањима и експлоатацији руде литијума. Рио Тинто је као мултинационална компанија пуна контроверзи и у својим досадашњим активностима у свету показало се да је можда еколошки неодговорна и да је у њеним геолошким истраживањима профит изнад идеје о добробити за животну средину. Међутим, вероватно је да на свету нема мултинационалне компаније која нема неку еколошку мрљу у својој каријери. С Рио Ринтом, барем у Србији, ситуација је ипак специфична. Рио Тинто је дошао у Србију 2004. године, дакле четири године након пада режима Милошевића, и то у државу жељну страних инвестиција, након дугогодишњих економских санкција и ратова на простору бивше Југославије, а поготово жељну

страних инвестиција у областима рударства и тешке индустрије, јер заправо развој рударства на простору Србије почиње још у XIII веку, доласком немачких рудара, чувених Саса, а свој развој достиже у периоду између два светска рата иако је већина власништва над рудницима у Србији у том периоду била у рукама француског, белгијског и немачког капитала. После Другог светског рата рудници су национализовани и права на истраживање и експлоатацију имале су само државне компаније. Након политичких промена октобра 2000. године и непосредно након спроведене приватизације, Србија се наша на удару многих рударских компанија жељних јефтиних природних ресурса, а при томе је имала еколошки неспособну администрацију и еколошки непросвећене политичаре. Дакле, доласком Рио Тинта, можда не сасвим случајно, откривена је нова руда јадарит, комбинација литијума и бора, која је као нови минерал призната и заведена 2006. године. Ова руда је одмах проглашена за стратешки важну руду јер је веома значајна компонента за производњу литијумских батерија од којих зависи савремена технолошка цивилизација, а које опет индиректно представљају не само зелену технологију већ и зелену енергију. Те батерије се користе за мобилне телефоне, лаптопове, електричне аутомобиле, бицикле, тротинете и још многе друге уређаје од којих смо већ сада зависни у свакодневном животу, а успут доприносе борби против климатских промена. Након открића јадарита и његове могуће употребне вредности у литијумским батеријама убрзо су уследиле изјаве политичких званичника у Србији да ће ископавање ове руде допринети побољшању финансијског стања др-

жаве. Оно на шта је Рио Тинто сасвим сигурно и свесно „играо“ јесте и недовољна еколошка свест грађана, комбинована с релативно ниским животним стандардом, имајући у виду да би за изградњу могућег рудника и других постројења био потребан откуп земљишта у приватном власништву.^[2] То се и догодило. С друге стране, у целом овом „еколошко-политичком“ рату јављају се четири веома важне појаве, које захтевају додатно промишљање.

Прва појава је да, како се приближавао рок почетка експлоатације јадарита, тако су покренуте две кампање против Рио Тинта. Прва кампања, коју су водили еколошки активисти и новофомирани еколошки покрети, била је усмерена на то да покаже да сама компанија уопште није еколошки одговорна и да се њено присуство у разним државама увек везивало за афере, пословне потезе које су били везани не само за угрожавање еколошке стабилности већ и за угрожавање живота и здравља људи. Наше прво питање или констатација, а имајући у виду природу пословања, као и идеју о природним ресурсима као општем добру, јесте – да ли било која компанија која се бави рударством или било којим другим видом истраживања или експлоа-

тисања природних ресурса може да се посматра као еколошки одговорна? Веома тешко. Зато што свака компанија с тим описом делатности мења не само општу слику природе већ и диверзитет. Нарушава сваки облик природног живота у име индустријског опстанка и напретка друштва. С друге стране, уколико бисмо ишли до краја, сматрамо да нема компаније у свету, од текстилне, рударске до прехранбене индустрије, чије активности нису пратиле афере, корупција, лобирање, па и у угрожавање здравља и живота људи. Но, то је у природи економске формације и интереса профита и није предмет ове анализе. Дакле, такве компаније, поготово оне за које нам је познато само географско али не и финансијско порекло, по природи свог пословања еколошки су неодговорне, али испуњавање обавеза према држави и друштву, поготово према локалној заједници, чини да добију епитет „еколошки одговорних“. Дакле, „еколошка филантропија“ је кључни моменат, и то пре свега лажни моменат, који медијски чини разлику, а који се касније може појавити у форми класичног *greenwashing*-а.

Друга појава везана за Рио Тинто јесте правна природа активности компаније у Србији. Као

[2] „Они су нама дошли и почели су да истражују и копају неке рупе. И нама сељацима добро дошло, они лепо плате ар или два земље. То је било 2014. или 2015. године. Мени тад још нису, али јесу комшијама окол“, прича Живана Шакић из села Горње Недељице. Па наставља: „И годинама после, они су нама причали лепе приче како ћемо ми добро зарадити, како је нађена добра руда, како то није отровно. А ми им кажемо: 'Па не правите ви нама бању, него рудник'. Тај рудник – литијум и борна киселина – то је опасно. А они су почели да нам говоре како ћемо се ми обогатити и почели да нам нуде лепе цене“. У јуну ове године, Живана Шакић са свим члановима породице се пакује. За кућу од 200 квадрата и хектар и 30 ари земље добила је 200.000 евра. Рок да се исели је 28. август. „Сад се осећам превареном. И кајем се. Има ли лепшег од овога?“, тужно ће Живана. Заједно с њеном кућом, продате су до сада 34 од 83 куће. (<https://www.dw.com/sr/%C5%BEivana-je-prodala-ku%C4%87u-zbog-rio-tinta-i-ka-je-se/a-57895675>) (приступљено 15. 12. 2021).

Дарко П. Надић

Узроци и последице радикализације
еколошких покрета у Србији

Еколошки протести у Београду, фебруар 2022.

што је истакнуто на почетку овог одељка, они су присутни у Србији од 2004. године. Сасвим смо сигурни да Рио Тинто није случајно дошао у Србију 2004. године и самоиницијативно кренуо да истражује рудно богатство. Верујемо да су свему томе ипак претходили неки уговори, односно дозволе, али то је већ предмет правне а не социополитиколошке форензике, посебно имајући у виду нетранспарентност економских

уговора са страним компанијама од 2000. године до данас.

Трећа појава је политизација целог проблема боравка и делатности Рио Тинта у Србији. Појава Рио Тинта, тајновитост истраживања, кампање преко друштвених мрежа и интернет медија изазвали су поларизацију политичких снага. С једне стране, формиране су опозиционе политичке странке, покрети и струје које

су ујединили или подржали локални еколошки покрети који се противе Рио Тинту. Чини нам се да само локални еколошки покрети и активисти делују у овом случају искрено, док се, користећи талас њиховог незадовољства, прикључују опозиционе странке, којима случај Рио Тинта служи да изађу из маргинализованог или самоизолизованог (без обзира на то да ли је он добровољно изабран или је присиљан) политичког положаја. У овом случају долазимо до ситуације која се може дефинисати као „политизација екологије“, односно ситуације да се постојећи еколошки проблем користи за разрешавање крупнијих политичких проблема, а не за решавање тог проблема. Јер како другачије објаснити изненадно интересовање појединих политичара за еколошке проблеме и, конкретно, за одрживи развој, или како се одједном локални еколошки активиста одлучи да своју будућност види у политици а не више у екологији. Самим тим постаје видљиво да је екологија постала инспиративна за политику.

Четврта појава коју овом приликом анализирамо јесте маркетинг, ПР, и лобирање које је спроводила компанија Рио Тинто. Овде скрећемо пажњу на специфичан плаћени оглас^[3] на интернет сајту Б92 насловљен: „Шанса за најбоље дипломце у Рио Тинту. Брига, храброст и радозналост – вредности у којима стасавају нови лидери“. Две ствари су овде круцијалне. Прво, то је представљање лика компаније у позитивном еколошком смислу, односно врста ПР одговора на оптужбе о еколошкој неодговорности компаније, где се истиче да идеје о одрживости, рударству и напретку нису у супротности: „Водећи се вредностима које подржавају бригу, храброст и радозналост, лидер у рударству, већ преко 150 година испуњава своју визију, да буде пионир напретка. Мултинационална компанија Рио Тинто дубоко верује у одговорну и одрживу производњу материјала који су неопходни за људски напредак.“^[4] Друго, чињеница је да Рио Тинто сасвим сигурно жели да привуче посебну циљну групу – младе и незапослене особе.^[5]

[3] https://www.b92.net/biz/pr/pr.php?nav_category=1244&yyyy=2021&mm=11&dd=06&nav_id=2052245 (приступљено 6. 11. 2021).

[4] Исто.

[5] „Сваки лидер почиње тако што прво следи своје снове. Генерација 3 је и званично најбројнија генерација на планети која сигурно корача ка остварењу својих снова. Ова, прва потпуно дигитална генерација, чешће се од својих претходника одлучује за више школовање, не преза од заузимања става и активизма, а карактерише је и то да је толерантна и отворена за нова искуства. Будући лидери из редова ’зумера’, према истраживањима, траже јединствено радно искуство. На корпорацијама је да им га омогуће. Водећи се вредностима које подржавају бригу, храброст и радозналост, лидер у рударству, већ преко 150 година испуњава своју визију, да буде пионир напретка. Мултинационална компанија Рио Тинто дубоко верује у одговорну и одрживу производњу материјала који су неопходни за људски напредак. Најбољи дипломци широм света имаће прилику да се прикључе компанији Рио Тинто, у којој се од првог дана у њих верује и очекује да ће баш они ускоро бити предводници одрживог рударства, промене која је у индустрији већ отпочела. У окружењу у којем се приоритет физичка и емоционална сигурност, у којем се храброст да се јавно иступи и пробају нове ствари високо вреднује, у којем је радозналост врлина и никада не постоји сувишно питање, генерација 3 може испољити сву своју креативност да се ствари раде боље и сигурније“ (исто).

Појава радикалног деловања еколошких покрета

Као контраефекат јавили су се посебни еколошки покрети и нови еколошки активисти. И, наравно, политизација екологије, уколико ту појаву можемо да дефинишемо као употребу еколошких проблема, нерашчишћених еколошких ситуација, супротстављених еколошких и еколошко-економско-политичких интереса са циљем остваривања краткорочне политичке добити, која по својој суштини може бити само добробит за политичку и економску елиту, али не и за опште грађанство. Ово се односи и на еколошке покрете, а посебно на проблем њихове искрене мотивисаности. Ови *ad hoc* еколошки покрети, основани са идејом решавања локалног еколошког проблема, имају више мана него врлина. Но, почећемо с врлинама. Они су утемељени на локалном активизму и локалном еколошком проблему. Лидери су углавном људи управо из те средине. Тај активизам је искрен јер их поменути еколошки проблеми конкретно погађају. Њихова мана је што су краткотрајни. Време њиховог трајања ограничено је на трајање одређеног еколошког проблема. Уколико еколошки проблем дуже траје, тј. ако ни локална

ни национална администрација не покушавају да реше проблем, еколошки активизам губи на интензитету, док локални еколошки лидери с временом постају део владајућих или опозиционих политичких групација. Односно, долази до класичног политичког а не чисто еколошког активизма, односно до уновчавања „еколошке побуне“. Исто тако, еколошко-политичка инструментализација видљива је када владајуће или опозиционе странке користе лидере еколошких покрета па и саме еколошке покрете за своју политичку борбу и сопствене политичке циљеве. На тај начин и еколошки покрети и лидери тих покрета одступају од онога што је не само академска већ и реална политичка дефиниција еколошких покрета, а то је да се они не боре за власт као што то раде класичне политичке странке.^[6] Овде нећемо улазити у детаље, поготово не у техничко-технолошке, експлоатације јадарита, опште сигурности или опасности по животну средину, прво зато што то није проблем друштвених наука. Оно што захтева пажњу јесте како решити проблем, који се своди на питање где је граница „јавног“ и „општег добра“ и ко је титуларни борац за заштиту оба добра, те како то спровести у пракси. Титуларни, односно номинални власник је држава. Држава, сходно

[6] Као пример за ово дајемо изјаву једног лидера еколошког покрета: „Локални и остали еколошки активисти, међутим, истичу да ће се борити против рудника литијума. Александар Јовановић Ђута из удружења Одбранимо реке Старе планине, који је иначе најавио и учешће еколошких активиста на београдским изборима, тврди да ће пројекат „Јадар“, који је по њему опасност за све, највише бити опасан за власт. Као и до сада када је реч о насилном отимању природе, њеној девастацији и протеривању људи, након широких расправа о законитости, утицаја на животну средину, на крају се све сведе на то када се појави та проклета механизација. Дакле на физички отпор. Таквих сцена је било много на Старој планини, а што се Лознице тиче, лако је замислити колоне добровољаца из читаве Србије који се крећу пут Лознице да бране оно што припада свима нама“, каже за *DW* Јовановић (исто).

природи овог власништва, њиме и управља. За одређивања успешности управљања постоје и одређени индикатори и критеријуми. Осим њих, постоји и право државе да у оквиру управљања јавним добрима то управљање пребаци, поштујући законе, неком другом субјекту, а да за то управљање, односно коришћење и експлоатацију јавног добра, од тог другог субјекта добија неку финансијску накнаду. У овом случају, оног тренутка када је Рио Тинто ушао у Србију 2004. године, он је *de facto* постао управљач јавног добра еколошки схваћеног као „опште добро“.^[7] То не умањује његову законску одговорност за стање тог јавног добра. Оно што представља проблем није како „избацили Рио Тинто из Србије“, што је можда циљ еколошких покрета, већ да ли можемо да отворимо модел демократског одлучивања када су у питању „јавна“ и „општа добра“. Општа политичка клима до које су противници Рио Тинта и нпр. припадници покрета Одбранимо реке Старе планине довели јесте да је приметна радикализација, оличена у елементима еколошког тероризма. Њихове активности на рушењу инсталација у оквиру комплекса мини-хидроелектране или супротстављања техници компаније Рио Тинто могу да делују симпатично и да имају подршку шире јавности, али њихове активности су противзаконите, јер закон штити приватну својину, ма каква и чија она била, као и облици вербалних претњи (на пример, објављивања приватних телефонских бројева неких чланица Владе) који су мање-ви-

ше ствар опште и политичке културе, па тек онда облик еколошког тероризма. Београд, али и поједина места у Србији, у новембру и децембру били су суочени са константном „викенд блокадом“ ауто-пута и других магистралних путева од еколошких активиста појединих еколошких и политичких покрета (нпр. Не давимо Београд, Еколошки устанак, Крени покрени). С друге стране, такав радикални екологизам у овом веку мало је непримерен, и у Србији то више изгледа као лоша копија активности неких светски познатих еколошких покрета које су они упражњавали пре тридесет и више година. И, на крају, оригинална „зелена политика“, схваћена као облик политичког организовања, није насила и таква мора и да буде. Овде је у питању само у којој мери домаћи еколошки покрети могу да утичу на јавно мњење у формирању подршке и на политичке институције у смислу утицања на креирање еколошке политике.

Прошле године, 1. јуна, с представницима Рио Тинта срео се и председник Србије Александар Вучић, који је захвалио компанији на спремности да разговара о отвореним питањима, као и на „посвећености и разумевању у погледу захтева за транспарентним радом и испуњавањем најзахтевнијих услова у области екологије“. „Сви пројекти који се буду реализовали у овој области морају да задовоље највише еколошке и технолошке стандарде, јер нема здравог економског развоја без очувања здраве животне средине“, рекао је председник Вучић

[7] Опширније о односу јавног и општег добра у еколошкој политици в: Nadić, 2021, str. 1590–1600.

и нагласио да ће држава строго водити рачуна о примени најстриктнијих еколошких мера.^[8] На конференцији за штампу Вучић је истакао да ће, ако буде потребно, држава расписати референдум о томе да ли треба почети експлоатацију литијума. Као председник Србије, а на основу својих овлашћења, Вучић би можда требало да буде најмање заинтересована особа у Србији у погледу размишљања о оваквом еколошком проблему. Међутим, инструментализацијом и политизацијом овог еколошког проблема, где су и политизација а и сам еколошки проблем отишли предалеко, Вучић, трпећи превише личне нападе из опозиционог блока, нуди два решења. Једно је могућност организовања референдума, односно искорак из класичне у непосредну демократију. То би можда био први референдум на овом простору који би се односио на еколошко питање. Непосредну демократију, поготово њену примену у решавању, односно одлучивању о еколошким проблемима, не треба искључивати као врсту „прања од одговорности“ власти, што се често истиче у јавности. Међутим, потенцијални еколошки проблем и референдум као његово

могуће решење постају предмет политизације, а самим тим стварне еколошке и економске маргинализације. Појединци, од опозиционих политичара до аналитичара, не виде решење ни у референдуму.^[9] Чак се у референдуму као средству непосредне демократије види, што је зачуђујуће, недемократски потенцијал и неоправдано му се придају епитети популизма.^[10] Иако сматрамо да је референдум, као израз непосредне демократије, једино могуће демократско решење овог еколошког Гордијевог чвора, остаје питање да ли га треба организовати на националном, локалном или окружном нивоу? Јер се у томе заправо и крије замка референдума овог типа. Ако би референдум био одржан на националном нивоу, онда фактичку одговорност за стање животне средине и биодиверзитетa сnose сви грађани Србије без обзира на референдумско питање и коначне резултате референдума. Али, исто тако, сnose и одговорност за могући финансијски губитак, који може да уследи као последица коначног резултата. Уколико је референдум на локалном нивоу, можемо потврдити да локално становништво одлучује о стању своје локалне животне среди-

[8] <https://biznis.telegraf.rs/info-biz/3345675-vucic-rio-tintu-pazicemo-na-ekologiju-uz-rudnik-da-bude-i-fabrika-za-baterije> (приступљено 17. 1. 2022).

[9] „Уместо стварања привида непосредног одлучивања грађана, много би било корисније да министарка позове све грађане да се већ у овој фази укључе у процес одлучивања о пројекту Јадар и да у законској процедури изнесу све аргументе и примедбе јер прописи Србије грађанима гарантују то право“, нагласио је Зеленовић (Небојша Зеленовић је председник странке Заједно за Србију – ЗЗС, прим. аут.) (<https://www.danas.rs/ekonomija/zelenovic-ministarki-mihajlovic-rozovite-gradjane-da-se-masovno-izjasne-o-rio-tintu/>, приступљено 20.2.2022).

[10] „Постоји глобални тренд у последње време да популисти често прибегавају референдумима и на тај начин пребацују одговорност на грађане у неслободним условима“ (<https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-58013060>, приступљено 22.1.2021)

не, али исто тако доноси индиректну одлуку о финансијском приходу који се везује за целу државу, и за то сноси одговорност. Дакле, уместо еколошког Гордијевог чвора, добијамо врсту Гордијевог чвора одговорности, али исказаног кроз непосредну демократију. Друго решење, које је Вучић понудио у том тренутку није много коментарисано у медијима. Наиме, он је дао изјаву да „очекује да се, осим будућег рударско-индустријског комплекса 'Јадар', у пројекат укључе и фабрике за израду батерија и производа који зависе од литијума, како би се отворио што већи број нових радних места“.^[11] Неко би могао ову изјаву да протумачи као врсту политичког ултиматума, која долази са највишег нивоа, а упућена је компанији Рио Тинто. Међутим, чини се да су ствари другачије. Уколико би се догодило да је намера Рио Тинта да покрене само експлоатацију нове руде будућности, Србија би постала пример неоеколошког империјализма, односно нова сировинска база технолошки развијених држава којима је литијум потребан. Што опет не би било добро. Гордијев чвор је пресечен одлуком Владе Србије од 20. јануара ове године да „ставља тачку“ на пројекат „Јадар“ и укида све управне акте повезане с Рио Тинтом. Да ли је тиме Рио Тинто фактички отишао из Србије? Па није. Компанија је и даље номинални власник земљишта које је откупила, па је одмах након претходно наведене одлуке Владе издала саопштење да ће „одговорно одржавати земљиште и објекте

који су у власништву компаније и да ће њима управљати у најбољем интересу заједнице и животне средине“.^[12]

Постполитизација екологије

Рио Тинто је само привремено и можда привидно ујединио и радикализовао активности еколошких покрета. Еколошки покрети у Србији долазе из разних идеолошких мијеа и средина. Постоје значајне разлике у политичким циљевима које су ти еколошки покрети себи поставили. Једни су и даље остали уско локални и нису у својој борби усмерени ка промени постојеће власти већ ка решавању еколошког проблема који их мучи, првенствено у њиховој средини. Други еколошки покрети су политички мотивисани тако да себе више ни не виде као еколошки покрет, већ као политичку странку којој је конкретан проблем само врста одскочне даске у изградњи политичке каријере. То је веома видљиво у коалицији Морамо, која је специфична и коју чине Отворена грађанска платформа Акција, коју предводи партија Заједно за Србију, на чијем је челу бивши функционер Демократске странке, покрет Не даavimo Београд, који можемо да дефинишемо као урбано-елитни еколошки покрет и покрет Еколошки устанак, који је опет познат по лидеру овог покрета који је био предводник у борби против изградње мини-хидроелектрана у Србији. Зелено-лева коалиција Морамо врло је хетерогена коалиција и веома

[11] <https://biznis.telegraf.rs/info-biz/3345675-vucic-rio-tintu-pazicemo-na-ekologiju-uz-rudnik-da-bude-i-fabrika-za-baterije> (приступљено 18.10.2021).

[12] <https://www.glasamerike.net/a/rio-tinto-rudnik/6452013.html> (приступљено 22.2.2021).

брзо састављена како би изашла на предстојеће изборе. Она, пре свега, окупља еколошке активисте, уметнике, бивше политичаре из многих бивших власти, академску елиту, јавне личности итд., и чини нам се да свако од њих ту има неки виши, специфичан и посебан интерес. Еколошки активисти јер је екологија сада у Србији у моди, бивши политичари из бивших режима жељни своје политичке реафирмације, академска елита у жељи да се покаже да је изнад свих других елита, јавне личности жељне да обнове своје медијске и друге позиције. Друга ствар је то што је ова коалиција релативно касно открила потенцијал екологије као политичке идеје што опет изазива сумњу да ова коалиција „поли-

тизује екологију“, односно да користи екологију само као политичко средство, не помишљајући уопште на решавање еколошких проблема у Србији. У свему томе највише забрињава управо помодност екологије. Ако је екологија нова мода у Србији, а знамо да моде долазе и пролазе, поставља се питање да ли ће и екологија изаћи из моде једног дана, што би био специфичан крах једне идеје и једне борбе. Остаје нам да закључимо да „екологија“ може постати нова политика, а радикални екологизам нова идеологија, али питање заштите животне средине ипак је толико важно питање које не захтева политизацију већ постизање националног и политичког консензуса.

References / Литература

- Marković, D. Ž. (2015). *Social Ecology*. Belgrade: Zavod za udžbenike. [In Serbian]
- Nadić, D. (2020). New Tendencies in the Development of Ecological Movements in the 21st Century, *Napredak*, 1 (3), 97-113. doi: 10.5937/napredak1-29602 [In Serbian]
- Nadić, D. (2021). Understanding the Public Good and Common Good in the Contemporary Environmental Policy. *Sociološki pregled*, 55 (4), 1590-1600. doi: 10.5937/socpreg55-35441 [In Serbian]
- Pavlović, V. (2003). *Social Movements and Changes*. Beograd: Udruženje za političke nauke Jugoslavije, Fakultet političkih nauka. [In Serbian]

Internet sources / Интернет извори

- <https://www.glasamerike.net/a/rio-tinto-rudnik/6452013.html>
- <https://biznis.telegraf.rs/info-biz/3345675-vucic-rio-tintu-pazicemo-na-ekologiju-uz-rudnik-da-bude-i-fabrika-za-baterije>
- <https://www.danas.rs/ekonomija/zelenovic-ministarki-mihajlovic-pozovite-gradjane-da-se-masovno-izjasne-o-rio-tintu/>
- <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-58013060>
- <https://www.dw.com/sr/%C5%BEivana-je-prodala-ku%C4%87u-zbog-rio-tinta-i-kaje-se/a-57895675>
- https://www.b92.net/biz/pr/pr.php?nav_category=1244&yyyy=2021&mm=11&dd=06&nav_id=2052245

Darko P. Nadić

University of Belgrade
Faculty of Political Sciences
Belgrade (Serbia)

Causes and Consequences of the Radicalization of Environmental Movements in Serbia

Summary

36 | The paper discusses the causes and consequences of the radicalization of environmental movements in Serbia in 2021. The causes of more radical action include several factors such as intensive economic investments since the beginning of this century, general distrust that political structures can solve inherited and new environmental problems, as well as creating a situation where environmental movements act rather like classic political movements. The paper analyzes the transformation of environmental movements and the factors that accelerated this transformation, as well as new methods of their action, especially those caused by the case of Rio Tinto. In this regard, two new terms „politization of ecology” and „post-politization of ecology” are introduced, where politization of ecology means the use of environmental problems in short-term political promotion, while post-politization denotes the transition of environmental movements to classical political movements.

Keywords: environmental movements, environmental referendum, politization of ecology, post-politization of ecology, Rio Tinto

Снежана С. Ђорђевић^[1]

Универзитет у Београду
Факултет политичких наука
Београд (Србија)

УДК 316.334.56:502.131.1

711.45:004.7

Прегледни научни рад

Примљен: 11.03.2022.

Прихваћен: 16.03.2022.

doi: 10.5937/napredak3-36910

Добра искуства паметних, зелених градова за одрживи зелени развој и демократизацију^[2]

Сажетак: Предмет овог рада је приказ добре праксе паметних, зелених градова у примени ИТ апликација за пружање јавних услуга (решавање и еколошких проблема), борбе против климатских промена и афирмације зелених енергија. Посебно важан аспект је анализа копродукције као активног укључивања грађана кроз апликације у процес креирања политика, у обликовање пакета јавних услуга „кројених“ према потребама заједнице као вид демократизације друштва. Добра искуства паметних градова одлична су лекција за Србију и њене градове.

Методe које се користе у овом раду јесу анализе и синтезе радова из ове области, анализе доброг начина коришћења ИТ пакета у појединим европским градовима, креирања добрих мерних инструмената за праћење промена микроклиме услед глобалног отопљавања у немачким и британским градовима, студија случаја афирмације зелене енергије у Белгијском урбаном дистрикту и компарације с начином третирања ових тема у Србији.

Очекивани допринос овог рада је увид у неке добре праксе и указивање на шансу да наша држава и градови преузму и примене нека од ових корисних знања, вештина и инструмената за добробит грађана и наше заједнице.

Кључне речи: паметни градови, копродукција, јавне политике и услуге, екологија, зелена енергија

1. Паметни градови

Паметни градови настају с развојем ИСТ и применом њених платформи, апликација и софтверских пакета за пружање јавних услуга грађанима

(али и за пружање комерцијалних услуга такође). Информатичко друштво је променило начин живота људи, донело многа побољшања али и неке нове изазове (Ђорђевић. 2019, стр. 363–365). Са дигитализацијом се као веома битно отвори-

[1] sneska152@gmail.com

[2] Рад је настао као део научноистраживачке делатности подржане средствима Министарства просвете, науке и технолошког развоја, према Уговору са Факултетом политичких наука, број 451-03-68/2022-14.

ло питање да ли она води до отуђивања људи, креирања виртуелног света који потискује па и угрожава реални живот и односе међу људима или, напротив, постаје средство за већу партиципацију грађана у процесима одлучивања. Ова шанса је битан чинилац демократизације друштва која су у време неолибералне државе претрпела извесне видове ауторитарних и недемократских промена (Schou, Hjerlholt, 2018, str. 1–17).

Данас се у том смислу, уз анализу дигитализације и функционисања паметних градова, све више пише о *копродукцији* као афирмацији система фокусираног грађане, тј. на креирање политика и услуга кројених према тим потребама и на јачање заједнице која је отпорнија на изазове глобализованог света: ефективнија борба за екологију, за одржив развој и за демократску заједницу (Ђорђевић, 2019, str. 363–367).

2. Копродукција

Копродукција је паметно укључивање грађана од стране власти преко ИТ платформи, апликација и софтвера у креирање пакета јавних услуга. Грађани указују на проблеме, на приоритетна питања, и исказују потребе које воде бољем обликовању услуга.

Копродукција је захваљујући примени ИТ апликација брзо дала врло интересантне резултате. Предуслов за остваривање добрих резултата јесу посвећени политички лидери и администрација (службеници) као и активни грађани, који скупа с другима хоће да решавају проблеме и подигну квалитет услуга и живота (благостања) заједнице и суграђана. У скоро

свим државама догађа се да је администрација немоћна да реши многе проблеме заједнице. Укључивање грађана преко апликација донело је многа оригинална, иновативна, али и врло корисна решења.

Мноштво је примера за то: пријављивање илегалне градње или кршење стандарда у дозвољеној градњи и уређењу простора (ружење простора и објеката, нефункционална решења или еколошки опасне активности), затим дивље одлагање смећа (бацање на просторе који нису предвиђени за то), криминалне активности (продаја дроге, преваре, крађе и други видови угрожавања безбедности грађана). Многе платформе којима се обезбеђује комуникација грађана с органима власти (државни органи, а још чешће органи локалних власти) омогућавају брже и квалитетније решавање проблема и корекцију у пакетима услуга, које постају скројене за конкретне грађане и заједницу.

ИТ омогућава да се велики број сензора користи за прикупљање корисних података. Тако сензори за чистоћу ваздуха, воде и тла олакшавају идентификовање врста, па и извора загађења, олакшавају ефикасно и брзо заустављање штетних процеса као и лечење проблема. Од оваквог вида укључивања грађана велику корист имају инспекције у свим областима рада. Ове службе хронично пате од малог броја запослених инспектора, те се на овај начин значајно обогаћује и олакшава њихов рад. У области пријава разних врста загађења (разноврсне дојаве, иницијативе за постављање сензора или за креативнији приступ решавању проблема) копродукција је дала велики допринос решавању проблема и подизању квалитета животне средине (Fugini,

Bracci, Sicilia, 2016, str. 32; Ђорђевић, 2021б, str. 111–114).

У саобраћају се често користе сензори за неадекватно паркирање или за идентификовање места оштећења (обично рупа) на путевима. Надлежним службама се тако указује на места неопходних поправки, подиже се квалитет путева и повећава безбедност саобраћаја.

Занимљив је пример из САД у области здравља. У реформи здравственог система у једном тренутку је отворено питање да ли се прва помоћ указује свима или неки појединци (сиромашни и без адекватне полисе здравствене заштите) не могу користити ову врсту услуге. Настао је грађански покрет који је успео у намери да ова услуга буде јавно добро доступно свима. У пракси се појавио и проблем да угроженим људима често треба подршка за позив прве помоћи, али и подршка док служба не дође. Догађа се да се без ове подршке неки не тако тешки проблеми искомпликују па и заврше фатално. Направљене су ИТ апликације којима се ефикасно контактира служба прве помоћи која брзо долази до угрожене особе, а у многим градовима и насељима грађани пролазе обуке за прву помоћ. Испоставило се да ове активности јако повезују грађане, стварају осећај сигурности, солидарности и задовољства у заједници (Paletti, 2016, str. 143).

ИТ апликације повезују људе (грађане и власти, тј. администрацију), сензоре и омогућавају размену података, чиме се повећава транспарентност креирања и примене услуга, и њихових корекција ако је неопходно. Ови подаци често постају доступни преко многих уређаја (*internet of things*) те се могу користити за

разне сврхе (повећање ефективности) (Bovaird, Loeffler, 2012, str. 27; Paletti, 2016, str. 144).

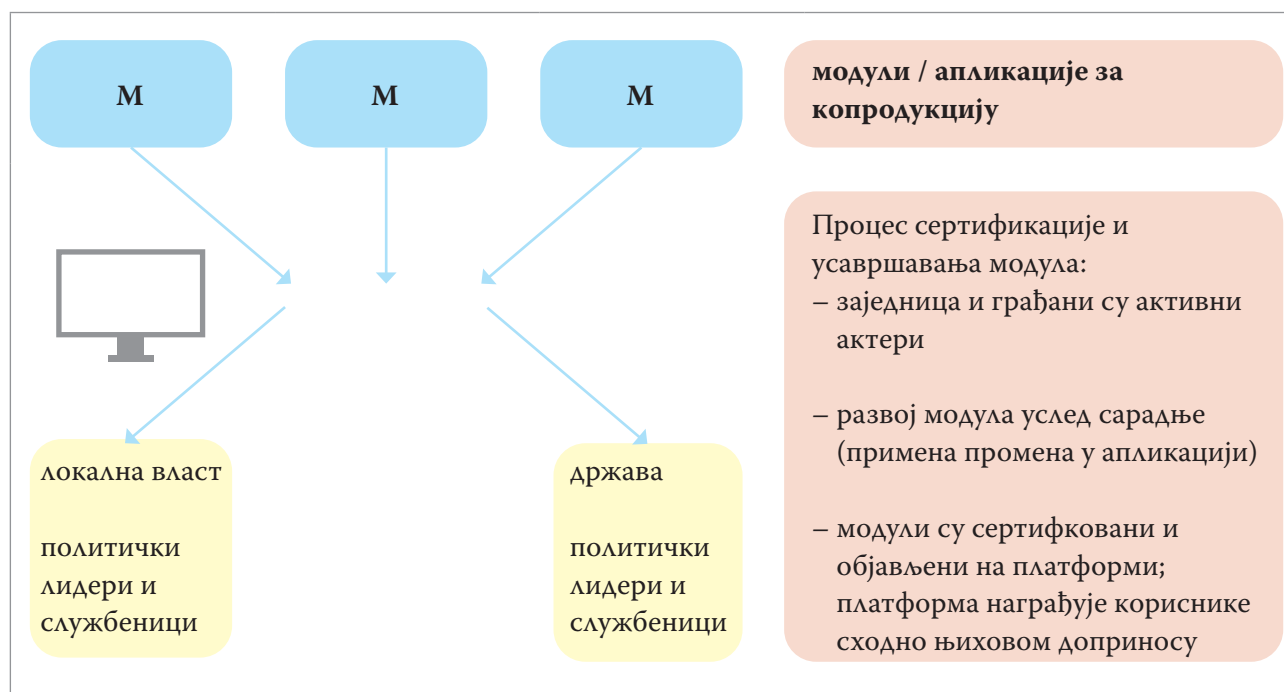
У том смислу може се рећи да копродукција обогаћује непосредну демократију, повећава поверење између грађана и власти, јача повезаност заједнице, ставља фокус на остварене резултате па већом транспарентношћу ојачава одговорност јавних институција. Копродукција помаже да креирање политика и пружање услуга буду фокусирани на грађане, који постају важан партнер у овим процесима. Последице, овим активностима се подиже енергија у заједници, јача социјални капитал на супрот отуђењу, усамљености и упућивању на виртуелни живот коју неки концепти развоја и примене ИТ намећу. Јачају једнакост, солидарност, емпатија за проблеме других људи и заједницу у целини, правда и брига за околину (Schou, Hjerlholt, 2018, str. 1–17).

Пример добре праксе је коришћење IRIS апликације, направљене 2008. године за потребе Венеције (Италија). Преко ње грађани и администрација града одлично сарађују у решавању мноштва проблема (пријава оштећених улица, бацање смећа, еколошки опасне активности, нелегалне активности свих врста, криминал итд.). Венеција успешност пројекта дугује великој посвећености пољитичких лидера града и администрације таквом начину рада, што се види по томе како службеници промтно решавају идентификоване проблеме, при чему се подстиче иновативност и службеника и грађана. Градске службе су отворене за сугестије грађана о неопходности промене приступа у раду, па и о организационим променама у служби да би се остварили оптимални резултати. У том смис-

лу се такође активно коригује и регулатива да не би отежавала подизање квалитета услуга. И многи други градови су направили апликације, али је изостао тако добар резултат јер политички лидери и службеници нису били посвећени пројекту као њихове колеге у Венецији (Codella, Tampini, 2011, str. 5–10; Paletti, 2016, str. 147). Копродукција подразумева сарадњу државе, локалних власти и грађана јер се у тој интеракцији идентификују потребе заједнице, приоритети и жељени резултати. За све њих копродукција је стратешка вредност, док је држава координатор и фацитатор ових процеса. Важан актер

у том процесу су ИТ компаније, које креирају платформе, апликације и софтверске пакете за разне намене и услуге. У том смислу, они морају да схвате значај копродукције те да обликују решења погодна за укључивање грађана (флексибилност и адаптабилност система за нове потребе). Апликације треба да омогуће надгледање тих процеса (транспарентност) и да оставе простор за креирање нових решења и обогаћивање услуга. *Gamification* и систем подстицаја могу врло корисно утицати на иновативност и креативност људи и постизање оптималног квалитета услуга (Paletti, 2016, str. 149).

40 |

Слика 1. Копродукција кроз примену ICT у јавном сектору и сертификација модула

Извор: Аутор, према: Paletti, 2016, str. 149–150.

Наредна слика приказује процес креирања апликације и модула који омогућавају копродукцију заједнице (грађана) и власти, тј. администрације (државе или још чешће локалне власти) у процесу пружања услуга. Посебно је интересантан процес усавршавања модула кроз иницијативе заједнице и грађана које уносе битне промене, обогаћују модул и тако подижу његову функционалност и квалитет. Посвећеност политичких лидера и администрације побољшању услуга у великој мери доприноси успешности пројеката.

Копродукција је веома корисна за нашу земљу. Србија је у социјалистичкој Југославији деценијама имала богату праксу самоуправљања. Грађани су развили вештине одлучивања, креирања политика и праћења резултата обезбеђених услуга. Ратови 90-их година као и амбијент капиталистичког друштва после 2000. године нису позитивно утицали на јачање демократског капацитета – опстаје партијска држава, постоји пракса централизације, институције непосредне демократије се слабо користе и доминира пракса да политичке елите (у држави и локалним властима) избегавају јавност у раду због групних и личних погодности које се најлакше реализују у сивој зони (Ђорђевић, 2021б, стр. 115, 116, 118). У том смислу, наше друштво би требало да користи сваку шансу за јачање транспарентности у одлучивању, ширење простора за укључивање грађана преко ИТ апликација у условима када су администрација и политичари немоћни да реше неке проблеме, чиме би се те праксе полако премештале и у регуларне институције (креирање политика, стратешких докумената и пружање услуга).

3. Урбана зелена агенда

Бројна истраживања указују на то да опстанак врста зависи од постојања минималног броја генетски различитих врста, као и од одговарајуће структуре геосистема. Глобално загревање и загађење на планети и активности човека (стално ширење насеља, посебно великих) смањују простор који насељавају биљке и животиње, те су многе врсте угрожене. Градови су густо насељени и у њима је загађење веће него у залеђу. У градовима се идентификује феномен градског загревања – градског топлотног острва (често температуре могу бити и 10 степени више него у залеђу), бука често смета животињама па и биљкама. Услед глобалног загревања, али и због претераног коришћења вештачких ђубрива и хемијских средстава за заштиту биља у пољопривреди (фунгициди, пестициди, хербициди) долази до загађења, а последично и до појаве нових патогена итд. (Hauber, Pustal, 2019, стр. 83).

Сви ти чиниоци морају бити узети у обзир када се планирају паметан развој градова, коришћење тла, паметна градња и уређење простора. У стратегији развоја града мора се водити рачуна о очувању равнотеже у живом свету (заштита биља и животиња у граду, заштита залеђа града). Под заштитом биља се подразумевају очување, одржавање и ширење зелених површина као што су градске шуме, паркови, друге зелене површине, баште, зелени кровови, зелени зидови а под заштитом животиња мисли се на птице, инсекте, водени свет итд. (Hauber, Pustal, 2019, стр. 84).

Данас половина светске популације живи у градовима, а процена УН јесте да ће до 2050.

године 70% популације бити урбано. Повећава се број мегаграда са више од пет милиона становника, посебно у Азији, Африци и Латинској Америци, где је лоциран највећи број великих насеља (Ђорђевић, 2012, стр. 67, 68). Веома често се ова насеља стихијски развијају, без планова, што је често извор многих проблема. Изазови развоја градова велики су и у развијеним земљама услед глобалног загревања, те је начин њиховог развоја данас цивилизацијски изазов (Baumüller, 2019, стр. 85).

42 |

С глобалним загревањем мења се и клима у градовима. Евидентно је отопљавање, које има за последицу врло сува и топла лета и благе зиме. Док благе зиме могу бити пријатне, лета у градовима топлог појаса могу да буду неиздржљива (феномен урбаних врелих острва, *urban heat island*). Надаље, ове промене су специфичне по наглим и обилним пљусковима, који се често завршавају поплавама услед слабих капацитета одводних система.

Глобално, у последњих 100 година температура на планети порасла је за један степен, а очекује се да би до краја миленијума, ако се ништа не промени, могла да порасте и за пет степени. Услед грејања на прљаве енергенте концентрација CO_2 зими расте, па говоримо о феномену лондонског смога (нема ветра). У појединим градовима лети се због густог саобраћаја концентрише загађење, које погоршава летње врелине (феномен назван лосанђелески смог).

Микроклима у градовима зависи од великог броја фактора тако да сваки град мора да се посматра за себе. Градске власти треба да сниме стање и све проблеме настале с климатским променама, идентификују приоритете за

решавање и креирају пакет мера за ублажавање и дугорочно решавање проблема. Сваки град мора да се „лечи“ посебним, за њега скројеним мерама. Отуда се политика одрживог развоја преваходно посматра као локална и регионална те локалне власти – насеља, градови и региони, представљају главне актере у овим процесима. Држава је, свакако, важан партнер и подршка у овим напорима али су главни креатори еколошких стратегија и планова локалне власти (Baumüller, 2019, стр. 85, 86).

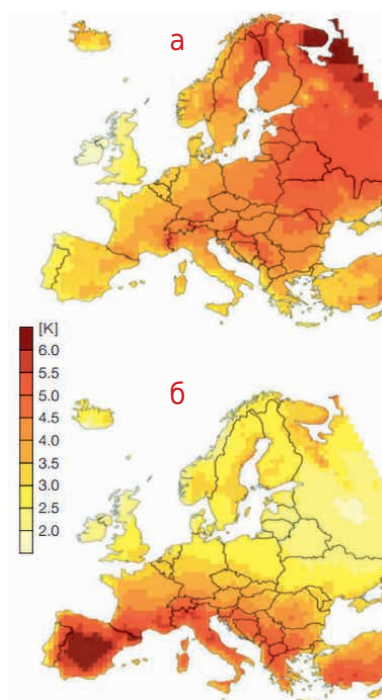
Занимљива је процена глобалног загревања у Европи до краја XXI века ако се овај степен загађења настави. У табели 1 дати су сви елементи климе који се мењају, уз дефинисање мера и интензитета промене.

Повећање температуре током зиме до пет и шест степени донеће знатно блаже зиме Скандинавији (Шведској, Финској), Русији, Немачкој, северним деловима Италије, Аустрије и територијама некадашње Југославије (Словенија, Хрватска, делови Босне и Србије), као и већини земаља Источне Европе. Ове промене могу бити пријатне. Северније и западне земље које излазе на Атлантски океан (Ирска, Британија, Холандија) немају значајније промене температуре (до 2,5 степени и зими и лети).

Повећање температуре током лета представља велики проблем и тражи активан стратешки приступ ових земаља, а посебно њихових градова (и региона), ублажавању последица и решавању ових проблема. Слика показује да су најугроженије медитеранске земље, а највише централни део Шпаније (раст просечне температуре од преко шест степени). Велико отопљавање прати југ Француске, Италију, Јадран,

Табела 1. Интензитет промена у елементима климе
изражен кроз мере

Елемент	Мера	Промена у околини
Радијација	Глобална радијација	до 20% нижа
	Ултравиолетно зрачење	Лето: до 5% ниже Зима: до 30% ниже
Температура	Осунчаност - трајање	до 15% краће
	Годишњи просек	до 1.5 К виша
	Ноћни минимум	до 12 К виша
	Дани грејања	до 10% краћи
	Дужина хладног периода	до 25% краћа
Инверзија температуре при тлу	незнатно присутна у граду	
Влага	Годишњи просек (релативна влажност)	Лето: до 10% нижа Зима: до 2% нижа
Брзина ветра	Годишњи просек	до 30% спорија
	Буре	до 20% спорија
	Повећани	до 20% чешћи
Облачност	Степен облачности	до 10% већа
Видљивост	Учесталост магле	нешто мања
	Видљивост до 5 km	значајно слабија
Падавине	Количина (mm)	до 10% већа
	Дани са више од 5 mm	до 10% чешћи
	Дани са снежним падавинама	до 5% ређи
	Роса	до 65% ређа
Загађивачи ваздуха	Концентрација	Значајно виша

Слика 2.
Климатске промене у Европи
а. Зима, и слика испод б. Лето.

цео простор некадашње Југославије, Бугарску и Грчку, с повећањем од четири до пет степени. Централни део Европе има повећање просечне температуре током лета у распону 3,5–4,5°К. Земље Северне Европе (јужна линија иде простором Ирска, Британија, Холандија, северна Немачка, Пољска, Украјина) имају раст од 2,5

степени, а тек се понегде јављају мање изражене зоне раста до 3,5°К. Имајући у виду да су лета у том делу Европе прохладна, за њих су промене сасвим пријатне.

Током зиме Србија добија 4,5 степени на северу и истоку земље и пет степени у просеку у централном, западном и југозападном делу

Извор: Jürgen Baumüller, *Challenges - Urban Climate*, стр. 86.

44 | земље. Током лета исти пораст температуре изазваће велике проблеме, посебно у градовима, где је уочљивији ефекат загревања – градска топла острва. Мапа показује да ће пораст просечне температуре током лета ићи навихше од 4,5°K (на северу) до 5°K (на југу). Већ сада су лета веома топла па ће даљи раст температуре знатно погоршати климу (скоро да ће бити неподношљиво проводити лета у градовима). Отуда ће наша земља, а посебно свако насеље, град и регион, морати далеко активније да промишља како да побољша стање и превентивно предузме мере тим поводом. Имајући у виду да уз промену температуре иду и промене других фактора (повећање сунчеве радијације, пад испаравања и влаге у ваздуху, веће суше, веће загађење, смањена транспарентност ваздуха и видљивост, успореније кретање ваздуха и пад снаге ветра итд. – табела 1 уз слику 2), јасно је да стратегије и акциони планови морају бити паметно и мултидисциплинарно промишљени с дефинисаним конкретним мерама. Грађани и локалне заједнице морају да буду посвећени решавању ових питања у дужем периоду да би се постигли добри резултати.

Немачка, на пример, спада у земље које годинама стратешки прате и мере ефекте климатских промена на својој територији. Градови и региони стално мере врсту и интензитет промена у микроклими (направљени су бројни индикатори праћења стања). У процесу обликовања свог града (коришћење земљишта, градња, обликовање зелених слободних простора итд.) примењују различите иновативне праксе, којима се коригују слабости и подиже квалитет животне средине. Најбољи паметни зелени градови

су Хамбург и Берлин, који су градови државе, затим Штутгарт (у држави Баден Виртенберг), Нирнберг (у Баварској) и ХанOVER (у Доњој Саксонији).

Испоставило се да је у процесу урбаног планирања веома битно посветити посебну пажњу отвореним зеленим просторима. Ови простори омогућавају рекреацију за становнике а истовремено су важан чинилац адаптирања урбаног система на климатске промене. Подаци говоре да се 50% свих биљних и животињских врста налази на простору градова и ширих региона, јер им овај простор омогућава лакши опстанак. При обликовању зелених простора треба имати у виду да је и за биљке и за животиње од великог значаја добра доступност обала река, језера као и постојање плићака. Подаци такође говоре да загађење, бука и климатске промене лоше утичу на човека, али и на остали живи свет, те озелењавање и смањивање загађења благотворно утичу на градове, људе и екосистем уопште.

Одговорни лидери градова, али и региона којима припадају, посвећују велику пажњу креирању паметних стратегија у области градње, становања, рекреације, развоја бизниса и привреде, као и очувању природе у овим просторима. Дobar пример је британски извештај – Национална процена екосистема (National Ecosystem Assessment, NEA), са иновативним приступом у анализи. Њиме се прати развој сваке од ових делатности, анализирају се изазови за екосистем и цена изазваних и направљених проблема, уз израду могуће алтернативе и обрачун монетарних исхода сваке од ових алтернатива. Дobar је пример компа-

ративне анализе резултата *класичне и одрживе пољопривреде*. Мери се добит од производа добијених класичном пољопривредом, али се мере и оптерећење и трошак који настају за животну средину коришћењем ђубрива која оптерећују воде и отежавају и поскупљују процес њиховог пречишћавања. *Одржива пољопривреда* избацује вештачка ђубрива и супстанце као што су пестициди, фунгициди итд., и ослања се на природна ђубрива, комбинацију биљака приликом сађења, чиме се подстиче њихова природна сарадња као и сарадња биљака са светом инсеката за опрашивање (нове вештине вртларства). Поређење та два вида пољопривреде, уз прецизна мерења, даје велику предност одрживој пољопривреди, која се све више негује и у градовима (градска пољопривреда). Та мерења у локалним срединама подстичу иновативна решења за очување екосистема, али и одрживи развој, исказан и монетарним резултатима (Anders, Hauber, Pustal, 2019, str. 88).

3.1. Озелењавање

Зеленило у градовима обухвата урбане шуме, пољане, паркове, приватне баште, мање зелене просторе, зелене кровове, терасе са биљем, гробља са зеленилом, зелене стазе и дрвореде дуж улица, булевара и зеленило дуж путева. Поред ових зелених, битне су и плаве површине у градовима које се односе на океан, море, реке, језера, базене и слично. У анализама је важно идентификовати величину али и распоред ових површина у граду као и њихову доступност за грађане. Анализа је показала да у Берлину, једном од најзеленијих градова на свету (с популацијом од 3,5 милиона становника), чак четвртина популације овог града, што је око милион становника, нема адекватан приступ зеленим површинама, мерено према стандардима које су усвојиле градске власти.

Многа истраживања показују да биљке јако добро утичу на људе и да повећање зелених

Табела 2. Стандарди близине зелених простора становницима

Скала	Максимална удаљеност	Отворени простор	m ² по становнику
Становање	250 m	до 1 ha	4
Суседство	500 m	од 1,1 ha до 10 ha	6
Округ	1.000 m	од 10 ha до 40 ha	7
Град	5.000 m	више од 40 ha	8

Извор: Stephan Anders, Gerhard Hauber, Waltraud Pustal, *Open Spaces and Urban Climate*, str. 90, према: SenStadtUm^[3]

[3] Senatsverwaltung für Stadtentwicklung und Umwelt. Umweltatlas Berlin Karte 06.05 Versorgung mit öffentlichen, wohnungsnahen Grünanlagen, Ausgabe 2013. str. 8 (Управа Сената Берлина за развој града и околине. Атлас околине Берлина, Карта 06.05. Брига и управљање јавним зеленим површинама у близини станова и суседстава).

површина смањује стрес и агресивност код људи, а потенцијално и стопу криминала у градовима, што треба да буде додатни подстицај већој бризи за зеленило. У том смислу било би занимљиво применом ових стандарда на Београд дати оцену доступности зелених површина грађанима свакој његовој општини, насељу и месној заједници, али и другим градовима у Србији.

Зелени простори се стално изнова обнављају, ревитализују, мењају садржаје и важан су простор и за развој економије искуства^[4] (Hjorth, Kostera, 2007, str.17–27, Đorđević, 2012, str. 189–192). Деца, али и одрасли, уче се да у баштама саде биље, уче о врстама биљака, њиховом вегетационом и животном циклусу, хранљивим и лековитим својствима, естетици вртова и значају вртларства. Образовне и културне институције (вртићи, школе, факултети али и музеји, позоришта, културни центри) добар су простор за афирмацију ових идеја и вештина. Само грађани који имају свест о значају бриге за биљке и живи свет уопште у градовима могу бити савезници (тај савез је неопходан) у

креирању и одрживом развоју паметног, зеленог града. У супротном, одрживост зеленог града остаје упитна.

У праћењу стања и квалитета одржавања зелених површина битно је обухватити све површине, и јавне и приватне^[5] (Đorđević, 2017, str.2 13–217). Треба обезбедити одржавање зелених површина свих структура и величина водећи рачуна о стабилном природном систему и омогућити слободно кретање људи, животиња и биљака (слободно кретање ваздуха, полена и проветравање градских простора) (Anders, str. 90).

Занимљив је такође приступ Лондона као метрополитенског ареала – града од шест милиона становника, који је урадио план Читав Лондон је зелена мрежа (All London Green Grid) с амбицијом да се активно чува и одржава сав живи свет.^[6] Лондонски урбанисти су у обликовању овог града користили искуства *концепција града баштице*,^[7] тако да у читавом градском ткиву постоје зелени појасеви и зелене зоне. Већина насеља овог града има ниске породичне куће са

[4] Економија искуства је тип економског развоја у коме градови и државе улажу у обнову девастираних делова насеља повлачењем индустрије. Овај процес иде уз активно учешће грађана (посебно уметника и креативних људи на реализацији иновативних пројеката) и њиме се врши и социјална и просторна обнова. Ти делови града постају привлачни за туристе и грађане, изводе се разни перформанси, нуди учење разних вештина, нових делатности, учи о историји друштва итд.

[5] Анализе показују да локалне власти у Србији, у анализама које раде и студијама које праве, често изостављају приватне површине, приватне институције које пружају услуге грађанима, јер сматрају да нису за њих надлежне. И овај пример показује да је такав приступ веома узак те да се мора посматрати целина зелених простора које град поседује.

[6] Лондон је познат по великом броју разних врста птица, лептира, инсеката али у граду се, управо због великог простора под зеленилом, може наћи много лисица и ситније дивљачи.

[7] Концепт града баште креирао је као посебан метод у урбаном планирању британски планер и теоретичар Ебенизер Хауард, , 1898 године. Тај концепт је подразумевао креирање самодовољних урбаних целина које у себе укључују зелене појасеве, зоне становања, пољопривреде и индустрије. Овај концепт је увек имао своје присталице у разним земљама света и одлично је утицао на озелењавање градова.

својим баштама (англосаксонски модел насеља), а у околини имају паркове и мање зелене површине. Град има велики број паркова (великих али и средње величине), које љубоморно чувају и квалитетно одржавају.

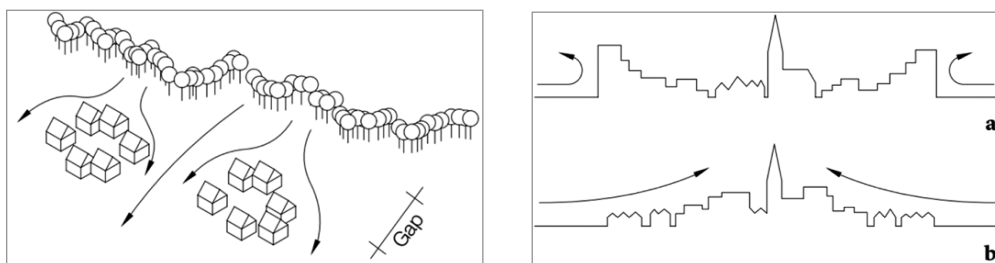
Дошток свежеј ваздуха је такође битан чинилац квалитетног урбаног екосистема, посебно имајући у виду проблем успоравања кретање ваздуха услед високе концентрације загађивача у ваздуху. Градска власт у том смислу треба да узме у обзир врсте ветрова који дувају, време њиховог појављивања (зима, пролеће, лето, јесен), правац, снагу, и да анализира утицај ових ветрова на стање у граду (добри ефекти и могући проблеми).^[8] У том контексту могу се осмислити и мере за решавање проблема и побољшање стања.

У урбанизму се правцима постављања улица и њиховом ширином утиче на добро проветравање простора, а у градњи се то постиже позиционирањем зграда на терену (раван терен, падина итд.), густином градње и висином зграда. Градња се мора посматрати не само на

нивоу парцела или делова града већ и у контексту целине градског простора. Испоставља се да према периферији, која се сматра „вратима и прозорима града“, треба отворити коридоре за доток свежег ваздуха. У том смислу грађевине не би смеле да буду претерано високе нити градња треба да буде густа. Наредне три слике указују на то.

У приморским градовима Медитерана улице се традиционално постављају зракасто у односу на море и залеђе града да би се отворили ваздушни коридори и обезбедила природна вентилација. То је посебно битно уколико су градови амфитеатралног облика (део града је на падинама брда), као рецимо Дубровник према Срђу, Сплит према Марјану, Херцег Нови према Орјену итд.

Надаље, битно питање је доступност сунчеве светлости, што је такође особеност сваког града имајући у виду низ чинилаца као што су: географска позиција града (равница, брда или планине), географска ширина која утиче на количину сунчеве светлости током године или ко-

Слика 3. Продор ваздуха на рубним деловима града
Извор: Anders, Hauber, Pustal, 2019, *Open Spaces and Urban Climate*, стр. 91.

[8] Београд има велику срећу са кошавом, која зими значајно доприноси чишћењу ваздуха, те је овај ветар природни коректор великог проблема загађења у граду.

Слика 4. Беле зграде на Санторинију (Грчка), уске осенчене улице у Дубровнику (Хрватска), Монако
 Извор: www.google.com/search?q=San+Torini&tbm, www.google.com/search?q=Dubrovnik+streets+and+squares,
www.google.com/search?q=Monako+streets+and+squares

личина и задржавање снега (северни крајеви са дугим зимским ноћима, сумраком уместо дана и феноменом *Aurore Borealis*). На количину светлости утиче донекле и близина река, језера или мора (рефлексија сунчеве светлости од водених површина).

Сунчева светлост је врло корисна, али током лета, посебно у топлијим крајевима, повећава се количина сунчеве радијације што може угрозити здравље људи, нарочито у периодима високог УВ зрачења. Традиционално, у медитеранском региону вештина заштите људи од излагања јаком сунчевом зрачењу током лета примењена је у стилу градње, јер су зграде грађене близу једна другој а улице су уске да би се чувао хлад. Жалузине на прозорима смањују доток сунчеве светлости у станове и заштитни су знак ових градова. Честе су вишаге пред кућама којима

се праве пријатни, засењени простори за одмор под виновом лозом. Застори, надстрешнице и сунцобрани важан су део мобилијара на пијацима, трговима и отвореним просторима кафића и ресторана. Надаље, приморски градови традиционално имају беле или куће светлих боја, од којих се одбија светлост, чиме се смањује загревање кућа али и околних простора.

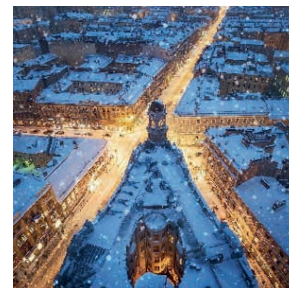
У хладнијим и северним пределима (нарочито у Скандинавији) у којима нема довољно сунца (посебно у зимским месецима) урбанисти осмишљавају како да повећају количину сунчеве светлости. Планине могу такође да смање доступност директне сунчеве светлости. Тако су становници варошице Виганела (*Viganella*) на северу Италије, у регији Пијемонт, смештене у планинама, где има свега неколико сати сунца дневно,^[9] патили од лошег расположења и де-

[9] Скоро три месеца годишње ово насеље је у потпуном хладу (83 дана у години).

Снежана С. Ђорђевић

Добра искуства паметних, зелених градова
за одрживи зелени развој и демократизацију

Слика 5. Зиме на северу (Берген, Норвешка, Стокхолм, Шведска, Санкт Петербург, Русија)
Извори: www.google.com/search?q=Bergen+winters, www.google.com/search?q=Stockholm+winters,
www.google.com/search?q=St+Petersburg+winters

пресије до те мере да су почели да се исељавају из града. Градоначелник је осмислио интересантно и иновативно решење постављањем покретних огледала на суседно брдо којима се сунчеви зраци усмеравају на град, што је инспирисало и нека друга планинска насеља да искористе овај вид додатног осунчавања (Anders, 2019. str. 95). Сличне проблеме имају и градови северног појаса у којима је током зимског периода дужина дана веома скраћена те превладава ноћ или сумрак, као што показују наредне слике. Суштинско решење овог проблема за сада се не може пронаћи.

3.2. Мере које могу да ублаже глобално отопљавање у градовима топлијег појаса

| 49

Истраживања су показала, као што је већ речено, да је глобално загревање средњој Европи а посебно Медитерану донело велики раст температуре те су неке од мера које се могу предузети: озелењавање које подразумева више паркова, шума, дрвореда, али и зелених кровова, башти и наравно вертикалног зеленила (зелени зидови и зелени џепови на мањим површинама). Велики број градова у свету озбиљно се посветио

Слика 6. Зелене зграде, терасе, зидови, кровови и зелена четврт (Њујорк)
Извор: www.google.com/search?q=green+buildings%252C+roofs+and+walls+New+York&tbm

Слика 7. Берлин, један од најзеленијих градова на свету

Извор: www.google.com/search?q=green+buildings%252C+roofs+and+walls+Berlin&tbm

50 |

Слика 8. Заклони од светлости и освежавајуће фонтане у граду

Извор: www.google.com/search?q=splashing+fountains+and+waters+in+cities

озелењавању. На слици 6 приказани су зелени пројекти у Њујорку (зграде, кровови и четврти), а на слици 7 слични пројекти у Берлину, који је један од најзеленијих градова на свету.

Неке од додатних мера за смањење високих температура јесу: влажење ваздуха током лета (распршивачи воде), више фонтана и чесама у граду, боље коришћење (већа доступност) обала језера и река или базена за освежење, креирање више заклона на просторима изложеним директној сунчевој радијацији на јавним површинама, али и у становима (терасе зграда или станова) (Anders, 2019. str. 94).

Озелењавање додатно добро утиче и на ублажавање проблема изненадних и обилних падавина, које по правилу изазивају поплаве због немогућности одводних канала и речних корита да приме тако велике количине воде одједном. У том смислу, велике зелене површине су благотворне због капацитета биљака да задрже велику количину воде. Поједини градови који имају проблем с недовољном количином падавина током лета направили су систем резервоара који се у кишним периодима пуне да би се у сушна времена та вода користила за заливање (Anders, 2019, str. 94, 95).

3.3. Лекције за Србију и њене градове

Држава и локалне власти (посебно градови) у Србији треба да се озбиљније посвете анализи микроклиматских промена и да помоћу сензора креирају добре базе података. Веома је важно да градови партиципативно креирају локалне еколошке акционе планове, који су у великој мери запуштени па и заборављени, као и пакете мера за ублажавање и решавање еколошких проблема. Локалне власти могле би у много већој мери да захтевају креирање ИТ апликација за комуникацију с грађанима о проблемима који постоје у неким областима услуга. На тај начин би се искористили сјајни капацитети укључивања грађана, и дао ветар у леђа многим градским службама с недовољним бројем запослених (инспекција и друге службе) те отворио простор за копродукцију.

Рециклажа спада у запостављене области у нашем друштву у којима деценијама није урађено ништа иако она, поред значајних еколошких ефеката, има и велики развојни потенцијал. Озбиљан помак направљен је у последње време затварањем *landfield* депоније Винча која је постала озбиљан еколошки ризик. У исто време, покренута је изградња фабрике за прераду смећа с делом фабрике која сагорева метан ослобођен из био-отпада, стварајући тиме зелену енергију (електрана). У другом постројењу се ослобађа топлотна енергија, те ће се користити као топлина за загревање неких београдских насеља. Овај пројекат се реализује преко концесије дате француско-јапанској партнерској фирми (Ђорђевић, 2021а, str. 16).

Истраживање на узорку од 132 зграде с равним крововима на Новом Београду показало је да *пројекат зелених кровова* има велики еколошки потенцијал, јер 92.000 м² зеленог крова апсорбује 4.700 тона CO₂, чиме се значајно прочишћава град и на исти начин додатно чува око 8.000 kWh енергије (Ђорђевић, Јоксимовић, Јовановић-Поповић, 2018, str. C1217–C1229). Ови пројекти нису прескупи и могу бити тачка окупљања грађана у месним заједницама и област сарадње у корист свих – и власти које реализују еколошки важан пројекат и грађана који добијају здравију животну средину и поносе се својом заједницом.

Пројекат *афирмације електричних возила* теже је реализовати у краћем периоду због материјалне ситуације већине становника, али то не омета израду плана и посвећеност том циљу. Реализацију овог пројекта охрабрују технолошка усавршавања батерија, а тиме и очекивани пад цене ових возила. Изградња инфраструктуре (енергетске станице) такође је велики изазов и усмерење би требало да буде да извор енергије обавезно буде зелен (ветар или соларна енергија) а никако сива енергија.

Пројекти одсумпоравања термоелектрана Обреновац, Колубара и Костолац, иако ограниченог домета, ипак су врло важан корак напред у смањењу загађења у нашој земљи.

4. Зелена енергија

Енергија је битна тема свих друштава јер је основ производње и живота сваке заједнице. Данас се услед климатских промена отвара

52 | као ургентно питање преласка на зелене изворе енергије (сунце, ветар, плима и осека, механичка енергија, вода итд.). Паметни град креира *климајтски акциони план* на основу добре базе података о стању у свом граду и уз активно укључивање грађана. План садржи мере које треба применити ради ублажавања стања, а дугорочно и решење проблема као што су загађење, отопљавање и претерано загревање итд. Основ проблема настаје сагоревањем прљавих енергената за производњу енергије, рад топлана, фабрика, као и погон возила (бензин). У том смислу се праве мапе загађивача у граду, а у дебатама грађани, политички лидери и стручњаци осмишљавају мере и изводиве акције (Fraker, 2013, str.43–69).

Скандинавски градови (и друштва) лидери су у преласку на зелене енергије. Копенхаген има свега 86 дана током године када користи неке од сивих енергија, док остало време користи искључиво зелене енергенте. То је омогућено и преласком ових друштава на електрична возила. Држава је дала субвенције за куповину електричних возила, град је набавио е-аутобусе и затворио центар града за сва возила сем електричних, а по улицама у читавом граду постављена је адекватна мрежа пуњача и е-станица.

У Србији је ова врста дебате с државом и локалним властима углавном изостала. Често надлежно министарство остаје пасивно иако су ове теме високо на агенди ЕУ. Афирмација производње зелене енергије често се сматра луксузом иако нас загађења доста коштају (Ђорђевић, 2021a, str. 16–19). Србија користи око 30% зелене

енергије (из хидроцентрала), док енергија ветра и сунца има занемарљив удео.

У области еколошке и енергетске политике могуће је реализовати много добрих пројеката којима би се подигао квалитет животне средине у Србији, а добре праксе земаља које су већ дуго посвећене тим питањима могу нам бити врло корисне. Држава и локалне власти могле би активније да подстичу грађане да производе соларну енергију (просумери, који су истовремено и произвођачи и потрошачи), чиме би значајно ојачале систем зелене енергије.

У наредном тексту фокусираћемо се на искуство Белгије у трговини сивом и зеленом енергијом преко паметне енергетске мреже и брзе енергије, те ћемо преко режима уласка (производње и продаје) и изласка (потрошње и куповине) енергије кроз режим промене цена видети како се подржава трошење, али и производња зелене енергије.

4.1. Паметна енергетска мрежа

Тема ове анализе је начин трговања електричном енергијом у амбијенту када држава има стратешки интерес да подстакне коришћење зелене а потисне коришћење сиве енергије (из фосилних горива) ради побољшања квалитета животне средине. Занимљиво је истраживање трговања на паметној електромрежи градског дистрикта (*smart grid*) у Белгији током месец дана. Ова мрежа има 60 домаћинстава од којих су 10%, тј. њих шест и произвођачи зелене енергије (просумери).^[10] У овом истраживању реч је

[10] Просумер је назив за произвођача који је и потрошач своје енергије.

искључиво о соларној зеленој енергији (користе се соларне плоче). Надаље, на основу прикупљених података о процесу уноса и потрошње енергије у разним деловима дана током месец дана, направљене су симулације како би у истим околностима ови процеси изгледали да има 30% (18) или 50% (30) просумера, те су резултати тих налаза веома интересантни (Rai-Zapatam, Mihaylov, Nowe, 2017, str. 27).

Паметна електро mreжа подразумева постојање инфраструктуре (каблови, складишта, батерије, паметни струјомери). Отварају се поједина важна питања у овом процесу. Испоставило се да у ситуацији када не би постојала *складишта и батерије* за чување енергије, цене би биле у већем распону (биле би више) услед немогућности да се планира или одложи време потрошње енергије, док је стање знатно боље када складишта постоје. Надаље, постоји разлика између друга три стања у вези с локацијом (дистрибуцијом) складишта. Батерије могу имати произвођачи (просумери) и обично је реч о батеријама 4–7 kW, јер је то довољно за складиштење њихове енергије. Друга, честа ситуација је да складишта, тј. батерије, постоје и у *подстанци некој дистрикцији* (обично су већег капацитета од око 10 kW Теслине батерије или чак 12 kW Бошове батерије), док је трећа најповољнија ситуација када складишта, тј. батерије, постоје и код произвођача (просумерс) и у подстанци дистрикта.^[11] Закључак овог, али и многих других радова с овом темом, јесте

да складиштење веома битно и значајно доприноси рационализацији у потрошњи енергије као и приоритизацији коришћења зелене енергије из електросистема. У том смислу постоје поуздани емпиријски подаци да је улагање у складишта и економски веома исплативо за инвеститоре.

Важан аспект ове анализе јесте могућност да се планира, а тиме и *одлаже коришћење* зелене енергије. Соларна енергија се производи током дана (лети је дужи период и јачи интензитет производње, а зими краћи и често мање интензиван због облачних дана). У овом раду се није ишло у те две крајности (зима с кратким даном и лето с дугим), већ је истраживање спроведено у нормалним околностима са умереном дужином сунчаних и облачних дана просечне дужине и интензитета светлости ради добијања боље слике просечног стања). Очито је, такође, да је потрошња енергије највећа током дана. Проблем се јавља када престаје производња зелене енергије (од сумрака до зоре) и више нема њеног прилива у енергосистем, јер је тада на располагању само енергија добијена из фосилних горива (сива). Начин приоритетног коришћења зелене енергије подразумева пребацивање оптерећења потрошње у систему (*load shifting*) на период када је прилив зелене енергије већи и смањење потрошње сиве енергије. У домаћинствима постоје већи потрошачи као што су машина за судове, веш машина, сушач веша, бојлер, за које је битно да се укључе када у систему има зелене енергије.

[11] Батерије подразумевају и неке губитке енергије (нето ефикасност обично износи 90%, тј. губитак је начелно посматрано око 10%. Неке батерије су боље па тако: Tesla Powerwall батерије имају губитак 7%, а Bosch батерије свега 2,3% (Rai-Zapatam, Mihaylov, Nowe, 2017, str.33)

Важан чинилац у овом процесу чини *цена ове две врсте енергије*. Регулатор (независно регулаторно тело) у складу са стратегијом друштва да се окрене зеленим енергетским изворима, одредио је распон цена. За зелену енергију то је 0,01–0,215 евра по kWh (дакле просечна цена је 0,1075 евра по kWh), а за сиву енергију 0,15–0,30 евра по kWh (просечна вредност 0,225 евра по kWh).^[12] Поређењем вредности распона и просечне висине цене, видимо да иако је цена производње зелене енергије виша него производње енергије из фосилних горива (сиве енергије), регулатор је као меру стимулације за производњу зелене енергије обезбедио да она буде више него двоструко јефтинија, а тиме и атрактивнија за коришћење. Економско оправдање ових потеза лежи у чињеници да што је већи број произвођача зелене енергије (на пример, што већи број домаћинства улаже у соларне панеле), тиме цена зелене енергије пада и она постаје економски исплативија. Наиме, докле год је цена зелене енергије виша од сиве, у њу грађани могу улагати из ентузијазма према очувању животне средине упркос томе што ће платити вишу цену него за енергију из фосилних горива. Имајући у виду учестале економске кризе, велики део грађана, због угроженог стандарда, не може себи да обезбеди такав луксуз.

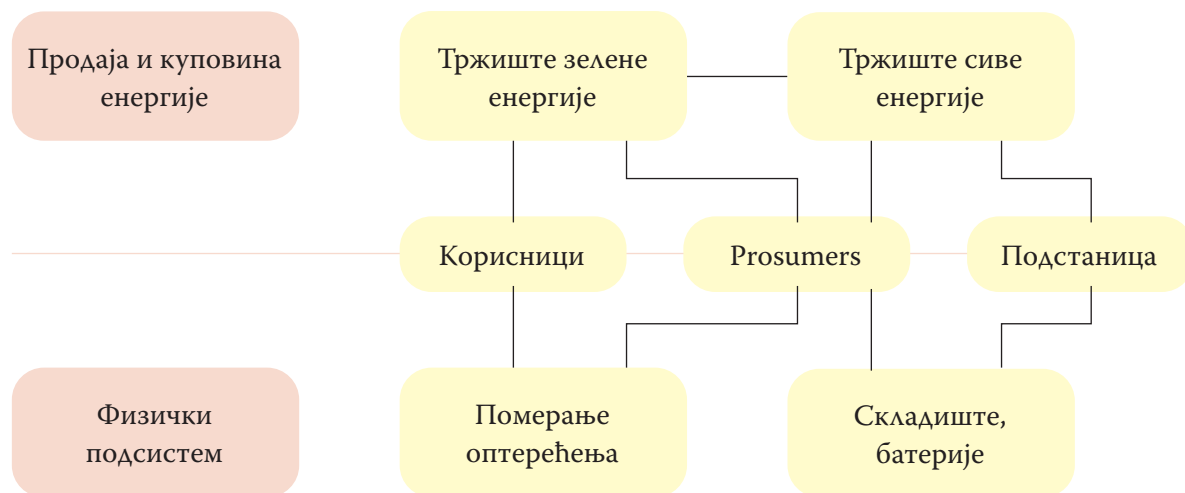
Регулатор је такође уредио и начин трговине који је у складу са тржишним правилима понуде и тражње у оквиру регулисаног распона

цена – одвија се на берзи (NRG-X-Change) преговарањем (*bidding*) између *дистрибутера, њј. њпросумера и корисника* енергије. Дистрибутер и просумер траже неку цену (*ask*), а корисник одговара понудом цене (*offer*) која је за њега прихватљива у оквиру постојећег законског распона. Постоји разлика између начина трговине овим двама врстама енергије. Сивом енергијом се тргује преговањем између дистрибутера (дистрикт подстанице), просумера и „Других“ потрошача, по AABS моделу (Adaptive Attitude Bidding Strategy). Постоје краткорочна и дугорочна варијанта креирања цена уз прилагођавање на тржишне промене. Ова енергија се купује и плаћа у еврима (Rai-Zapatam, Mihaylov, Nowe, 2017, str. 29–32).

Зеленом енергијом се тргује између произвођача (просумера) и корисника по моделу холандског преговарања (*Dutch bidding*), који је форма усмене аукције и користи се у продаји роба и услуга. Ипак за трговину зеленом енергијом се користи *модел аукције групе цене*, који је раније био писмен, али данас постоји као унапређена електронска варијанта. Софтверски пакет *Књига њонуга* (*Orderbook*) компјутерски одређује агрегатну цену од свих понуђених захтева и понуда, а коначна цена енергије коју корисник плаћа је средња вредност између понуђене и прихваћене цене, као вид стимулације за добру понуду цене (Ђорђевић, 2008, str. 126, 127).^[13] Зеленом енергијом се тргује с посебном врстом биткоина

[12] Поређења ради у Србији је цена енергије знатно нижа и износи просечно око 0,08 Евра по kWh што је за петину мање од просечне цене зелене енергије а скоро три пута јефтиније од цене сиве енергије у Белгији.

[13] Холандска аукција се користи за продају роба и услуга (често за продају рибе, цвећа итд.). Отворена је, усмена,

Слика 9. Елементи и односи између актера на тржишту електричне енергије
Извор: Аутор, извесне измене, према: Rai-Zapatam, Mihaylov, Nowe, 2017, str. 30

(NRG-X-coins), што је такође нека врста стимулације за грађане и друге актере да се укључе у производњу и трговину зеленом енергијом (Niesten, Alkemade, 2016, str. 629–638, Vytelingum, Cliff, Jennings, 2008, str. 1700–1729).

У техничком смислу на струјомеру се прати време уноса зелене и сиве енергије од стране произвођача и просумера, као и преузимања енергије од стране потрошача. Паметни струјомер перманентно мери стање на мрежи у интервалу од *15 минута* (ова јединица мерења стања у

систему зове се *слот*). Очекује се да померање коришћења енергије у белгијском систему иде најдаље до три сата, што износи 12 слотова (12 слотова x 15 минута = 180 минута) (Rai-Zapatam, Mihaylov, Nowe, 2017, str. 32).

Цена сиве енергије је виша док на мрежи има зелене енергије, а када зелена енергија нестаје, сива енергија појефтињује (постаје повољнија). С повратком зелене енергије на мрежу (током дана), сива енергија поскупљује, те је ово систем двоструке подршке зеленој енергији.

транспарентна и обезбеђује конкуренцију. Почиње тиме што понуђач роба или услуга (у овом случају енергије) истакне највишу могућу цену а онда иду понуде које су по правилу ниже. Победник је онај ко понуди највишу цену али он не плаћа ту цену већ средњу вредност између те и наредне највише цене (мање од његове понуде) што је врста награде за најбољу понуду. Варијанта ове аукције али као писмене (преко запечаћених понуда или електронског надметања) а која се управо и користи при трговању електричном енергијом је *аукција групе цене* (Ђорђевић, 2008, str.127)

Занимљива је ситуација у којој потрошач помери време коришћења енергије, али ни у том тренутку не постоји довољно зелене енергије коју може да користи. Тада се аутоматски укључивање апарата одлаже до тренутка када у систему буде довољно енергије (накнадно укључивање је електронски регулисано кроз алгоритамску формулу која идентификује редослед укључивања према времену доласка на систем).

Продаја и куповина енергије обухватају начин функционисања тржишта енергије (зелене и сиве) где се на берзи спроводе разне врсте преговора (*bidding*) којима се краткорочно или дугорочно одређују цене струје.

Показало се, као што је већ речено, да смањење потрошње скоро уопште не може да се реализује у условима када не постоје складишта (батерије). С обзиром на то да складишта постоје, идентификовано је мерењима да су с растом броја домаћинстава која производе зелену енергију (просумера) и уштеде знатно веће. Када постоји 10% просумера, уштеде иду до 15%, када их је 30%, уштеда се креће око 15%, а када их је 50%, уштеде иду до око 50%, што је велика промена у енергетском систему. Најбољи резултати у уштеди и најнижа стопа коришћења сиве енергије постижу се када постоје складишта и у домаћинствима и у дистрикт подстаници (Rai-Zapatam, Mihaylov, Nowe, 2017, str. 38).

4.2. Енергетска политика у Србији

У Србији се производи 70% сиве енергије (из термоелектрана, сагоревањем лигнита) и 30% зелене енергије (из хидроелектрана). Процент

енергије ветра и сунца веома је низак (скоро занемарљив).

Произведена енергија иде у јединствени енергетски систем те се испоручује потрошачима по јединственом режиму цена прецизно регулисаном и транспарентно приказаном. Цене одређује Агенција за енергетику као независно регулаторно тело, али у пракси се то тело консултује с органима власти (пре свега Владом и ресорним министарством).

Имајући у виду да фабрике као највећи потрошачи по правилу раде дању, систем је дао подстицаје за домаћинства да више енергије троше ноћу (од 24.00 до 8.00). Режим цена је подељен у три зоне: зелену, најјефтинију, која покрива кориснике који троше око 380 kWh енергије, затим плаву и коначно црвену зону. Свака зона опет има два режима: скупу, дневну струју и јефтину, ноћну. Однос између дневне и ноћне тарифе износи 4 : 1, чиме се грађани стимулишу да користе ноћну струју, бар када је реч о великим потрошачима (бојлер, машине за прање суђа, веша и за сушење веша).

Грађани се ограничењем зелене зоне стимулишу да економично троше енергију јер је у плавој зони просечна цена струје за 50% виша од цене у зеленој зони. Рецимо, уколико је потрошња у зеленој зони у односу 2 : 1 или чешће 3 : 1 и исти однос остане и у плавој зони – просечна цена струје у зеленој зони износи 4.000 динара по kWh, а у плавој 6.000 динара по kWh. Просечна цена струје је око 0,08 евра по kWh. То је, поређења ради, за петину мање од просечне цене зелене енергије и скоро три пута јефтиније од цене сиве енергије у Белгији.

Производња одрживе, зелене енергије у Србији је на почетку. Држава је направила чак и систем за подстицање повлашћених произвођача, те се од сваког наплаћује накнада, али се објективно услови за укључивање на мрежу не знају, нити се озбиљно заговара овај концепт. Поједини грађани били би заинтересовани за улагања, али за сада тај систем подстицаја није довољан. Ако би куповина и инсталација соларне плоче од 5 kW коштали 5.000–6.000 евра (држава покрива половину цене те би издатак за просумера износио 2.500–3.000 евра), а месечна производња износила 500 до 600 kWh за породицу са месечном потрошњом око 500 kWh (и троши 50 евра за струју, а годишње 600 евра), панел би покрио њихову потрошњу и исплатио би се већ после шест година. Постоји ограничење да просумер може да угради највише две плоче (10 kWh), а то улагање би омогућило перманентну зараду од продаје енергије с једне плоче (у садашњим условима око 50 евра месечно, уз тенденцију сталног раста). Ако је век трајања плоче 30 година, постојао би велики економски интерес за овом врстом улагања. Свакако да би режим цена за зелену и за сиву енергију био од пресудног значаја.

У Србији је уведена и берза за трговање енергијом, али су активности на њој у зачетку. Надаље, држава је најавила издавање зелених обвезница, али њихова атрактивност није велика – приход је око 1% на улог за период од седам година, што је у висини камата на штедњу у банкама (у кризи ове камате су заиста веома ниске), а знатно испод муниципалних обвезница (у Шапцу су рецимо имале 6% камате на седам година, што је шест

пута исплативије) или државних обвезница издатих 2017. (2,5% на пет година).

Закључак

Наше друштво би требало да користи сваку шансу за јачање транспарентности у одлучивању, ширење простора за укључивање грађана преко ИТ апликација у условима када су администрација и политичари немоћни да реше неке проблеме, чиме би се те праксе полако премештале и у регуларне институције (креирање политика, стратешких докумената и пружање услуга).

Држава и локалне власти (посебно градови) у Србији треба озбиљније да се посвете анализи микроклиматских промена и да помоћу сензора, али и доприноса других актера, креирају добре базе података које су предуслов за квалитетно вођење јавних политика. Веома је важно да градови партиципативно креирају локалне еколошке акционе планове, који су у великој мери запуштени па и заборављени, као и пакете мера за ублажавање и решавање еколошких проблема. Локалне власти могле би да буду активније у креирању ИТ апликација за комуникацију с грађанима о проблемима који постоје у неким за њих битним областима услуга. Тиме би се паметно искористило укључивање грађана да се направи бољи увид у потребе и могућа решења, а тај процес би дао ветар у леђа многим градским службама с недовољним бројем запослених (инспекција и других служби) и отворио простор за копродукцију.

Пројекти озелењавања, зелених кровова имају велику шансу за успех уз релативно скром-

на улагања. Рециклажа треба да постане једна од приоритетних делатности јер је еколошки врло корисна и има велике развојне капацитете. Што се тиче пројекта стимулације производње зеле-

не енергије и подстицања електричних возила, ови пројекти траже добру припрему, одлично планирање и поуздан амбијент за инвестирање грађана.

References / Литература

- Bott, H., Grassl, G., Anders, S. (2019). *Sustainable Urban Planning – Vibrant Neighbourhoods Smart Cities Resilience* (2019). Munich: DETAIL.
- Bovaird, T., Loeffler, E. (2012). From Engagement to Co-production: the Contribution of Users and Communities to Outcomes and Public Value. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 23, 1119–1138. doi: 10.1007/s11266-012-9309-6.
- Caporarello, L., Cesaroni, F., Giesecke, R., Missikoff, M. (2016). *Digitally Supported Innovation – A Multi-Disciplinary View on Enterprise, Public Sector and User Innovation*. Switzerland: Springer International Publishing.
- Cordella, A., Tempini, N. (2011). E-government and Bureaucracy: the Role of functional Simplification in the Case of the Venice Municipality. *Proc-Transform. tGov Workshop '11*. (11), 1–16. Available at: https://www.researchgate.net/publication/258698803_E-Government_and_Bureaucracy_The_Role_of_Functional_Simplification_in_the_Case_of_the_Venice_Municipality.
- Đorđević, K., Joksimović, O., Jovanović-Popović, M. (2018). Energy Consumption and CO2 Emission Reduction through Refurbishment of Residential Buildings' Roofs by applying the Green Roof System – Case Study. *Thermal Science*, 22 (4), 1217–1229. doi: 10.2298/TSCI170530127D.
- Đorđević, S. (2012). *Contemporary Urban Studies – Entrepreneurial, Creative, Democratic Cities*. Beograd: Čigoja štampa, Fakultet političkih nauka. [In Serbian]
- Đorđević, S. (2017). *Application of the Principle of Subsidiarity in Serbia*. Beograd: Fakultet političkih nauka. [In Serbian]
- Đorđević, S. (2019). *Smart Policies and Innovative Services*, In: B. Stojkov (ed.), *The E-Future of Cities* (361–374). Beograd: Akademija inženjerskih nauka Srbije, Geografski fakultet.
- Đorđević, S. (2021a). *Smart Cities' Developmental Capacities in the fields of Spatial Planning and Construction – Lessons from Copenhagen to Belgrade*. Montreal: IPSA.
- Đorđević, S. (2021b). Digitalization Supporting Participative Democracy and Sustainable Development. In: A. Krstić (ed.) *Citizens in the Era of Disinformation* (107–127). Beograd: Fakultet političkih nauka. [In Serbian]
- Fugini, M., Bracci, E., Sicilia, M. (2016). *Co-production in the Public Sector Experiences and Challenges*. Switzerland: Springer International Publishing.

- Helfert, M., Krempels, K., Klein, C., Donnellan, B., Gusikhin, O. (eds.) (2017). *Smart Cities, Green Technologies and Intelligent Transport Systems*. Switzerland: Springer International Publishing.
- Hjorth, D., Kostera, M. (eds.) (2007). *Entrepreneurship and the Experience Economy*. Denmark: Copenhagen Business School Press.
- Nielsen, E., Alkemade, F. (2016). How is Value created and captured in Smart Grids? A Review of the Literature and an Analysis of Pilot Projects. *Renewable Sustainable Energy Revolution*, (53), 629–638. doi: 10.1016/j.rser.2015.08.069.
- Schou, J., Hjelholt, M. (2018). *Digitalization and Public Sector Transformations*. London: Palgrave Macmillan.
- Vamstad, J. (2012). Coproduction and Service Quality: the Case of Cooperative Childcare in Sweden. *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 23(4), 1173–1188, doi: 10.1007/s11266-012-9312-y.
- Vytelingum, P., Cliff, D., Jennings, N. R. (2008), Strategic Bidding in Continuous Double Auctions, *Artificial Intelligence*, 172 (14), 1700–1729. doi:10.1016/j.artint.2008.06.001.

Snežana S. Đorđević

University of Belgrade
Faculty of Political Sciences
Belgrade (Serbia)

Good experiences of smart green cities for sustainable green development and democratization

Summary

The subject of this paper is the review of good practice of smart green cities in the use of IT applications for providing public services (including the resolution of ecological issues), coping with climate change and green energy affirmation. A particularly important aspect is the analysis of the coproduction, i.e. of active involvement of citizens through the application in the policy creation process, the preparation of public services package custom-made for the community needs as a form of democratization of the society. Good experiences of smart cities are an excellent lesson for Serbia and its cities.

The methods used in this paper are the analyses and syntheses of the papers from this field, the analyses of the good method of using IT packages in certain European cities, the creation of good measurement instruments for monitoring microclimate change due to global warming in German and British cities, the study of green energy affirmation in the Belgian urban district, and comparison with the manner of treating these topics in Serbia.

The expected contribution of this paper is the insight into some good practices and indicating the opportunity for our country and cities to take over and apply some of this useful knowledge, skills and instruments for the welfare of our citizens and community.

Keywords: smart cities, coproduction, public policies and services, ecology, green energy

Андреј Р. Бојић^[1]

Универзитет у Београду
Факултет политичких наука
Београд (Србија)

УДК 327.7:551.583(100)"20"

005.342:504.7

Прегледни научни рад

Примљен: 11.03.2022.

Прихваћен: 22.03.2022.

doi: 10.5937/napredak3-36911

Развој климатске дипломатије и њен значај за савремене државе

Сажетак: Климатске промене су један од највећих изазова с којим се суочавају модерне државе и цело човечанство. Оне имају велики утицај на готово све спољнополитичке изазове у XXI веку. Научници и стручњаци постигли су сагласност о њиховом значају. Међутим, недостају политичка сагласност и формулисање ефикасног политичког одговора. Будући да се дешавају глобално, политички одговор на њих мора бити међународни, регионални и локални. Да би се ефикасно одговорило на климатске промене, оне се морају ваљано разумети, адекватно анализирати и државе морају имати капацитете да се у спољној политици успешно изборе с тим изазовом. Другим речима, државе морају да изграде унутрашње капацитете за успешно вођење климатске дипломатије, која је од појаве овог изазова у међународној агенди, почетком деведесетих година прошлог века, постала главно спољнополитичко средство у изградњи међународног климатског режима. Од првог глобалног УН Самита у Рију (1992) до последњег у Глазгову (2021) климатски режим је настајао брже или спорије у зависности од већих или мањих успеха климатске дипломатије. Данас, када су последице климатских промена све уочљивије, а грађани све гласнији, државе више не могу себи да дозволе аматеризам у тој области спољнополитичке активности. Измењени концепт међународних односа који је донео и измењен концепт безбедности има шири поглед од искључиве оријентације на државу. Све ово укључује и државе Југоисточне Европе које успешном климатском дипломатијом могу дати стварни међународни допринос, али и побољшати међусобну регионалну сарадњу и унапредити свој економски развој.

Кључне речи: климатске промене, климатска дипломатија, климатски режим, Оквирна конвенција Уједињених нација о промени климе (енгл. UNFCCC), зелена транзиција, Југоисточна Европа, декарбонизација, зелени опоравак, регионална сарадња

Постоји један изазов који одређује контуре овог века много драматичније него ли било који други и то је хитна претња због промене климе.

Барак Обама, председник САД 2008–2016.

У члану 1. Оквирне конвенције УН о промени климе (UNFCCC) каже се да „промена климе

означава ону промену климе која је директно или индиректно условљена људским активностима које изазивају промене у саставу глобалне атмосфере, и која је суперпонирана на природна колебања климе, осматрана током упоредивих временских периода“ (United Nations, *Treaty*

[1] andrej.bojic@gmail.com

62 | *Series*, Vol. 1771, p. 107 или „Службени лист СРЈ – Међународни уговори“, број 2/97). У литератури постоје бројна одређења климатских промена. За потребе овог рада одредићемо климатске промене као оне промене климе које се директно или индиректно приписују људским активностима које мењају састав атмосфере и које се, за разлику од климатских варијабилности, бележе током дужег периода (Sekulić, Dimović, Jović, Todorović, 2012, str. 13). Климатске промене сигурно нису највећи изазов у XXI веку, међутим, свакако јесу изазов који има највећи утицај на све друге изазове. После безмало тридесет година од када су климатске промене постале део светске агенде, на Светском самиту Организације уједињених нација у Рио де Жанеиру,^[2] 1992. године, научници и стручњаци постигли су готово апсолутну сагласност о њиховом значају. Требало је више од педесет година научних дебата и доказивања да би академска и стручна заједница заузеле став да су оне наша реалност и опасност која озбиљно прети човечанству. Најважнији доказ је ипак пружила сама природа. Природне катастрофе, које су само наизглед изненада погодиле планету, биле су највећа потврда. Иако се научно климатске промене све мање оспоравају, о њиховом значају у овом не тако кратком периоду колико су део светске агенде није постигнута ни политичка ни „пословна“ сагласност.

Док су о настанку и утицају климатских промена урађена многа истраживања, постоји празнина у дискусијама о томе како треба да изгледају међународни климатски режим и климатска дипломатија као основна међународна активност која треба да води ка његовом успостављању. Све што је створено до данас чини се да је створено *ad hoc*, управљајући се према могућностима за постизање компромиса са највећим емитерима или у покушају да се пронађу хитни одговори на упозорења која су долазила из природе или од јавности. Нажалост, све веће и чешће природне катастрофе почињу да нас убрзавају у проналажењу одговора. Упркос огромним напорима међународне заједнице да се донесу заједничке политике и постигне договор у овој области, резултата нема много. Разлози за то су бројни, али је свакако један од најважнијих одсуство пуне партиципације највећих светских загађивача, како држава, тако и компанија, и из групе развијених земаља и из групе земаља у развоју. И једни и други се у формулисању таквог става и политике воде искључиво националним интересима у погледу развоја. Земље у развоју не виде своју одговорност јер сматрају да имају право на свој развој, исто онако и у истој мери у којој су га имале данашње развијене земље док су грабиле ка свом пуном развоју, не хајући притом за уништавање човекове околине. С друге стране, развијене

---

[2] Конференција Уједињених нација о животној средини и развоју, такође позната и као Самит у Рију или Светски самит или Земаљски самит (енгл. Earth Summit) била је међународна конференција на највишем нивоу одржана у Рио де Жанеиру од 3. јуна до 14. јуна 1992. године. На Самиту је учествовало 178 држава, од којих је 118 послало своје председнике или премијере, око 2.400 представника невладиног сектора и неких 17.000 људи из невладиног сектора (прим. аут.)

земље не желе да се одрекну свог степена развоја заснованог на енормном коришћењу фосилних енергената и одбацују одговорност за настале климатске промене тврдњама да уколико се од њих захтева да успоре свој развој, то исто морају да ураде и земље у развоју. На овај начин се налазимо у својеврсном зачараном кругу. При томе, сви се у том кругу понашају као слободни јахачи (енгл. *free riders*) и нико не жели да сагледа реалност из угла заједничког интереса, који говори да се проблеми узроковани променама климе не задржавају на националним границама. Из овог стања може се изаћи само дуготрајним разговорима и договорима – климатском дипломатијом.

Историјски развој климатских преговора и климатске дипломатије

Први покушаји да се дефинише проблем климатских промена начињени су средином прошлог века, када је мали број научника препознао и доказао утицај човека на драстичну промену климе која се манифестовала порастом нивоа океана и мора и растом глобалне температуре. Од осамдесетих година прошлог века, под утицајем научних истраживања, међународна заједница је почела, доста стидљиво, да износи ово питање на агенду међународне политике. Прва велика промена настала је на поменутом Самитом у Рио де Жанеиру почетком деведесетих година. Од тада до данас начињени су бројни кораци ка успостављању свеобухватног оквира климатске политике у међународним односима који је почео да се назива климатски

режим. Најзначајнији корак направљен је те, 1992. године усвајањем Оквирне конвенције о промени климе под окриљем Организације уједињених нација (енгл. *United Nations Framework Convention on Climate Change – UNFCCC*). Она је постала главни носећи стуб дипломатске активности на успостављању глобалног климатског режима. Међутим, као што истиче Дарко Надић, релативно касно је проблем загађења човекове средине постао један од главних проблема савремене људске историје. Он ипак закључује да је информација о уништавању природе уграбила последњи тренутак да заживи и да се медијски представи (Nadić, 2012). С мање или више успеха, брже или спорије, данас се може рећи да више нема дилеме да та информација постоји и да се климатски режим развија, а да ће се процес његовог успостављања наставити. Главну активност унутар тог процеса чине непрестани преговори између држава о модалитетима за бављење изазовом који представљају климатске промене. Алат који државе користе за ту активност јесте климатска дипломатија, као најновији и најмлађи вид мултилатералне дипломатске активности држава у савременим међународним односима. Потписивању ове конвенције претходио је први званични, више стручни и научни скуп, који је 1979. године одржан у Женеви – Прва светска климатска конференција, у организацији Светске метеоролошке организације. Најзначајнији резултат тог скупа било је оснивање Међународног панела за климатске промене (енгл. *International Panel in Climate Change – IPCC*). Управо ће извештај који је IPCC објавио једанаест година касније, 1990. године, послужити као научна и стручна основа

64 | за сазивање Самита у Рију 1992. године. Од тог историјског самита до данас прошло је скоро тридесет година током којих су климатски преговори имали мање или веће успоне и падове. Чешће је било речи о застоју него о напретку, па се данас чини да су неки аутори у праву када их описују као преговоре „корак напред, два корака назад“. Од Самита у Рију под окриљем успостављене UNFCCC почели су да се организују најпре периодични, а затим и редовни годишњи светски састанци на највишем нивоу као Конференције страна потписница (енгл. Conference of Parties – COP), којих је до сада одржано укупно 26. Последњи је одржан прошле године у Глазгову (Уједињено Краљевство). Овде је важно подсетити да је Конференција страна (COP 26) у Глазгову требало да се одржи крајем 2020, али је због избијања пандемије коронавируса одложена за 2021. годину. На COP 25 у Мадриду Србија је изабрана за једног од седам потпредседника Конференције у Глазгову у име Групе земаља Источне Европе, чиме је наша земља добила признање за активну партиципацију у овом процесу и постала један од видљивих актера. Иако су сви значајни јер дају моментум целом процесу, неки „COP-ови“ су ипак били важнији по својим резултатима. Значајнији догађаји у том процесу током протеклих деценија одиграли су се 1997. године на COP-у у Кјоту (Јапан) када је потписан први глобални

Протокол о доприносу држава смањењу емисија гасова са ефектом стаклене баште (енгл. Kyoto Protocol),^[3] који је ступио на снагу 2005. и имао рок важења до 2012. године. Следећи важан догађај био је COP 13 на Балију (Индонезија), 2007. године, када је усвојен Акциони план са Балија (енгл. Bali Action Plan),^[4] којим је предвиђено формирање глобалног механизма за финансирање борбе против климатских промена оснивањем Глобалног механизма за животну средину (енгл. Global Environment Facility – GEF)^[5]. Затим је уследио Самит у Копенхагену (Данска) 2009. године од којег се очекивало да ће постићи нови и бољи глобални споразум, који је требало да наследи Протокол из Кјота за који је већ тада било јасно да неће дати жељене резултате. Међутим, Копенхаген је био велико разочарење за све учеснике будући да највеће земље (САД, Кина, Русија, Индија, Аустралија итд.) нису успеле да постигну договор. Након Копенхагена, изгледало је као да је цео процес изгубио смисао. Ипак, да не буде све тако црно, Копенхаген је успео да лансира нови механизам за финансирање у виду Глобалног климатског фонда (енгл. Global Climate Fund – GCF).^[6] Конференције из Канкуна (Мексико) 2010. године, Дурбана (Јужна Африка) 2011. и нарочито Дохе (Катар) 2012. године дале су оптимистичнији импулс целом процесу. У Дохи је усвојен Доха амандман који је био део ширег пакета (енгл. The

[3] Детаљније на: <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-kyoto-protocol/what-is-the-kyoto-protocol/kyoto-protocol-targets-for-the-first-commitment-period> (приступљено 7. 3. 2022).

[4] Детаљније на: <https://unfccc.int/resource/docs/2007/cop13/eng/06a01.pdf> (приступљено 7. 3. 2022).

[5] Детаљније на: <https://www.thegef.org/> (приступљено 7. 3. 2022).

[6] Детаљније на: <https://www.greenclimate.fund/> (приступљено 7. 3. 2022).

Doha Climate Gateway),^[7] а којим је постигнута сагласност држава потписница да се важеће Кјото протокола продужи до 2015. године, још три године након његовог званичног престанка, када је планирано усвајање новог глобалног споразума. Свакако најважнији угаони камен за успостављање глобалног климатског режима после Самита у Рију (1992.) и Протокола из Кјота (1997) био је Самит у Паризу,^[8] 2015. године, на којем је закључен Париски споразум (енгл. Paris Agreement), нови и овог пута обавезујући глобални споразум о смањењу емисија гасова са ефектом стаклене баште који је наследио онај из Кјота. Овог пута државе су се одлучиле за другачији приступ од оног из Кјото протокола. За разлику од 1997. године, када се покушало с глобалним договором у погледу циљева за смањење, што се није показало као добар пут, у Паризу су државе одлучиле да промене правац и крену „одоздо нагоре“, што је у пракси значило да се саме државе обавезу колико ће смањити емисије и да се онда тога стриктно придржавају (Purvis, Belenky, Lefton, Langley, 2016).

Поред Оквирне конвенције о промени климе у последњих тридесет година потписано је још неколико значајних међународних конвенција и уговора који су постали темељ климатског режима. Климатске промене, климатска дипломатија и заштита животне средине уопште тако су постале теме, које су добиле већи простор у међународној агенди. Својим сталним и непре-

кидним развојем у последњих тридесет година ове конвенције превазишле су свој формално-правни значај и постале својеврсне платформе и механизми сарадње и надметања између држава. Бројни аутори и експерти из спољнополитичке праксе слажу се да ће у годинама које су пред нама питања регулисана овим конвенцијама бити призма кроз коју ће се преламати нови, не тако лако видљиви економски односи између држава, што ће само по себи у будућности стварати нове оквире за сарадњу, али и нове могуће оквире за конфронтацију између држава. Из изазова климатских промена и њиховог деловања на друге изазове с којима се суочавају државе у XXI веку настаће многи безбедносни ризици и претње, који више неће имати јасно препознатљив оквир, а самим тим ни јасну матрицу за регулисање. Нема сумње да ће климатске промене само појачати утицај изазова као што су недостатак обрадиве земље, пијаће воде, миграције становништва, ерозија итд. Ови изазови под дејством климатских промена које се јављају као мултипликатор других изазова лако могу прерасти у сукобе који могу да постану насилни. Ово нас доводи до измена у савременом концепту безбедности, где све већи значај почињу да добијају невојни изазови, ризици и претње садржани у социјеталној и еколошкој димензији безбедности (Buzan, 1998). Уколико желе да успешно управљају овим новим изазовима, државе ће морати да развијају нове унутрашње капацитете и да се повезују у

[7] Детаљније на: <https://unfccc.int/process/conferences/the-big-picture/milestones/the-doha-climate-gateway> (приступљено 7. 3. 2022)

[8] Детаљније на: <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/what-is-the-paris-agreement> (приступљено 7. 3. 2022)

66 | нове међународне облике сарадње. Све развијене земље, али и водеће земље у развоју, одавно су почеле да део својих спољнополитичких активности усмеравају ка изградњи унутрашњих административних и стручних капацитета за бављење новим изазовима, користећи се и развијајући капацитете климатске дипломатије. Неке су још пре више од тридесет година у својим администрацијама, најчешће при министарствима иностраних послова и министарствима заштите животне средине, формирале тела, групе или одељења за аналитику и климатску дипломатију, дајући носиоцима тих активности одлучујућу надлежност у пословима преговарања у области климатских промена и заштите животне средине у оквиру својих билатералних и мултилатералних дипломатских активности. Једна од првих држава на свету која је при кабинету председника Владе формирала јединицу за климатску дипломатију било је Уједињено Краљевство. Све је започело 1996. године, када је тадашњи министар иностраних послова у сенци Робин Кук (Robin Cook) формирао тим стручњака за климатске промене и заштиту животне средине, који га је саветовао и о међународној политици. Када је годину дана касније, након избора, преузео званично канцеларију министра иностраних послова Уједињеног Краљевства, ова група је добила и свој званични легитимитет (Mabey, Gallagher, Vorn, 2013). Неке од најразвијенијих земаља на свету имају специјалне саветнике шефова држава и Влада за питања климатских промена.^[9]

Зелена транзиција и измењени концепт безбедности

Измењен концепт безбедности, нови облици сарадње и конфронтација између држава у савременим међународним односима имају све веће социоекономске последице по државе. Као један од одговора на те последице државе су почеле да развијају различите политичке и економске инструменте. Један од најсложенијих јесте транзиција савремених економија од индустријских економија заснованих на енормном трошењу енергије ка зеленим економијама заснованим на иновацијама, заштити животне средине и обновљивим енергијама. Ова транзиција представља изузетно сложен скуп политичких, економских, социјалних и еколошких мера, инструмената и активности које морају бити усвојене у појединачним државама. Притисак за имплементацију ових политика долази у највећој мери од самих грађана и тржишта, али и од највећих међународних организација као што су Уједињене нације, Европска унија, Група Г7 итд.

Државе су данас „добровољно приморане“ да се баве транзицијом својих економија и да их „чисте од прљавих технологија“ и прекомерне употребе фосилних горива. Термин „добровољно приморане“ најбоље описује ситуацију у којој се државама оставља могућност избора да ли ће бити у возу зелене транзиције или неће, али, у случају да не буду, неће моћи да учествују у

[9] Детаљније на: https://beta.rs/vesti/politika-vesti-svet/137178-bivsi-drzavni-sekretar-sad-dzon-keri-na-celu-bajdenovog-tima-za-borbu-protiv-klimatskih-promena?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+beta+vesti+%28Novinska+agencija+Beta+-+Vesti%29 (приступљено 1. 3. 2022).

новим облицима сарадње и глобалне економије. Код мање развијених земаља ово ствара додатни притисак јер су често кредити који долазе од међународних финансијских институција и из билатералне помоћи и сарадње условљени еколошким стандардима и набавком скупих еколошких технологија. Основ зелене транзиције и онога што се данас, када излазимо из пандемије ковида 19, глобално назива зеленим опоравком (енгл. Green Recovery) јесте опоравак економије и природе смањивањем емисије штетних гасова. Поред циљева који су постављени UNFCCC, појединачне државе су почеле да се добровољно обавезују на додатно смањивање. Тако је Европска унија прва прокламовала циљ да Европа до 2050. године мора постати први климатски неутрални континент. Такође, недавно су највиши званичници Народне Републике Кине изјавили да ће до 2050. године и Кина смањити своје емисије за 50%.^[10] Наша земља се такође у децембру 2020. године обавезала да ће до 2050. године постићи климатску неутралност. Све ове добровољне мере имаће утицај и на друге државе да крену истим путем.

У процесу успостављања климатског режима глобално је највећи допринос давала и даје Европска унија и њене најразвијеније државе чланице. Сталним повећавањем амбиција у погледу смањивања емисија штетних гасова и сталним покретањем различитих иницијатива за сарадњу и разговор Европска унија се наметнула као светски лидер у овом процесу. Та њена улога је далеко од чисте форме, јер политике које

садрже енергетски и климатски пакети које су усвојили највиши органи ЕУ од држава чланица захтевају суштинску промену у односу према овом изазову и стварне и мерљиве доприносе. Од држава из нашег региона такође се очекује да следе ту политику и као земље кандидати за чланство у овој међународној организацији, али и као њени чланови. Имајући ово у виду, намеће се закључак да балканске државе морају да учине исто и у погледу климатске дипломатије као средства за успешно вођење климатске политике. То значи да државе региона морају да ојачају своје унутрашње дипломатске капацитете упркос томе што је ова врста спољнополитичке активности држава на нашем простору још недовољно научно истражена и недовољно практично позната.

Имајући у виду „добровољну примораност“ држава да се понашају на одређени начин у измењеним околностима савремених међународних односа, приоритети владиних политика и приоритети спољне политике држава могу бити остварени успостављањем капацитета за успешно спољнополитичко деловање држава у области климатских промена и успешно вођење климатске дипломатије, што ће повећати регионалну стабилност и међусобно поверење држава. Измењени концепт безбедности у савременим међународним односима ствара потребу, али и даје могућност да савремене државе водећи успешну климатску дипломатију повећају међусобно поверење и успоставе безбедносну заједницу према модерном схватању безбед-

[10] Детаљније на: <https://beta.rs/zelena-srbija/zs-srbija/138211-vucic-srbija-ce-do-2050-godine-biti-niskougljenicno-drustvo-sa-konkurentnom-ekonomijom> (приступљено 7. 3. 2022).

ности. Ово је значајно јер климатске промене, видљиво или не, утичу на многе друге изазове с којима се суочавају модерне државе стварајући притом промену у односу између геополитике и геоекономије, што све утиче на државе и процесе у којима оне учествују.

Климатска дипломатија као средство спољне политике модерних држава

У спољној политици средства се користе да би се постигли неки циљеви. Циљеви се не могу одредити без познавања средстава која једном субјекту међународних односа стоје на располагању. Такође, избор средстава је условљен претходним избором циља. И овде се наизглед налазимо у зачараном кругу јер једно без другог не може. Да би се изашло из овог круга неопходно нам је оно најважније у било којој активности, а то су вредности. Вредности су стања или особине које људи желе и сматрају их добрим, корисним или лепим. У основи сваког спољнополитичког средстава, односно поступка којим желимо да остваримо неки циљ налази се нека вредност. Она може бити заједничка свим државама, као што је опстанак или квалитет живота, општечовечанска у коју спада и очување човекове околине, односно посебна вредност која је специфична за појединачне субјекте спољне политике као што је, на пример, национални интерес (Vukadinović, 2005, str. 84). Одабирање циља састоји се, дакле, у одабирању вредности коју желимо да постигнемо или сачувамо неким спољнополитичким средством. Један од најстаријих познатих политичких писаца и мислила-

ца, индијски филозоф Каутиља, дао је једну од првих подела спољнополитичких средстава. У *Арџхашасџири*, делу које се приписује њему, каже – да би се постигао одређени циљ, могу се према приликама применити мирење, дарови, расправа и казна (Boesche, 2002). У суштини, ова се подела одржала и до данас и са малим изменама можемо рећи да се спољнополитичка средства по својој суштини данас могу поделити на убеђивање, обећавање, награђивање, пређење, принуђивање и кажњавање. Поред ове поделе спољнополитичких средстава по њиховој суштини, средства у међународним односима можемо посматрати и у материјалном смислу, односно као инструменте или оруђа преко којих се делује у међународним односима. Свакако, најважније спољнополитичко средство у материјалном смислу у савременим међународним односима јесте дипломатија.

Квалитет живота, безбедност, а нажалост и опстанак као заједничка вредност свих држава у XXI веку више се не могу одвојити од климатских промена које озбиљно угрожавају и прете да угрозе ове вредности. Да би се оне очувале и унапредиле, мудре државе су схватиле да значајан део својих дипломатских активности морају да усмере у том правцу. Поготово што климатске промене прете да угрозе и друге заједничке, општечовечанске и посебне вредности, без којих савремени систем међународних односа не би био могућ. На тај начин настала је посебна врста дипломатске активности која се у најширем смислу може сматрати делом мултилатералне дипломатије, али све више, под утицајем времена у којем живимо и озбиљности претње какву представља промена климе, постаје и не-

Андреј Р. Бојић

Развој климатске дипломатије
и њен значај за савремене државе

фото: depositphotos

| 69

Топљење глечера на Гренланду као последица глобалних климатских промена

заобилазни фактор билатералне и нове полилатералне дипломатије. Дакле, једноставно говорећи, климатску дипломатију можемо одредити као ново спољнополитичко средство држава за постизање заједничких и посебних спољнополитичких циљева усмерених на очување заједничких, општечовечанских и посебних вредности као што су опстанак, национална безбедност и квалитет живота. Срж климатске дипломатије представљају мултилатерални преговори држава који се одвијају под окриљем UNFCCC и других значајних међународних конвенција

и организација. Због озбиљности претње ови преговори постају све чешћа тема и на агендама билатералних преговора држава, али и полилатералних међународних активности.

Када говоримо о промени климе не можемо повући никакву политичку, идеолошку, економску па ни државну границу. Промена климе и природа не познају ове границе. Једина граница, која чак не може бити ни граница у смислу било какве препреке, већ више граница у смислу разлике у односу на нешто друго јесу биолошка и географска граница које су условљене природом

дом. Поред немогућности да на националним границама заустavimo природне катастрофе, простор који заузимају националне државе на Балканском полуострву нема могућност ни да у биолошком смислу буде одвојен од остатка Јужне и Југоисточне Европе. Стара планина са својим биодиверзитетом не почиње и не завршава се на тзв. западном Балкану. Дунав пролази кроз неколико земаља док се не улије у Црно море, итд. Биодиверзитет Балкана је као један од најбогатијих биодиверзитета на свету неодојиви део биодиверзитета читаве Јужне и Југоисточне Европе. Оваквим приступом желимо да покажемо да у питањима климатских промена не можемо остајати на државним, националним или политичким границама. Ово има посебан значај у светлу постављеног циља да Европа до 2050. године постане први климатски неутрални континент на свету. Без климатски неутралне Југоисточне Европе нема ни климатски неутралне Европе.

Овде желимо да појаснимо зашто када говоримо о изазову климатских промена у региону није уместо користити одредницу Западни Балкан, већ само Балкан или Југоисточна Европа. Наиме, да бисмо уопште могли да сагледамо изазов климатских промена из регионалне перспективе, најпре морамо правилно да одредимо границе овог региона. У том послу, за разлику од неких других области, нама на руку иде то што је клима јединствена и недељива по националним основама и границама. То нам олакшава приступ и даје могућност за ваљану и рационалну анализу у реалним оквирима. У литератури, научној, стручној и политичкој, последњих година за овај регион можемо наћи неколико на-

зива, што често код читалаца ствара забуну. Ти називи углавном зависе од тога да ли се користе за географско, политичко или политичко-географско описивање и одређење овог простора. Тако поједини аутори, који регион проучавају као географску целину, најчешће користе назив Балкан или Балканско полуострво, при чему мисле на Србију, Хрватску, Босну и Херцеговину, Црну Гору, Северну Македонију, Албанију, Грчку, Бугарску, Румунију и европски део Турске. Неки аутори овој групи додају и Словенију. То је уједно и најстарије одређење региона, које се најдуже користило и као географско и као једино политичко одређење. Шире географско, а све чешће и политичко одређење користе аутори који овај простор називају Југоисточном Европом, којој, поред наведених држава, припада и део Мађарске (Банат). Међутим, крајем деведесетих година и почетком прве деценије овог века из политичке потребе да се направи разлика између држава које су учествовале у сукобима на простору бивше Југославије и оних које нису, западна међународна заједница престала је да користи термине Балкан и Југоисточна Европа и формирала је нови, чисто политички термин Западни Балкан, којим су обухваћене државе бивше Југославије, минус Словенија, плус Албанија. Употреба овог термина је покушај да се, с једне стране, истргну из сећања било какав југословенски простор и наслеђе, а с друге стране, да се јасно поделе и обухвате (не)интересне сфере у региону. Овакав приступ брзо је довео до бројних теоријских и практичних потешкоћа. Једноставно, ако прихватимо појам Западни Балкан, онда морамо имати и еквивалентне појмове за источни, северни и

Јужни Балкан, што нас наводи на закључак да ове појмове морамо дефинисати по географском, а не политичком принципу. Ако се ослонимо на географију, немамо много простора да својеволно одређујемо које ће државе или делови држава бити обухваћени неким појмом па би тако неке државе биле и Западни и Источни Балкан или Западни и Јужни Балкан итд. Појам Западни Балкан је дакле чисто политичка конструкција без икаквих веза са географијом. Колико нелогичности и недоследности има у таквом приступу најбоље говори чињеница да је након једнострано проглашене независности Косова*^[11] 2008. године и уласка Хрватске у Европску унију 2013. године међународна заједница овај термин кориговала па се сада под Западним Балканом подразумевају наведене државе, минус Хрватска, плус Косово*. Не само да овај назив региона није коректан у смислу да описује ирационалне границе региона које не постоје, већ он осим за политичке потребе не може да се користи ни за једну озбиљнију анализу или целовит регионални приступ било ком изазову. Када је реч о климатским променама о томе нема говора. Овај регион је у смислу биологије, биодиверзитета, климатског појаса и географије недељива целина. Из тог разлога смо у овом раду, а из потребе да се дође до реалних и темељних закључака, користили најшири политичко-географски приступ и посматрали овај регион као Југоисточну Европу. Свако друго ограничавање или регионално сужавање не би дало реалну представу проблема који анализирамо.

Климатска дипломатија, Балкан и даље

На крају, можемо закључити да, иако нису најважнији изазов XXI века, климатске промене су свакако изазов који највише утиче на све друге изазове данас. Слободно можемо рећи да су климатске промене највећи мултипликатор свих других изазова у модерно време. Такође, као што смо претходно видели, измењена природа савремених међународних односа, која је у међународну арену увела недржавне актере, недржавне и нељудске претње, мења и природу савременог концепта безбедности, а самим тим и улогу државних администрација, првенствено министарстава иностраних послова. Данас се све чешће користи појам полилатерализам, за разлику од појмова билатералне и мултилатералне сарадње, при чему ниједан од ових облика сарадње није у пракси „чист“ и довољно прецизан да објасни оно што се дешава, али простор овог рада не дозвољава да улазимо у даљу разраду овог проблема већ ћемо то оставити за неку другу прилику. Нови облици сарадње утичу и на појаву новог концепта моћи који можемо назвати „меко-тврда“ моћ, где се механизмима меке моћи постижу резултати који су се некада постизали искључиво механизмима тврде моћи, а где постоји својеврсна „добровољна примораност“ самих држава. У доба глобализације већина спољнополитичких активности постепено пребацује фокус са геополитике на геоекономију, што открива да

[11] Косово* – овај назив је без прејудуцирања статуса и у складу је с Резолуцијом Савета безбедности Уједињених нација 1244 и мишљењем Међународног суда правде о декларацији о независности Косова.

72 | сарадњом у области климатских промена државе иновацијама и новим технологијама могу подстаћи сопствени економски развој, повећати међусобну трговинску и научну сарадњу, а тиме додатно ојачати регионалну стабилност и остварити реалне економске бенефите за своје грађане. Да би биле успешне у овоме, савремене државе морају развијати своје административне и дипломатске капацитете за бављење изазовима савременог доба какве су климатске промене. Овде се намеће питање зашто државе нашег региона не би биле део глобалног климатског режима у настајању, поготово ако имамо у виду да су евентуални трошкови које

треба поднети вишеструко мањи од штете која би настала ако остану по страни, али и од свих добити и користи које би проистекле из такве партиципације. Из овога произилази закључак да је важно успоставити капацитете за успешно вођење климатске дипломатије у државама региона, а затим укључити питања климатских промена и заштите животне средине у већину регионалних и глобалних иницијатива за сарадњу. Уколико се изазову климатских промена из угла спољне политике приступи на овај начин, климатска дипломатија може бити једно од најважнијих спољнополитичких средстава држава у XXI веку

References / Литература

- Adriazola, P., Carius, A., Griestop, L., Ruthner, L., Tanzler, D., Thwaites, J., Wolters, S. (2014). *New Paths for Climate Diplomacy*. Berlin: Federal Foreign Office; Adelphi.
- Amanatidis, G., Urbina Trevino, G. (2018). *Climate Diplomacy*. Brussels: European Parliament.
- Buzan, B. et al (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Berlin Climate and Security Conference Summary* (2019). Berlin: German Federal Foreign Office; Adelphi; Potsdam Institute for Climate Impact Research.
- Boesche, R. (2002). *The First Great Political Realist: Kautilya and His Arthashastra*. Lanham: Lexington Books.
- Bojić, A. (2010). *Energy Security of European Union*. Beograd: Fakultet političkih nauka. [In Serbian]
- Climate Diplomacy Report* (2019). Berlin: Federal Foreign Office.
- Cvetković, V., Vučić, S., Gačić J. (2015). Climate Change and National Defence. *Vojno delo*, 67(5), 181-203. doi: 10.5937/vojdelo1505181C [In Serbian]
- Group of authors (2020). *21. Century Diplomacy, Foreign Policy is Climate Policy*. Berlin: Wilson Center; Adelphi.
- Hofmeister, W. Rueppel, P. (2014). *Climate Change Diplomacy, the Way Forward for Asia and Europe*. Singapore, Brussels: Konrad-Adenauer Stiftung Ltd.; East Asian Institute; European Policy Centre; European Union Centre in Singapore.
- Kegley, C. W. (2004). *World Politics: Trend and Transformations*. Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope; Fakultet političkih nauka; Prometej. [In Serbian]

- Mearsheimer, J. J. (2010). *The Tragedy of the Politics of Great Powers*. Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji; Fakultet političkih nauka. [In Serbian]
- Nadić, D. (2012). *Experiments in Political Ecology*. Beograd: Čigoja štampa; Fakultet političkih nauka. [In Serbian]
- Nye, J. (1988). Neorealism and Neoliberalism. *World Politics*, 40(2), 235–251. doi:10.2307/2010363
- Nye, J. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Nye, J. (2006). *Understanding International Conflicts*. Beograd: Stubovi kulture. [In Serbian]
- Purvis, N., Belenky, M., Lefton R., Langley, C. (2016). *Climate Diplomacy after Paris: opportunities for U.S. leadership*. Washington DC: Climate Advisers.
- Sekulić, G., Dimović, D., Kalmar, Z., Todorović, N. (2012). *Climate Change Resilient – Serbia*. Beograd: WWF. [In Serbian]
- Seyom, B. (1996). *International Relations in a Changing Global System, Toward a Theory of the World Polity*. New York: Westview Press.
- Simić, R. D. (2002). *Security Science*. Beograd: Službeni list [In Serbian]
- Simić, R. D. (2007). *Modern Security Theories*. Beograd: Centar za međunarodne i bezbednosne poslove. [In Serbian]
- Vukadinović, R (2005). *Theory of International Politics*. Zagreb: Politička kultura. [In Croatian]
- Wang, H. (2020). "Climate Superpowers?" *Why the Cold War is the wrong analogy for our heating Planet*. In: A. Carius, N. Gordon, L. Risi (eds.) *21st Century Diplomacy, Foreign Policy is Climate Policy* (6–9). Berlin: Wilson Center; Adelphi.

Internet sources / Интернет извори

- <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-kyoto-protocol/what-is-the-kyoto-protocol/kyoto-protocol-targets-for-the-first-commitment-period>
- <https://unfccc.int/resource/docs/2007/cop13/eng/06a01.pdf>
- <https://www.thegef.org/>
- <https://www.greenclimate.fund/>
- <https://unfccc.int/process/conferences/the-big-picture/milestones/the-doha-climate-gateway>
- <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/what-is-the-paris-agreement>
- https://beta.rs/vesti/politika-vesti-svet/137178-bivsi-drzavni-sekretar-sad-dzon-keri-na-celu-bajdenovog-tima-za-borbu-protiv-klimatskih-promena?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+betavesti+%28Novinska+agencija+Beta+-+Vesti%29
- <https://beta.rs/zelena-srbija/zs-srbija/138211-vucic-srbija-ce-do-2050-godine-biti-niskougljenicno-drustvo-sa-konkurentnom-ekonomijom>

Andrej R. Bojić

University of Belgrade
Faculty of Political Sciences
Belgrade (Serbia)

Development of Climate Diplomacy and its Significance for Modern State

Summary

74 | Climate change is one of the greatest challenges encountered by modern states and humanity on the whole. It has a huge impact on almost all foreign policy challenges in the 21st century. Scientists and experts have reached agreement about its significance. However, there is no political consent and formulation of an efficient political response. Since climate change occurs globally, the political response to it must be international, regional and local. In order to respond efficiently to climate change, it needs to be properly understood and adequately analyzed, and states must have the capacity to successfully deal with that challenge in their respective foreign policies. In other words, states must build internal capacities for successful conduct of climate diplomacy that, since the emergence of this challenge on the international agenda, at the beginning of the 1990sm has become the main foreign policy instrument in the development of the international climate regime. From the first global UN Summit in Rio (1992) to the most recent one in Glasgow (2021), the climate regime was developed more or less rapidly, depending on the major or minor successes of climate diplomacy. Nowadays, with the consequences of climate change being more evident and with citizens raising their voice, states cannot allow themselves to be amateurs in that area of foreign policy activity. The modified concept of international relations that has also brought along the modified concept of security has a broader view than the exclusive orientation to the state. All this also includes the countries of Southeast Europe which are able to make an actual contribution through successful climate diplomacy, as well as improve mutual regional cooperation and strengthen their economic development.

Keywords: climate change, climate diplomacy, climate regime, United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), green transition, Southeast Europe, decarbonisation, green recovery, regional cooperation

Милош Д. Тодоровић^[1]
Институт Ронин
Монтклер (Сједињене Америчке Државе)

УДК 341.7:008(497.11)
930.85(497.11)
Прегледни научни рад
Примљен: 25.02.2022.
Прихваћен: 25.03.2022.
doi: 10.5937/napredak3-36644

Употреба наслеђа у спољној политици Републике Србије: кратак преглед досадашње праксе и савети за даљи развој

Сажетак: Водећи се теоријским основама музеологије и херитологије да предмет баштине представља извор информација, овај рад анализира употребу наслеђа у спољној политици Републике Србије кроз две студије случаја. Рад нуди преглед неких досадашњих употреба, попут употребе српског средњовековног наслеђа на Косову и Метохији ради спречавања уласка Косова у UNESCO 2015. године и активне употребе римског наслеђа ради представљања Србије као дела европског дискурса, али нуди и смернице за могућу даљу употребу, тј. практичне савете како приступити наслеђу и на који га начин најефикасније инкорпорирати у културну дипломатију и баштинску дипломатију ради постизања одређених спољнополитичких циљева.

Кључне речи: баштинска дипломатија, културна дипломатија, мека моћ, музеологија, херитологија

Увод

Иако се чини да је једноставно дефинисати га, испоставља се да је наслеђе доста компликовано одредити, те због тога постоје бројне дефиниције, од оних апстрактних и романтичних, с упориштем у свакодневном животу и дипломатији, попут UNESCO дефиниције да је баштина „оно што смо наследили из прошлости, оно што живимо данас и оно што предајемо наредним

генерацијама“,^[2] до оних конкретнијих, али и комплекснијих, с упориштем у науци и студијама наслеђа, попут тога да је баштина „културни процес или представа која се бави врстама производње и успостављања културног идентитета, индивидуалног и колективног памћења и друштвене и културне вредности“, и многих других (Popadić, 2015, str. 31–45). Због таквих недоумица Милан Попадић сасвим валидно износи да појам баштине „припада оним алу-

[1] milos.todorovic@ronininstitute.org

[2] Ова дефиниција постаје утолико комплекснија ако имамо на уму да многи дефинишу културу као друштвено наслеђе (Žolt & Koković, 2017, str. 22), јер водећи се тиме долазимо до закључка да наслеђе представља целокупну људску културу, односно да је баштина све што је човек икада створио.

живним концептима које је људски ум створио да би се оријентисао у свету око себе. И заиста, како је то често приликом оријентације случај, понекад је лакше *показати* него *рећи*“ (Popadić, 2021, str. 11).

Да не бисмо залазили дубље у ту проблема-тику, за потребе овог рада довољан је Попадићев закључак и апстрактна дефиниција, попут оне коју нам нуди UNESCO, баш зато што наслеђе представља друштвени конструкт, који нам је свима познат из свакодневног живота. Наравно, самом наслеђу се може приступити на више начина, а један од њих је и виђење да наслеђе представља селективну употребу прошлости ради испуњавања садашњих потреба (Tunbridge & Ashworth, 1996, str. 6), те својеврстан ресурс који се може искористити у различите сврхе; од грађења и одржавања националног идентитета, преко остваривања профита помоћу баштинске дипломатије^[3] (в. Hewison, 1987), све до употребе наслеђа за постизање спољнополитичких циљева, што је и тема овог чланка.

Наиме, користећи парадигму „меке моћи“ (в. Нye, 2004), овај рад нуди преглед два различита начина употребе културног наслеђа у спољној политици Србије у XXI веку: за постизање конкретних (спречавања примања Косова у UNESCO 2015. године) и апстрактних циљева (приказивање Србије као дела европског дискурса). Намера је да се преко ове две студије случаја укаже на одређене проблеме тренутног приступа, односно на начин на који би Република Србија могла ефикасније да искористи

своје наслеђе у спољној политици. Односно да се укаже на то да би Србија могла да оствари више циљева уколико се тој употреби приступи систематично, са увидима из домена студија наслеђа, поготово музеологије као информационе науке, која се бави проучавањем предмета баштине као (пре)носиоца информација (Maroević, 1993, str. 9–10), односно херитологије као шире посматране науке о баштини (в. Šola, 1984).

Културна дипломатија и баштинска дипломатија: ка (теоријском) разумевању поља

Иако се на први поглед можда не чини тако, наслеђе се може искористити на више начина за постизање спољнополитичких циљева једне државе. Наравно, свима је јасно да је наслеђе честа тема у међународним односима. Тако, постоје примери који су готово свима познати, рецимо рад UNESCO као организације или међународни спорови поводом враћања предмета из многих европских музеја у државе одакле су узети. Познат је пример враћања скулптура с Партенона које је уклонио лорд Елџин почетком XIX века и које се данас чувају у Британском музеју. Званичан захтев да се оне врате поднела је још 1983. године, у име Владе Грчке, министарка културе и спорта Мелина Меркури (Merryman, 1985, str. 1882), али овај спор и даље траје. Дакле, јасно је да наслеђе има значајну улогу у међународним односима генерално, међутим, у последњих неколико година аутори му посвећују пажњу не са-

[3] Употреба наслеђа као ресурса честа је, рецимо, у туризму; постоји читава индустрија „баштинског туризма“ (в. Krivošević, 2014).

мо као теми у међународним односима већ и као ресурсу који држава може активно користити у својој спољној политици, и то на различите начине преко културне дипломатије, али и баштинске дипломатије (енгл. *heritage diplomacy*) у коју све више држава улаже.

Док су културна дипломатија и њено поље рада нашироко познати, баштинска дипломатија представља релативно нову област рада и проучавања. Тим Винтер са Универзитета Западне Аустралије један је од ретких истраживача који су се бавили овом темом. Он износи да баштинска дипломатија подразумева различите употребе наслеђа у ширим дипломатским односима, које се могу класификовати у две групе:

1. употреба наслеђа *као* дипломатије, под чим аутор подразумева да оно служи као носилац дипломатских односа зато што представља заједничко наслеђе које повезује одређене актере;
2. употреба наслеђа у дипломатији, под чим аутор подразумева било какво уклапање наслеђа у дипломатске односе, а које не спада у домен културне дипломатије (в. Winter, 2015).

Оваква дефиниција и подела произилазе из музеолошке литературе. Наиме, једно од основних полазишта ове дисциплине јесте то да музејски предмети или предмети баштине генерално представљају извор информација, те служе као документи једне стварности у оквиру друге стварности, попут прошлости у садашњости или културе из које проистиче у нашој (Menš, 2015,

str. 201–203). Односно, Винтер је препознао да су многе државе у последњих неколико година почеле активно да користе ову способност предмета баштине да преносе информације како би помоћу њих комуницирали са становницима других држава. Политиколошки, то значи да би се баштинска дипломатија могла сврстати у много ширу област јавне дипломатије (енгл. *public diplomacy*), која подразумева директну комуникацију државе са становницима других држава, кроз најразличитије активности (в. Cull, 2008). Као и с јавном дипломатијом генерално, држава то чини јер је то један од начина да култивише своју меку моћ, коју је први образложио Џозеф Нај у свом иконичном делу (в. Nye, 2004). Но, какав је однос баштинске дипломатије и културне дипломатије?

У свом раду, Винтер објашњава да су баштинска дипломатија и културна дипломатија два концептуално другачија домена, будући да се културна дипломатија заснива на „извозу“ културе, те и културног наслеђа (Winter, 2005, str. 1007), што се може јасно уочити из начина на које помажу држави да култивише меку моћ. Нај објашњава да постоје три извора меке моћи једне државе (култура, спољна политика и политичке вредности), а баштинска дипломатија и културна дипломатија се заснивају на различитим изворима – културна дипломатија, очито, на култури као извору меке моћи, док се баштинска дипломатија заснива на показивању политичких вредности.^[4] О овоме је аутор већ писао, као и о примерима употребе наслеђа у спољној политици појединих држава,

[4] Један од најучесталијих примера употребе наслеђа у дипломатији представљају видови помоћи које једна држава пружа другој у било ком облику: финансирање конзерваторских радова или целокупно извођење конзерваторских

Табела 1 – Класификација различитих употреба наслеђа у културној дипломатији и дипломатији наслеђем

Класификација	Баштинска дипломатија		Културна дипломатија
	као дипломатија	у дипломатији	
Улога наслеђа	Наслеђе као носилац дипломатских односа	Наслеђе као алат у дипломатским односима који се користи за постизање циља	Наслеђе као алат у дипломатским односима који се користи приликом промоције културе државе
Пример	Употреба сопственог наслеђа у иностранству, употреба заједничког наслеђа, итд.	Конзервација и рестаурација споменика културе других држава, пружање помоћи у истраживању наслеђа, итд.	Наслеђе као дипломатски поклон, организовање изложби и пројекција документарних филмова о наслеђу у иностранству, итд.
Актер	Држава и/или међународне организације	Држава	
Конкретан циљ државе	Промоција сарадње	Разни	Промоција наслеђа у питању и културе шире посматрано
Генерални циљ државе	Култивисање меке моћи		
Извор меке моћи на који се ослања	Култура (тачније, заједничка прошлост)	Политичке вредности	Култура (државе у питању)

попут рестаурације османских споменика коју спроводи Република Турска^[5] и рада Амбасадоровог фонда за очување културне баштине

преко ког САД финансира пројекте рестаурације широм света да би показала да поштује друге културе и да је спремна да помогне у њиховом

радова, обезбеђивање технолошке помоћи или пак обучавање стручњака који се баве наслеђем (Winter, 2015, str. 1009–1010). Самим тим, држава која помаже другој да очува своје наслеђе уједно показује да вреднује друге културе, да је спремна да помогне осталима итд.

[5] Укључујући и о оваквим пројектима реализованим у Србији (в. Todorović, 2021a) и томе да ли ови пројекти рестаурације османског наслеђа нуде доказ да се спољна политика Турске заснива на „неоосманизму“, као што се често наводи (в. Todorović, 2021b).

очувању (в. Todorović, 2022). У поменутом раду изнета је и табела која илуструје теоријску основу различитих употреба наслеђа у дипломатским односима (табела 1).

Самим тим, нећемо се више задржавати на теоријским разматрањима ових области и њиховом преклапању, нити на примерима праксе из света, већ ћемо прећи на конкретне примере праксе из Србије и могући даљи развој употребе наслеђа у нашој спољној политици.

Употреба наслеђа од стране Србије: досадашња искуства

Као што се да закључити из претходно наведеног, развијање баштинске дипломатије није нимало једноставно. Да би се неко наслеђе користило као инструмент дипломатије, оно мора да представља заједничко наслеђе више држава, које се може искористити да се ове државе приближе, а то је ретко случај будући да је обично наслеђе релевантно само за једну заједницу. Такође, како финансирање пројеката рестаурације и конзервације споменика представља један од најчесталијих облика употребе наслеђа у дипломатији, јасно је да то није нимало јефтин подухват јер овакви радови редовно коштају по неколико стотина хиљада евра или више. Сасвим оправдано, Република Србија једноставно не

може себи да приушти да улаже у овакве активности попут развијенијих држава.

Међутим, вреди споменути да барем постоји историја такве праксе на овом подручју, будући да је Југославија себи то могла да приушти. Тако је СФРЈ, због добрих односа са Египтом, односно Уједињеном Арапском Републиком како се ова држава тада звала, била једна од првих држава које су се одазвале да помогну у очувању нубијских споменика приликом подизања Асуанске бране.^[6] Наравно, као што је напоменуто, овакви пројекти рестаурације и конзервације се више не могу реализовати услед њихове високе цене, међутим, то не значи да Република Србија нема начине на које може искористити наслеђе за постизање конкретних или генералних спољнополитичких циљева. Напротив, већ су реализовани такви пројекти употребе наслеђа управо зато што финансирање рестаурације и конзервације споменика нису једини начини на који се наслеђе може уклопити у спољну политику коју држава води.

1.

Римско наслеђе у служби државе: остваривање генералних циљева

Систематским приступом, чак и промоцијом наслеђа, тј. његовом употребом у културној

[6] Југословенска дипломатска служба је овај пројекат почела да заговара и промовише у свету још 1960, а већ 1961. године југословенски конзерватори долазе у обилазак угрожених локалитета. Што се конкретних радова тиче, југословенски стручњаци су били задужени за измештање Хоремхабовог храма са локалитета Абахуда, које из техничких разлога није било успешно, али су учествовали и у успешном измештању, конзервацији и заштити фресака и коптских цркава. Но, због важности односа са Уједињеном Арапском Републиком, Југославија је такође и донирала 226.000 америчких долара за пројекат измештања споменика, што је било у рангу донација држава које су биле знатно развијеније од ње, попут Велике Британије, те је због ове значајне донације, раног заговарања пројекта у свету и слања својих конзерватора на терен добила низ похвала на међународном нивоу (Todorović, 2021c, str. 73–74).

дипломатији, могу се постићи одређени спољнополитички циљеви државе, јер се баштинска дипломатија и културна дипломатија преплићу у пракси иако имају теоријски другачије основе. На тај начин, могуће је помоћи реализовање одређених циљева промоцијом сопственог наслеђа у иностранству, а најбољи пример за то је промоција римског наслеђа Републике Србије захваљујући којој су реализоване различите изложбе, укључујући и изложбе на чак три континента археолошког парка Виминацијум.

Наиме, гостујућа изложба Виминацијума први пут је организована 2010. године, и то у Амбасади Републике Србије у Вашингтону, поводом манифестације *Passport DC Day*, а од тада је ова основна путујућа изложба, под називом „Путеви римских императора у Србији“ (премда под различитим именима и с донекле различитим садржајем), приказана у Европи, Јужној и Северној Америци:

- Северна Америка – Сједињене Америчке Државе, и то у Вашингтону (мај 2013), Њујорку (јул 2013), Бостону (октобар 2013), Чикагу (октобар 2013), Сан Франциску (фебруар–април 2014) и Лос Анђелесу (фебруар–април 2014);
- Јужна Америка – Уругвај (Монтевидео, септембар–октобар 2015), Аргентина (Буенос Ајрес, новембар–децембар 2015), Парагвај (Асунсион, децембар–јануар 2015/16), Бразил (Бразилија, фебруар–март 2016), Чиле (Сантијаго де Чиле, април–мај 2016), Перу (Лима, јул–септембар 2016) и Боливија (Ла

Паз, октобар–јануар 2016/17 и Санта Круз де Сијера, фебруар–март 2017);

- Европа – Уједињено Краљевство (Лондон, фебруар 2014), Мађарска (Будимпешта, март–септембар 2014), Италија (Рим, децембар 2014) и Малта (Валета, јун–август 2015).

Слика 1 - Промотивни плакат са последње изложбе „Путеви римских императора у Србији“ приређене у Санта Круз де Сијери 2017. године^[7]

[7] Преузето са званичног веб-сајта Археолошког парка (приступљено 3. марта 2022). Виминацијум; доступно на: <http://viminacium.org.rs/izlozbe/izlozbe-u-inostranstvu/> (приступљено 3. марта 2022).

Сасвим очекивано, сва гостовања пратили су промотивни плакати, на којима је илустрован садржај изложбе (слика 1). Као што и само име говори, а и на плакату је илустровано, осим приказивању Виминацијума као војног логора, изложба је превасходно била посвећена римским царевима који су рођени на територији садашње Србије. Но, овакво приказивање Србије као завичаја римских царева није ништа ново.

Ова пракса је дискретно започета деведесетих година прошлог века, када је Драгослав Срејовић 1993. године организовао изложбу „Римски царски градови и палате у Србији“ у Српској академији наука и уметности, чиме су се шири јавност и научна заједница подсетили да је знатан број римских царева рођен на територији Србије. Наравно, та чињеница је већ увелико била позната, али због специфичног друштвено-политичког контекста није била толико актуелизована, што се нагло променило почетком XXI века услед великих промена на политичкој сцени. Као што је познато, пад Слободана Милошевића и долазак проевропске власти условили су велике промене. Једна од њих се односила и на рецепцију прошлости јер је нова власт окретање ка античкој римској прошлости видеала као начин да се удаљи од национализма деведесетих година, током којих је фокус шире јавности био на средњовековном наслеђу услед његове везе са националним идентитетом. Због тога, већ од 2004. године, различита министарства почињу активно да промовишу поменути наратив о Србији као завичају римских царева. Та чињеница се огледа у томе да су Министарство културе и информисања и Министарство економије и регионалног развоја подржали пројекат Нацио-

налне туристичке организације „Пут римских царева“ или у говорима највиших званичника, укључујући и тадашњег председника, који је у једном од својих говора искористио римско наслеђе као доказ да је „Србија део Европе дуже од 1.700 година“ (Kuzmanović & Mihajlović, 2018, str. 128–132). Тај говор уједно показује и зашто је дошло до присвајања римског наслеђа почетком XXI века.

Данашњи однос (Западне) Европе према Риму опште је познат. Он вуче корене још од ренесансе, када се појавила жеља да се тадашњи свет доведе у директну везу с давно прошлим античким временом. Идеја о римској култури као идеалу и о важности римског наслеђа проширила се из Италије у све западноевропске државе, које су почеле да доводе своју културу у везу с римском културом преко „историјских веза“ уколико је њихова територија била део Римског царства, или преко измаштаних веза, заснованих на трансмисији класичних идеала. Како се та идеја о идеалу усадила у јавни дискурс, временом је Рим постао извор инспирације за савремене државе које су базирале своје правне системе, институције, империјалне тежње, па чак и архитектуру на њему (Dietler, 2005, str. 37–39). Тако се и појавила идеја о римској, односно грчко-римској култури као колевци европске културе, и жеља европских држава да се доведу у везу с Римским царством, што се данас ради чак и институционализовано. Тако је Савет Европе у више наврата покушао да дефинише Европу преко „заједничке европске културе“, наводећи, сасвим очекивано, вредности просветитељства попут индивидуализма и разума, демократију и, наравно, грчко-римско наслеђе (Tsaliki, 2007, str. 158). Ако то имамо на

уму, јасно је зашто Република Србија у последњих неколико година активно промовише своје римско наслеђе у иностранству.

Будући да се Римско царство у домаћој јавности и у целом свету доживљава као својеврсна претеча савремене Европе, наглашавањем свог римског наслеђа Србија покушава да докаже да је саставни део европског дискурса и да га искористи како би утицала на то како је свет доживљава. Самим тим, ова употреба наслеђа у културној дипломатији уједно представља и пример баштинске дипломатије (употребе наслеђа у дипломатији), зато што Србија промовисањем свог римског наслеђа жели да пренесе поруку свету да је саставни део Европе, што неминовно помаже у процесу уласка у Европску унију будући да Србија има велики проблем с тим што је Западна Европа доживљава као „другог“.

Ови покушаји приметни су и на изложбама Виминацијума које јасно преносе ту поруку – посвећене су римским царевима који су рођени на територији Србије. Наравно, тих 16 или 17 царева^[8] немају никакве везе с Републиком Србијом као модерном државом или са српским националним идентитетом, али самим тим што су рођени на нашој територији, они представљају најдиректнију могућу везу овог простора с Европом. Тако, бисте царева које се излажу на тим изложбама представљају својеврстан „дар“ Србије Европи и остатку света, што је очито када имамо на уму да су интензивна гостовања изложбе Виминацијума почела на Западу, и то 2013. године у знак обележавања 700 година од

доношења Миланског едикта, којим је легализовано хришћанство и који је донео управо један од царева који су рођени на територији Србије.

Међутим, таква употреба римског наслеђа огледа се и у поменутом пројекту „Пут римских царева“, који је спонзорисала држава и који је прерастао у својеврстан национални бренд. Изложба је учествовала и на Сајму туризма у Келну: *Itinerarium Romanum Serbiae – Cultural Route of the Roman Emperors, Trans Romanica*, и на њој је приказана веза римских градова с територија Србије и Немачке (Мујовић-Прајс, 2019, стр. 160). Иако је учествовала на сајму туризма, ова изложба је имала очиту политичку природу. Јасно је да је она увелико служила томе да се нагласи веза Србије са Немачком, која је *de facto* предводник Европске уније, чији члан Србија тежи да постане. Јасно је да промоција римског наслеђа с територије Србије није случајан потез, већ и те како промишљен пројекат културне дипломатије који нам показује да се наслеђе може искористити у дипломатији како за постизање конкретних циљева, тако и за постизање општих циљева, попут утицања на начин размишљања и мењања перцепције становништва других држава.

2.

Средњовековно наслеђе у служби државе: остваривање конкретних циљева

Наравно, осим за постизање апстрактних и општих спољнополитичких циљева, наслеђе се може искористити и за постизање крајње кон-

[8] Број царева пореклом из Србије варира из године у годину будући да је добар део тих царева владао током периода кризе Римског царства, када су цареви владали и по неколико недеља, а било је и више њих истовремено на престолу у различитим деловима Римског царства.

кретних циљева, као што је био случај 2015. године, када је Србија препознала значај уклапања наслеђа у координисане активности спречавања уласка Косова у UNESCO. Као што је познато, 16. јула 2015. године Косово је званично поднело захтев за чланство у UNESCO и надало се да ће бити примљено у новембру те године (RTS, 2015). Разлог за подношење захтева била је чињеница да у том тренутку Косово није било препознато као независна држава. Чланство у овој организацији Уједињених нација помогло би му да добије легитимитет и тиме извршило додатан притисак на преостале државе да признају независност, због чега су српски званичници морали да реагују брзо да до тога не би дошло.

Уколико би Косово било примљено у UNESCO, то би драстично отежало позицију Србије будући да је она тада активно лобирала и покушавала да убеди друге државе да повуку признање Косова као независне државе. Због тога је Република Србија провела цело лето и јесен 2015. године лобирајући да Косово не буде примљено у UNESCO; српске дипломате и званичници састајали су се са званичницима и представницима других држава, а саме амбасаде Републике Србије издале су званичне изјаве о томе зашто Косово не треба да буде примљено у ову организацију (прилог 1).

Међутим, покушаји Србије да спречи улазак били су засновани на поруци „Косово није међународно призната држава“ као и на настојању Србије да се фокусира на допирање до светске јавности и званичника других држава на личном и емотивном нивоу, због чега је за слање поруке активно користила своје средњовековно наслеђе на територији Косова и Метохије

– порука Србије била је базирана на томе да би ово наслеђе било угрожено уколико би Косово постало чланица UNESCO. То се наглашавало јасно и недвосмислено, јер када су набрајани „званични“ разлози зашто Косово не може бити члан ове организације, тј. разлози које су издале амбасаде Републике Србије, званичници су указивали на чињеницу да су српски манастири угрожени од Албанаца са Косова, који су претходно већ покушали да их униште – „зато што су четири српска православна манастира уписана на UNESCO листу светске баштине у опасности иако је оружани конфликт на Косову завршен већ неколико година. У опасности од кога?“ (прилог 1).

Такав начин приказивања проблема лако је уочити и у званичној комуникацији јер се, између осталих, може препознати и у говорима које је држао тадашњи председник Томислав Николић. На пример, свега месец дана пре гласања о уласку, 16. октобра 2015, Николић је позвао све амбасадоре који су били акредитовани у Београду у Палату Србије да би одржао важан говор о томе зашто Косово не може да постане члан UNESCO. Николић је у њему изнео да „српски средњовековни споменици нису уништавани само током оружаних сукоба већ и пре и након њих, што јасно показује да је постојала намера и да је у питању промишљена активност“, и осврнуо се на случај из 2004. године, када су „уништена многа гробља; велики број вредних икона и других црквених реликвија су нестали или били оштећени“. У даљем говору је наставио да аргументује овај званичан став Србије, наводећи да „српско наслеђе на Косову и Метохији не припада ниједном специфичном времену нити

Слика 2 – Црква Свете Петке у селу Заскок код Урошевца

Фото из монографије: Zoran M. Jovanović, *Serbian Heritage in Kosovo and Metohija: Between Actual and Imposed History*, 2015.

једној специфичној генерацији. Његов значај је безвремен и универзалан, јер припада човечанству“, а сам говор је, с намером да узбуди присутне, завршио приказујући видео-снимак уништавања тог културног наслеђа на Косову (в. Nikolić, 2015).

Поменути видео-снимак значајан је утолико што је у питању продукција Радио телевизије Србије, и то није био једини приказани случај. После неколико дана, председник Николић је снимак поделио и јавно на свом званичном

Јутјуб каналу и тиме се прикључио већ увелико активној онлајн кампањи *#NoKosovoUnesco*, коју су започели хуманитарна организација „28. јун“ и режисер Борис Малагурски да би промовисали своју петицију против чланства Косова у UNESCO (В92, 2015). Међутим, иако је била реч о приватној иницијативи „28. јуна“ и Малагурског, њу је од самог почетка подржавала држава. Напослетку, тадашњи директор Канцеларије за Косово и Метохију Марко Ђурић, изјавио је 26. октобра да ће Влада Републике Србије покрену-

ти своју онлајн кампању, која ће имати за циљ „ширење истине“ о српском наслеђу на Косову. Односно, да ће српске власти ангажовати волонтере који ће бити задужени за промовисање званичног погледа власти Србије на питање чланства Косова у UNESCO и да ће подржати остале кампање које су већ биле покренуте јер, како је Ђурић изјавио, „није довољно да људи то раде спонтано, већ је потребно да их држава подржи и то ће бити урађено на јасно видљив и ефикасан начин“ (Јовановић, 2015).

Другим речима, Ђурић је недвосмислено изнео намеру Републике Србије да покрене онлајн кампању како би пренела своје виђење до најширег броја људи. Изнео је да ће држава покренути кампању која спада у поље јавне дипломатије, а о њеној ефикасности изјаснио се и Кабинет председника Републике Србије који је 13. новембра 2015. године, када је она завршена након гласања да ли Косово треба бити примљено у UNESCO,

Слика 3 – Разрушено српско гробље у Вучитрну
Фото из монографије: Zoran M. Jovanović, *Serbian Heritage in Kosovo and Metohija: Between Actual and Imposed History*, 2015.

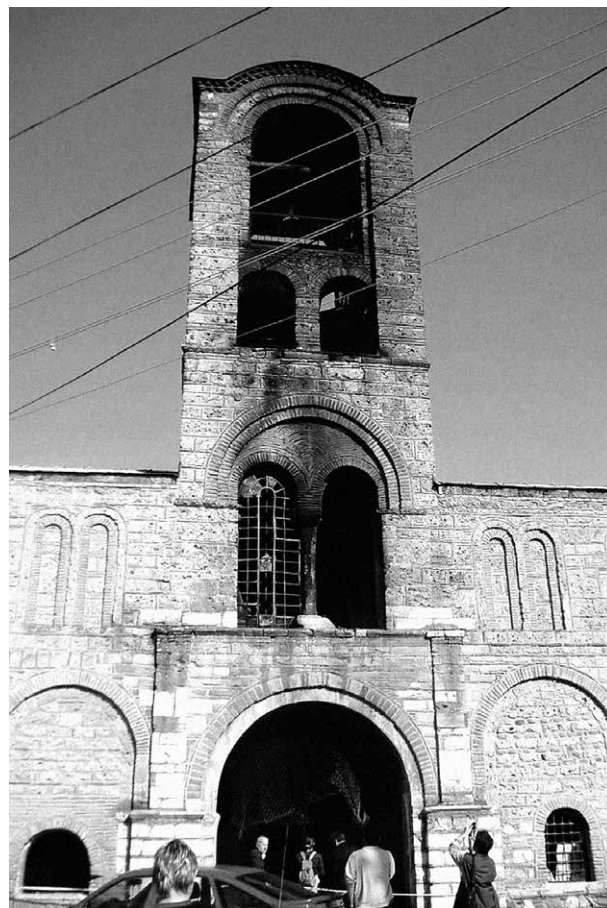
изнео саопштење у ком се наводи:

„Јавна дипломатија путем кампање *Истина, Не Косово Унеско* (The Truth No Kosovo Unesco) ишла је у два правца: први је преко дипломатско-конзуларних представништава, а друга је путем друштвених мрежа и интернета. У том циљу је у сарадњи са РТС направљен филм на енглеском језику *Истина*, у коме се излаже кратка историја српске баштине и приказује мартовско уништавање, а који је подељен ам-

басадорима 80 земаља и организација и председницима држава са којима је председник Николић разговарао. У склопу кампање овај филм и материјал који у писаном, али и визуелном облику говори о вековима дугој историји Срба на Косову, те разлозима због којих Косово не би требало да буде уврштено међу чланице UNESCO прослеђен је светским медијима и јавности преко Министарства спољних послова, Српске православне цркве, ДКП мреже и Управе за дијаспору у више од 90 земаља широм света.

Филм је преузела највећа руска ТВ мрежа Russia Today (RT) која емитује свој сигнал преко 22 сателита и 230 оператера, са досегом од 700 милиона људи у преко 100 земаља. Филм је преведен на енглески, шпански и арапски и приказан је милионима гледалаца широм света. Информација је објављена и у кинеским медијима са укупним дометом од 975 милиона људи [...] Филм *The Truth #NoKosovoUnesco*, подељен је путем друштвених мрежа и забележио више од 500.000 прегледа. Укупан домет филма је достигао више од 1,1 милиона корисника Фејсбука. Садржај и постови на овој друштвеној мрежи остварили су домет (*reach*) од 7,4 милиона људи – уз органски и плаћени досег. Само на Твитеру кампања је успела да оствари домет од 14,5 милиона људи широм света – 35+ хиљада твитова и укупно 70 милиона импресија (приказа) [...] Кампања ИСТИНА #NoKosovoUnesco је на друштвеним мрежама доспела до 25 милиона људи широм света, ширећи поруку о важној теми базираној на историјским чињеницама – а служећи се најмодернијим алатима комуникације.^[9]

Целокупна кампања Републике Србије била је успешна. Приликом гласања, Косову су недостајала три гласа „за“ да би било примљено у UNESCO (Çollaku, 2015). Јасно је да ситуација није била извесна будући да су пресудила само три гласа. Самим тим, нема сумње да су јавна дипломатија Србије и њена кампања Истина. #NoKosovoUnesco имале велики значај и да је успех био резултат коришћења поменутог наслеђа приликом лобирања.

Слика 4 – Средњовековна црква Богородица Љевишка у Призрену са траговима подметнутог пожара
Фото из монографије: Zoran M. Jovanović, *Serbian Heritage in Kosovo and Metohija: Between Actual and Imposed History*, 2015.

Кампања увелико не би допрла до толиког броја људи преко страних медија и интернета да није садржала поруку коју ће људи широм света препознати као важну. Уважавајући то,

[9] Текст саопштења преузет са званичног веб-сајта председника Републике Србије; доступно на: <https://www.predsdenik.rs/lat/pres-centar/saopstenja/istina-nokosovounesco> (приступљено 3. марта 2022).

Влада Србије је приликом комуникације и са званичницима и са становницима других држава потенцирала угроженост наслеђа на Косову и Метохији. Она је „мобилисала“ своје наслеђе на тој територији тако што је приказала фотографије и видео-снимке уништавања тих споменика како би постигла свој циљ – да спречи улазак Косова у ову организацију Уједињених нација. Самим тим, иако није реч о помоћи или другим стварима које Винтер помиње, у питању је један успешан пример тога како се наслеђе може искористити у дипломатији; пример употребе који је био успешан управо зато што је за преношење поруке искоришћена чињеница да су средњовековни споменици на Косову због свог значаја 2004. године уписани на UNESCO листу светске баштине, те да представљају културне споменике који су важни за цело човечанство, као и то да су због ситуације на Косову и Метохији већ 2006. године уписани на листу светске баштине која је у опасности (UNESCO, 2007, str. 81). Та чињеница је искоришћена да би се пренела порука коју је Србија хтела да остатак света чује, те је искористила своје угрожене споменике да би добила оно што жели.

Уместо закључка: неки савети за даљи развој

Очигледно је да, упркос ограниченим средствима којима располаже, ипак постоје начини на које Република Србија може искористити наслеђе за постизање спољнополитичких циље-

ва, јер је то успевала. Међутим, јасно је да има места за побољшање и даљи развој ове праксе. Наравно, немогуће је побројати све начине на које би се наслеђе могло искористити за постизање спољнополитичких циљева. Због тога, уместо конкретне листе шта би све било могуће урадити, вредније је понудити смернице за даље размишљање о могућим дејствима.

Наиме, Србији недостаје музеолошки/херитолошки приступ у спољној политици. Многи музеологију и херитологију везују за дисциплине које се баве баштином, попут археологије или историје уметности, и оне јесу повезане. Но, музеологија и херитологија су знатно ближе комуникологији и информационам наукама него археологији и историји уметности, чак се тако и класификују будући да се не бави предметима баштине попут споменика културе или уметничких дела, већ комуникацијом кроз њих (Marković, 1993, str. 9–13). Односно, недостаје приступ стручњака који се баве спољном политиком предмету баштине као документу који садржи поруку, којом се може манипулисати и комуницирати са становницима и владама других држава, како би утицали на њихов начин размишљања и привукли их да обрате пажњу на Србију.^[10] Шта то тачно подразумева?

Овакав приступ подразумева размишљање о конкретним или апстрактним спољнополитичким циљевима који се желе постићи, а потом о наслеђу које у томе може помоћи, те о томе како стратешки искористити то наслеђе да би се пренела порука другој страни. Свакако,

[10] Сетимо се да Нај образлаже да то и јесте сврха меке моћи – да држава привуче друге себи тиме што ће обликовати мишљење других да би поступали у складу с њеним жељама (Nye, 2004, str. 1–8).

кључна ствар оваквог приступа је то да употреба наслеђа мора да се ради стратешки, тј. да је резултат унапред испланираних и координисаних активности актера, попут Министарства спољних послова и/или Министарства културе и информисања, или пак других. Дакле, потребно је да се унапред зна циљ активности које се спроводе, а не да се спроводе само да би се промовисала српска култура.

На пример, јасно је да је сврха наглашавања римског наслеђа и његовог промовисања у иностранству приказивање Србије као дела европског дискурса, дела Европе. Но, да би резултат ове промоције био ефикаснији, треба испланирати коме се и зашто обраћати. У случају промоције римског наслеђа, пре него што се издвоје средства за организовање изложби у иностранству, треба се запитати коме желимо да покажемо да је Србија део европског дискурса, и фокусирати се на њих. Очито одговор на то је – државама чланицама Европске уније, због чега изложбе треба организовати тамо да би се променила перцепција локалног становништва. Ако се постигне да становници европских држава доживе Србију као саставни део европског дискурса, то може да утиче на достизање њеног дугорочног спољнополитичког циља да постане чланица Европске уније. То би имало више смисла него промовисања римског наслеђа широм света искључиво ради промовисања. Да је Србија део европског дискурса очито је важније убедити становнике европских него јужноамеричких држава.

Исти принцип важи и за промоцију наслеђа из других периода, попут средњовековног. Доста средстава се улаже у промоцију српског

средњовековног наслеђа широм света, али се тим активностима не приступа да би се постигао одређени циљ, већ само ради промовисања српске културе. Изложбе фресака приређене су у Италији, Мађарској, Немачкој, Словенији, Француској, Шпанији, изложбе копија фресака у Јапану и Сједињеним Америчким Државама, а икона и дела иконописаца и ликовних уметника у Аустрији, Француској, Румунији, Русији, Исланду, Словачкој, Сједињеним Америчким Државама и Канади (Мујовић-Прајс, 2019, str. 154–155). Пре него што се организују такве изложбе треба размислити о томе коме се обраћамо и шта желимо да постигнемо. Да ли желимо да користимо српско хришћанско наслеђе као дипломатију и да подсетимо становништво преваходно православних држава на сличности и везе наших култура на исти начин на који то Република Турска ради са османским наслеђем. Ако је одговор потврдан, онда улагање у промоцију фресака у Јапану нема толико смисла као улагање у њихову промоцију у Русији. Но, то наравно није једини начин на који би се ово наслеђе могло искористити.

На пример, уколико се добро срочи порука коју желимо да јавност других држава чује, промоцијом српског средњовековног наслеђа на Косову и Метохији у иностранству може се манипулисати перцепцијом локалног становништва, чиме се њихово виђење може приближити виђењу Београда да је Косово део Србије, а не независна држава. Тако на пример, једна изложба попут претходно спроведене изложбе копија фресака из више српских манастира коју је приредила Галерија фресака Народног музеја у Београду, „Србија, земља фресака“, може

помоћи достизању циља Србије да Косово не буде признато као независна држава. Напоследку, ова изложба је током година приређивана у више градова, укључујући Стразбур, Клагенфурт, Љубљану, Париз, Брисел, Фиренцу и Ватикан. У Италији је изложбу посетило више од десет хиљада људи па се може рећи да је била делотворна јер знатан број приказаних фреска потиче из манастира на Косову и Метохији. Тиме је донекле постигнут циљ, тј. приказано је да је та територија саставни део и битан извор српске културе (Мујовић-Прајс, 2019, стр. 79). Но, има доста места за напредак и остваривање много већег учинка уколико се оваквом виду употребе наслеђа приступи стратешки, тј. ако се директно укаже на значај Косова и Метохије за српску културу, а не да се, индиректно, одаберу градови у којима је најбитније манипулисати локалним виђењем Косова, итд.

Могуће је навести још много оваквих примера, попут постера/плаката за изложбе који су

чак и јефтинији од претходно поменутих, али основни аргумент је јасан. Република Србија располаже ограниченим средствима, поготово када су у питању оваква улагања у културну дипломатију,^[11] али то не значи да она не могу да имају учинка. Напротив, баш зато што су ограничена, треба приступити употреби наслеђа на стратешки начин. Сви актери укључени у ове активности треба да одлуче који су спољнополитички циљеви Србије приоритет, те да се концентришу на то да средства која имају на располагању за промоцију наслеђа, и српске културе уопште, уложе на такав начин да помогну у њиховом остваривању. У супротном, протраћи се и оно мало издвојених средстава јер спроведене активности немају значајног дугорочног ефекта када су у питању приоритети државе, већ само упознају изузетно мали број становника других држава са неким општим обележјима српске културе, од чега Република Србија нема посебне користи.

---

[11] За потребе свог недавно одбрањеног доктората, Вјера Мујовић-Прајс спровела је анкету међу 10 дипломата Републике Србије који имају између шест година и 44 године дипломатског искуства, и сви испитаници су се изјаснили да је „буџет за програме из области културе минималан или непостојећи, па се и већина програма изводи уз минимална средства“. Један од испитаних амбасадора изнео је чак податак да Министарство спољних послова на годишњем нивоу издвоји укупно око 14.000 евра за промоцију српске културе, те да новчана подршка често зависи од донација привредника који послују у тим државама, воље локалних предузећа да подрже активности или чак саме државе у којој се налази амбасада Србије. То је један од испитаника илустровао примерима из свог искуства, рецимо када је ТИКА (Турска агенција за сарадњу и координацију, државна агенција преко које Турска другим државама донира помоћ за развој) финансирала учествовање београдског оркестра на фестивалу у Анкари, или када је концерт у Софији поводом Дана државности Србије превасходно финансирала једна бугарска банка (Мујовић-Прајс, 2019, стр. 224–225).

References / Литература

- Cull, N. (2008). Public Diplomacy: Taxonomies and Histories. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 31-54.
- Dietler, M. (2005). The archaeology of colonization and the colonization of archaeology: theoretical challenges from an ancient Mediterranean colonial encounter. In Stein, G. (ed.) *The Archaeology of Colonial Encounters: Comparative Perspectives* (33-68). Santa Fe: School of American Research Press.
- Hewison, R. (1987). *The Heritage Industry: Britain in a Climate of Decline*. London: Methuen.
- Krivošejev, V. (2014). *Heritage Management and Sustainable Tourism*. Valjevo-Beograd: Narodni muzej Valjevo & Artis Centar [In Serbian].
- 90 | Kuzmanović Z. & Mihajlović, V. (2018). Roman Emperors and the Construction of Identity in Contemporary Serbia. In *A Better Past: The Invention of Tradition and New Identities* (128-132). Beograd: Evoluta [In Serbian].
- Maroević, I. (1993). *An Introduction to Museology*. Zagreb: Zavod za informacijske studije [In Croatian].
- Mensch, P. (2015). *Towards a Methodology of Museology*. Beograd: Muzej nauke i tehnike [In Serbian].
- Merryman, J. (1985). Thinking about the Elgin Marbles. *Michigan Law Review*, 83(3), 1880-1923.
- Mujović-Prajs, V. (2019). *Cultural Diplomacy as an Actor in the Change of the Republic of Serbia's Image* (doctoral thesis). Fakultet za medije i komunikacije Singidunum, Univerziteta, Beograd [In Serbian].
- Nye, J. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Popadić, M. (2015). *Time Past in Time Present: An Introduction to Heritage Studies*. Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu [In Serbian].
- Popadić, M. (2021). *The Discrete Murmur of the Sandglass: Heritage and Its Sciences*. Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu [In Serbian].
- Šola, T. (1984). A Contribution to a Potential Definition of Museology. *Informatica museologica*, 15(1-3), 8-10 [In Croatian].
- Todorović, M. (2021a). Gaining Soft Power through Hard Heritage: Turkey's Restoration Projects in Serbia. In: Abdula, S., Murtezani, S. & Bela, B. (eds.) *Proceedings from the 1st Balkan Studies Congress: September 17-19, 2021*. (383-396). Skopje: Fettah Efendi, YTB & International Balkan University.
- Todorović, M. (2021b). TİKA's Heritage Restoration Projects: Examples of Foreign Aid or Proof of Neo-Ottomanism?. *Insight Turkey* 23(3): 141-156.
- Todorović, M. (2021c). *Serbia and Egypt: Serbian-Egyptian Intercultural Relations*. Belgrade: Alia Mundi [In Serbian & English].
- Todorović, M. (2022). *Heritage In and As Diplomacy: A Practice Based Study*. [Forthcoming; In English].

- Tsaliki, L. (2007). The Construction of European Identity and Citizenship Through Cultural Policy. *European Studies*, 24, 157-182.
- Tunbridge, J. E. & Ashworth, G. (1996). *Dissonant heritage: the management of the past as a resource in conflict*. Chichester: John Wiley.
- Žolt, L. & Koković, D. (2017). *Sociology of Culture with Elements of Cultural Anthropology*. Novi Sad: Mediterran Publishing [In Serbian].
- Winter, T. (2015). Heritage diplomacy. *International Journal of Heritage Studies*, 21(10), 997-1015.

Internet sources / Интернет извори

- B92 (2015, October 30). #NoKosovoUnesco: Campaign against Kosovo's UNESCO bid.B92. Available at: https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2015&mm=10&dd=30&nav_id=95886 .
- Jovanovic, I. (2015, October 26). Serbia Plans Kosovo Online Propaganda Campaign. *Balkan Insight*. Available at: <https://balkaninsight.com/2015/10/26/serbia-to-launch-internet-campaign-on-kosovo-10-26-2015> .
- Nikolić, T. (2015). *Address by H. E. Mr. Tomislav Nikolic, President of the Republic of Serbia, to the Ambassadors Accredited in Belgrade, Following Albania's Proposal Concerning the Admission of the So-Called "Republic of Kosovo" To UNESCO*. Beograd: Ministarstvo spoljnih poslova.
- RTS (2015, July 16). Kosovo Filled a Request to Join UNESCO. *Radio Televizija Srbije*. Available at: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/1979872/Kosovo+podnelo+zahtev+za+%C4%8Dlanstvo+u+Unesku.html> [In Serbian].
- UNESCO (2007). *Convention Concerning The Protection Of The World Cultural And Natural Heritage: World Heritage Committee Thirty First Session - Christchurch, New Zealand 23 June - 2 July 2007*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Çollaku, P. (2015, November, 9). Kosovo Not Accepted Into UNESCO. *Balkan Insight*. Available at: <https://balkaninsight.com/2015/11/09/kosovo-nije-primljeno-u-unesko-11-09-2015/?lang=sr> [In Serbian].

Appendix 1 / Прилог 1

The list of official reasons *Why Kosovo is ineligible for membership in UNESCO*, distributed by Serbian embassies in 2015 / Списак званичних разлога „Зашто Косово није квалификовано за чланство у UNESCO-у“ који су поделиле српске амбасаде 2015. године:

- Because the request for its membership is a serious breach of the international law, the Constitution of UNESCO, the legally binding UN Security Council resolution 1244 (1999) and the Charter of the UN whose Article 25 says that „The Members of the UN agree to accept and carry out the decisions of the Security Council in accordance with the present Charter“.
- Because according to the UN Security Council resolution 1244, which reaffirms the sovereignty and territorial integrity of the Federal Republic of Yugoslavia (now Serbia), Kosovo and Metohija is an integral part of the Republic of Serbia, under the administration of the UN. Since Kosovo cannot be considered a State, it does not fulfill the basic requirement for membership set out by the UNESCO Constitution.
- Because unilateral attempts such as this one seriously harm and disrupt the dialogue between Belgrade and Pristina, under the auspices of the European Union in which mutually acceptable solutions for many complex issues have been devised so far. The issue of the Serbian cultural heritage and the property of the Serbia Orthodox Church has not yet been discussed within the dialogue where it belongs.
- Because this is an unacceptable politicization of UNESCO which should not overtake the competences of the UN Security Council as the highest authority for the preservation of the international peace and security. UNESCO should not serve as an instrument for the affirmation of an illegal and unilaterally declared independence of a part of the territory of one UN member state. The primary goal of UNESCO is to promote universal values of humanity through education, science and culture not to make political decisions with regard to the statehood.
- Because this would be a dangerous precedent, harmful for many states. This would open the door for other entities to follow the same path thus threatening territorial integrity and sovereignty of other member states.
- Because this issue is polarizing the membership of UNESCO.
- Because, besides not being a state, Pristina does not have moral credibility for membership. Anyone aspiring to UNESCO membership must prove not only in words but as well in deeds its commitment to the goals of the UNESCO Constitution,

which certainly is incompatible with deliberate, systematic, vandal demolition of Serbian cultural and historic monuments with the aim to remove the traces of centuries-long existence of Serbs in this area as well as the impunity of the perpetrators of such barbaric acts unworthy of the 21st century. These acts are comparable only to the acts of destruction of cultural heritage by terrorist groups in the Middle East and elsewhere that the world is witnessing and UNESCO is strongly condemning.

- Because four Serbian orthodox monasteries are inscribed on the UNESCO List of World Heritage in danger although the armed conflict in Kosovo is over for many years now. In danger from whom?
- Because the inclusion of this item in the provisional agenda of the 197th session of the UNESCO Executive board raises serious concerns about the compliance with procedure and the respect of the established UNESCO rules. Just to mention that even publishing of the document on the unacceptability of Kosovo's application for UNESCO membership from the standpoint of the international law, prepared by Serbian Delegation to UNESCO, as an official document, as we requested, was refused. And the only intention was the voice of Serbia also to be heard.
- Because we all would have to live with the negative consequences of such an irresponsible decision from the lesioning of the international law up to the fate of the Serbian cultural heritage in the province of Kosovo and Metohija which not only belongs to the Serbian people but also represents a part of the historical and civilizational heritage of modern Europe and the world.^[12]

---

[12] <http://www.helsinki.mfa.gov.rs/> (приступљено 3. марта 2022. године).

Miloš D. Todorović

Ronin Institute

Montclair (United States of America)

The Use of Heritage in Serbia's Foreign Policy: A Brief Overview of Past Practices and Advice for Further Development

Summary

Using theoretical frameworks of museology and heritology, such as the fact that cultural artefacts represent a source of information, this article analyzes the use of heritage in Serbia's foreign policy through two case studies. Namely, the article offers an overview of some past practices, e.g. the state using Serbian medieval heritage in Kosovo and Metohija to prevent Kosovo from joining UNESCO in 2015, as well as actively using the Roman heritage to present Serbia as a part of the European discourse. The article also provides guidelines for potential further uses, i.e. practical advice on how to approach heritage and how to incorporate it most efficiently into Serbia's cultural diplomacy and heritage diplomacy efforts, so as to achieve certain foreign policy goals.

Keywords: heritage diplomacy, cultural diplomacy, soft power, museology, heritology

Томислав А. Лунић^[1]

Универзитет у Београду
Факултет безбедности
Београд (Србија)

Душко А. Лунић^[2]

Универзитет у Београду
Факултет безбедности
Београд (Србија)

УДК 323.1(=163.41)
271.222(497.11)-722.51-74 Сава, свети
321.17:929 Лазар Хребељановић, српски кнез
271.222(497.11)-842
94(=163.41)(497.115)
Прегледни научни рад
Примљен: 13.02.2022.
Прихваћен: 03.03.2022.
doi: 10.5937/napredak3-3644

Српски национални идентитет кроз призму светосавља и косовског „завештања“

Сажетак: С обзиром на то да је тема којом смо се бавили чест извор надахнућа песника, занесењака, уметника из разних области, није било лако уоквирити је и прилагодити строго научном приступу. У том смислу желимо да кажемо да су одређени делови текста фикција и предмет заноса који се не могу научно уоквирити, али имају важну улогу у културолошко-историјском смислу и представљају важан чинилац у формирању српског националног идентитета. У првом делу текста осврћемо се на улогу Светог Саве у уздизању српског народа у православну веру. Акцент је на улози Цркве, која је српски народ пратила у свим страдањима и давала му утеху и осећај сигурности. Припадност васељенској породици православља била је и остала приоритет. Даље, указујемо на значај косовског „завештања“. Кнез Лазар се са својим великашима жртвовао за српски народ у целини и у метафоричком смислу уклексао своје име у Христову књигу вечности. У последњем делу рада правимо паралелу између светосавља и косовског завештања који, с једне стране, представљају предмет маште и уметничког заноса, док, с друге стране, имају важну симболичну улогу у стварању српског националног идентитета.

Кључне речи: светосавље, косовско „завештање“, кнез Лазар, Исус Христос

Уводна разматрања

Главне претпоставке текста који је пред нама односе се на неизоставну улогу Светог Саве и Светог кнеза Лазара у формирању српског националног идентитета. Светосавље и косовско „завештање“ теме су великих опсега и домета које покривају и додирљиво и недодирљиво, и

мерљиво и немерљиво, и научно проверљиво и маштом и фикцијом прекривено, и овоземаљско и оноземаљско. Из тих разлога смо изабрали ову тему, која је увек актуелна и модерна, али и „неухватљива“ у мору уметничких изражаја и литерарних интерпретација. У тексту је коришћен метод анализе садржаја и компарације прикупљене литературе. Због јаке уметничке

[1] lunictomislav@gmail.com

[2] lunicd@gmail.com

подлоге, али и слабе доступности бројних житија, похвала и других архаичних записа, посебно смо били мотивисани да завиримо у тај свет, у то блиставо али недовољно откривено благо српске средњовековне историје и културе. Додатни аргумент, који ову тему чини још занимљивијом и актуелнијом, јесте надахнуће Светог Саве и Светог кнеза Лазара библијском тематиком и ликом Исуса Христа. Правећи ту паралелу, у тексту смо покушали да досегнемо до појава које су предмет дубоких религијских осећања и доживљаја.

Свети Сава Српски

Када бисмо као народ преиспитали свој идентитет, Цркву и културу којој припадамо, сигурно бисмо указали на носиоце хришћанског предања на нашим просторима: Светог Кирила и Методија, крститеље и просветитеље Словена, и Светог Саву, нашег просветитеља и духовног оца. Због неизбрисивог трага и великог утицаја на нашу културу и традицију, можемо да кажемо да су они били људи хришћанског предања, његови живи носиоци и сведоци, а предање им се поклапа с предањем Светих апостола и предањем господина Исуса Христа (Јевтић, 1992, стр. 19). Растко Немањић, Свети Сава, први српски архиепископ и просветитељ, обезбедио нам је улазак у свет правоверних и, како каже Ава Јустин Поповић: „Усадио је Исуса Христа у срце и душу нашег народа“ (Arsenijević, 1989, стр. 141). То је учврстио зарад доношења изобилних плодова, од културног просвећења, откривања ортодоксне православне вере, па све до узрастања до небеских висина, које ће

изнедрити и косовски завет. Творац је српске народне цркве (Crnjanski, 2011, стр. 89), као и свеколиког национализма српског, и тим начелима дише душа Србинова. Тај национализам је еванђелски, неискључив и утемељен на раширеним рукама и пруженој љубави према свим народима.

Духовни идентитет српског народа нарочито се испољава од времена Светог Саве (XII–XIII век), а у пуноћи се пројављује на Косову, и то као духовно опредељење за Царство небеско (Јевтић, 1992, стр. 238). Ово опредељење се посебно може видети код српских светитеља који и служе као живи узор нашем народу. За стицање таквог идентитета најзаслужнији је Свети Сава. Он је из тог разлога и назван свесрпски наставник и првопрестолник, као и учитељ пута који води у духовни, истински и бесмртни живот како и пише песник и биограф Теодосије Хиландарац у тропару Светом Сави (Јевтић, 1992, стр. 238). Свети Сава је такође знаменит по томе што је зачетник стварања аутокефалне српске цркве која је битно допринела стварању српске самосвести и самосталности. То је и разлог што је за њим пошао и његов отац Стефан Немања, цела династија Немањића, српски деспоти Лазаревићи и Бранковићи, црквени поглавари, епископи, архиепископи и патријарси од којих су многи поштовани као светитељи. Како вели Ава Јустин Поповић: „Свети Сава је архитект наше народности, наше Цркве, наше државе, наше школе. У свему нашем што је узвишено, светло и непролазно, свуда је утиснут његов необични лик“ (Bulović, Radulović, 2020, стр. 182).

Владика Николај Велимировић наводи да је Свети Сава био најбољи зидар прво себе, а

потом и најбољи зидар свога народа. Код њега је поредак био следећи: „прво Бог па човек, прво човек па онда свет, прво просвећење себе, па онда просвећење других, прво садржај па онда израз, прво карактер па онда спољашња култура“ (Arsenijević, 1989, str. 136). Свети Сава је након труда над својом душом, дао велики допринос стварању народне Цркве, утврђењу народне династије, народне просвете, културе српског народа, али и стварању народне војске, која мора да има морално оправдање и благослов Цркве, чији је једини циљ да брани народ и државу народну, а не да напада и руши туђе. Народна Црква је „као дух који оживљава цео народни организам, осветљујући, загревајући и сједињујући једном вером, једном надом и једном љубављу“ (Arsenijević, 1989, str. 136). Савина народна Црква је апостолска и еванђелска чији је центар, који је до тада био у Цариграду, пребачен у Жичу. Грчке свештенике и епископе заменили су српски свештеници и епископи, док је грчки језик замењен српским језиком. „Зато, изграђујмо Тело Христово, Цркву Божију, којој ни вратнице ада не могу наудити. Делити хлеб са другима значи учити се да живимо са људима једним срцем и једном душом, отворени за Бога и Његову благодатну светлост која у ближњима свакодневно просијава Лик Христов“ (Purić, 2009, str. 17). У свом просветитељству Свети Сава се определио за источну византијску, тј. православну просвећеност која се по својој суштини разликује од западне просвећености. Можемо да кажемо да се базира на Истини пуноће човековог постојања (Jevtić, 1992, str.28), а никако не као објекта сазнања о човеку пошто за православну просвећеност познање Истине

увек има предност у односу на информацију тј. уопштено знање. Да је Свети Сава добро познавао ову разлику можемо видети у његовим делима, житијима које су написали његови ученици, као и старим народним песмама.

„Православија наставнице,
 благочестија учитељу и чистоти,
 всјељенија свјетилнице,
 архијереје богодуховеноје удобреније Саво
 премудре,
 ученим твојими всја просвјетил јеси,
 пјевнице духовнаја,
 моли Христа Бога спастисја душам нашим“
 (Crnjanski, 2011, str. 131).

| 97

„А Бог мира, призивајући нас у вечну своју славу због многе његове и неисказане доброте, нека усаврши све вас и утврди у светој својој вољи, због јединца Сина свога Господа и Бога и Спаса нашег Исуса Христа и Пресветога и животворног Духа, коме припада свака слава, част и клањање и велелепност, сада и увек и на векове векова. Амин!“ (Jovanović, 1998, str. 127).

У оваквим хагиографским и историјским текстовима провлачи се исти закључак о опредељењу свих светих личности за духовну слободу у Христу (Jevtić, 1992, str. 240). „То је почетак и завршетак, између којих се креће православна, светосавска култура. Њена је девиза: Богочовек да буде у свему први, да буде све у свему. Не само Бог, нити само човек, већ Богочовек. А циљ светосавске културе је да оваплоти Бога у човеку и у свету око човека. Стога је светосавска култура култ Христу Богу, служење Христу Богу“ (Bulović, Radulović, 2020, str. 246).

Косовска битка и Лазарево опредељење за Христа

О Косову су написане многобројне књиге, чланци, текстови, испеване су песме, писане похвале. Као релевантан историјски догађај, али и догађај са митском позадином, честа је тема интелектуалаца из разних области, уметника, песника, књижевника и многих других. Оно што је својствено свима јесте очараност небоземним исходом Косовске битке, који је из материјалног пораза полако узрастао у духовну победу. Косовски завет прожима српско биће и у симболичном смислу представља кључ српског кода, завештање којим се српски народ добровољно обавезао на верност Богу зарад задобијања Царства Божијег, Есхатона. „Завет (јевр. берит), значи свечано обећање или завештање. У религиозном контексту берит је са стране Божије дар, милост, обећање, живот; са човекове стране је слободно и свесно прихватање савеза, уговора, закона“ (Purić, 2007, str. 27). Тај завет, односно савез са Христом, указао је на потоње спасење кроз приношење себе на жртву за живот света, за васкрсење. Завет је запечаћен крвљу честитог кнеза Лазара и храбрих витезова палих на Косову за улазак у царство бесмртних Христових хероја. Јер како каже Јован Лествичник: „Срамота је да се пастир плаши смрти“ (Lestvičnik, 2009, str. 300). „Видовдан је хришћанском српском народу пружио искуство крста Христова

и припремио га за доживљај васкрсења његова“ (Arsenijević, 1989, str. 6).

На Косовском боју приближан однос снага био је један према два. Гавро Шкриванић претпоставља да је на српској страни било 15.000–20.000 људи, а на турској 27.000–30.000 (Škrivanić, 1956, str. 32–34). По Петру Томцу разлика је нешто већа: на српској страни око 25.000, а турској око 40.000 (Томас, 1950, str. 123). Српска војска се наоружала молитвама Светога Симеона и Светога Саве и кренула на непријатеља: „злочастиваго онога амиру низложише, победише и мрскују главу јего отсекоше“ (Prološko žitiје Kneza Lazara). Патријарх Данило III у Слову о Кнезу Лазару вели да је безбројно мноштво страдало и на српској и на турској страни. У опису битке, прво гине Мурат: „Аморат мачним оружјем срдачнују јазву пријем, нужно душу своју изврже“ (Slovo о Knezu Lazaru). Након погибије Мурата и кнез Лазар је посечен: „В ланиту^[3] мачем посечен“ (Slovo о Knezu Lazaru). Он је са многом властелом био заробљен и погубљен (Škrivanić, 1956, str. 71). Турци су убили „мачем часнога Лазара, а с њим и много множаство тисућа“ (Prološko žitiје Kneza Lazara). Српски губици су били велики, али је на крају ипак показала светлу победу. „То је победа духовна, победа смрти, победа, која се попут светаца мученика, просветлила и убелила“ (Trifunović, 1968, str. 35). „Потшчимсја, братије и сестри, к вечнеј жизњи светлеј“ (Sreznovski, 1955). Патријарх Данило III пише да је Лазарево тело доцније пренесено из

[3] Ланита – чељуст, вилица; Лазар је посечен по доњем делу главе (вилаца или образ).

Грачанице у Раваницу.^[4] Патријарх се сећа погребног појања за време ношења Лазаревог тела, прво су појане песме и пенија, а затим читани псалми из чина погребња (Trifunović, 1968, str. 63). Раваница је као задужбина Лазарева касније постала и кнежев маузолеј и представљала важан фактор за одржавање српске националне свести. „Кнез Лазар у Раваници: то је, пре свега, Лазар – наследник, настављач и следбеник светородне династије Немањића; то је, дакле, веза, копча са својом аутентичном историјом, којом је народ одређен и утврђен у својим атрибутима, у праву на постојање и са својом државноправном и културном баштином“ (Arsenijević, 1989, str. 194).

Љубомир Симовић у роману *Бој на Косову* песнички наглашава и прославља српску жртву за царство небеско. Кнез Лазар збори: „И ово је, Бајазите, од Бога! Овим страдањем купујем вишњи живот! Јер човеку живот вреди онолико колико је спреман да га плати! Кад би ти знао колико је скупа и једна обична дрењина, у животу онога ко живот плаћа својом смрћу! У том животу и варница која се гаси, и пахуља која се топи, вреде више него круна у твом!“ (Simović, 1989). Лазар даље коментарише погибију свог највећег јунака Милоша Обилића: „Јесте, Бајазите! И погледај је добро, да је упамтиш! Не виђа се оваква глава сваког јутра! Нема овако лепе смрти сваки дан! Ти жив, Бајазите, можеш да солиш и бибериш! Да живот бројиш зрнима бисера, и

да га мериш мерицама злата! Ал тешко ћеш наћи живот скупљи од овог који је плаћен Обилићевом главом! Ова се глава не полаже у гроб, него у темељ! Ова глава небу и земљи показује коју смо мету и цену поставили! Нема овакве победе сваки дан!“ (Simović, 1989). Бајазит напрасно одлучује да посече Лазара. Лазар се стоички мири са судбином и вели: „Ово, што је за тебе пањ, за мене је праг! А што се тиче победе, Бајазите... Ми смо се тукли у различитим биткама! Ти си победио у твојој, ја сам у мојој! (Прекрсти се.) Хвала ти, Господе, што сам дочекао да ме на овом прагу огреје и озари вече сунчаног дана!“ (Simović, 1989). Лазар положи главу на пањ, целат замахне сабљом, одсече Лазареву главу која пада у мараму слуге Милутина. Милутин рече: „Данас на пању, а вечерас у облаку!“ (Simović, 1989).

Као историјско срце земаљске Србије, Косово представља парче Неба на земљи, место са кога српски народ учествује у саборној потрази за Небо (Purić, 2020, str. 199). Света земља је у симболичном смислу тесно повезана с Косовом и Метохијом. Хришћани „имају свој духовни завичај Јерусалим и Свету Земљу, који чине 'пупак' земље, јер се тамо сабира све од Адама до Новог Адама – Христа... Авраам, Исаак и Јаков су се духовно борили у име своје и свог, јеврејског народа, а постали су праоци свих људи и народа. И ми не можемо да побегнемо, чак и када бисмо то хтели од Видовдана, од Св. кнеза Лазара

[4] Патријарх Данило III наводи да је мошти кнеза Лазара дочекао и Вук Бранковић: „си же (Вук) ва сретеније частних моштеј јего изашад са супружницеју својеју и са всеми благородними јего, велик плач и риданије сатворише и довољне проводивше, ва своја си вазвратиста се“ (Slovo o Knezu Lazaru). Михаило Динић изводи закључак да је Вуку Бранковићу кнез Лазар био главни ослонац, тако да нема говора, односно нема никаквих стварних доказа да је Вук после Косова заузео непријатељски став према Лазаревићу (Dinić, 1960, str. 9).

Косовског, од косовско-заветног опредељења за Царство Небеско“ (Purić, 2020, str. 199). Такође, можемо да направимо паралелу између догађаја из косовског циклуса и догађаја из Христовог живота, односно између Тајне вечере и Кнежеве вечере, жртве Христове и Лазареве жртве. Исус Христос је неправедно страдао разапињањем на крст, жртвујући се за све људе. Кнез Лазар је са оданим војводама и великашима дао свој живот за будућност српског народа, за царство небеско, а привидни пораз претворио у моралну победу. Само достизање царства небеског идеал је коме теже правоверни, православни. Владика Атанасије Јевтић каже да је овај земаљски живот пресудан за онај небески и вечни живот. „Какав свет и живот, какав садржај свога бића и личног и народног, човек изгради у земаљском завичају, такав ће му бити и небески завичај“ (Purić, 2004, str. 488). Горе треба да имамо срца, јер је битно оно што је горе, а не оно што је доле (Purić, 2019). „Мислите о ономе што је горе, а не о ономе што је на земљи. Јер умресте, и ваш је живот сакривен с Христом у Богу. А кад се јави Христос, живот ваш, онда ћете се и ви с Њиме јавити у слави“ (Kol. 3, 2–4). У том смислу је важан Видовдан, дан када је српски народ, жртвујући себе, постао слика и прилика вечног живота, односно од тог момента се може посматрати из перспективе царства небеског.

Кнез Лазар се определио за онога који је победио смрт, који је смрћу згазио смрт и за дао смртну рану демонима. У Пролошком житију кнеза Лазара, непознати писац се позива на Слово о Васкрсењу Христовом од Атанасија Александријског. „У Слову су Христова смрт и васкрснуће приказани као божанска победа.

У визији нашега писца и Лазар побеђује смрт“ (Trifunović, 1968, str. 34). Атанасије о смрти као победи каже: „Он (Христос) није поднео да гробница дуго времена чува тело његово, али је био вољан да га (тело) покаже мртво после његове борбе против смрти; Он га је убрзо васкрсао, трећег дана, носећи као трофеј своје победе против смрти одсада своје непропадљиво и бестрасно тело“ (Athanasios, 1946). „Оваплоћење Бога Логоса, Његово страдање, Васкрсење и Вазнесење међусобно су повезани и заједно сачињавају један есхатолошки догађај, који, с једне стране, означава крај смрти, крај старозаветног Завета и закона, а с друге, означава почетак Новог Завета (закона) и нове твари у Христу“ (Purić, 2018, str. 11). Апостол Павле поставља питање: „Где ти је, смрти, жалац? Где ти је, дакле, побједа?“ (1. Korin. 15, 55) „А Богу хвала који нам даде победу кроз Господа нашег Исуса Христа“ (1. Korin. 15, 57). Исус Христос је онај за кога се кнез Лазар определио, за кога се жртвовао и страдао, ставши на пут највећој сили тога доба.

У контексту данашњих збивања и околности, треба увидети да искушења око Косова и Метохије и даље представљају болну тачку за српски народ у целини. „Косово је постало размеђе, мјера за вјеру и не вјеру, за срчаност и малодушност, симбол страдања и надања, смрти и васкрсења“ (Simonović, 2016). Као коначно и једино исправно решење намеће се један пут, један избор – Света литургија и наше учешће и причешће у њој, односно ново и поновно окупљање српског народа око Христа, око свог духовног средишта, његове православне цркве за кога је проливена мученичка крв косовских јунака. Косовски завет је остао извор свих наших

надахнућа кроз векове страдања и жртвовања за слободу: „Браћо! [...] Наша је реда! Идемо да своје гробове ослобађамо. Села подижемо. Најмилије видимо. Ко ме Бог да, видиће овим очима, коме не да гледаће изнад облака, из редова војске кнеза Лазара!“ (Turkić, 2020, str. 182). Поводом обележавања годишњице битке на Косову Владика Иринеј Буловић вели: „Косово је све што имамо и што јесмо. А Косово је – Земља живих. [...] и нас, данашње Србе, хтели ми то или не хтели, наш Видовдан, који траје, ево, већ шест стотина година, ставља на испит и проверу. [...] и из наше свести не може се избрисати Косово као догађај, као простор, као избор и став, а пре свега као есхатолошки знак, као што се и иначе, на универзалном плану, из светске повеснице и из свести човечанства не може избрисати Крст Христов као ‘суд овоме свету’ и као знамење Царства које долази и већ је ту“ (Arsenijević, 1989). Дакле, Видовдан и битка на Косову су звезде водиље српском народу, из којих треба да црпе снагу и надахнуће, јер је косовски завет вечно уклесан у наше биће, у српски етникум.

Светосавље и косовско „завештање“ као духовно опредељење за царство небеско

Опредељење за царство небеско најпотпуније и историјски највидљивије пројављено је у бици на Косову пољу, на Видовдан 1389. године између Срба и Турака, кроз борце и мученике које је предводио и својом погибијом оличио

Свети кнез Лазар. Срби су прихватили борбу у неравноправном положају уз јединствено опредељење да се боре а не предају (Jevtić, 1992, str. 245–246), па и можемо такву борбу да прихватимо као мученички тријумф и уздигнуће у Царство Небеско.

Косовски и светосавски завет^[5] међусобно су прожети и у симболичном смислу представљају наш залог за Христа, за једини „пут, и истину и живот“ (Јн. 14, 6). „Косовски завет је у ствари мученичком крвљу потврђено и посведочено опредељење светосавско за Царство Небеско. Јер земаљско је замалена царство, а небеско увек и довека. Косовски завет је истинска пуноћа Светосавља као еванђелске философије живота“ (Arsenijević, 1989, str. 157). Немањићки период српске историје био је припрема за завет и његову потврду мученичким страдањем. Кнез Лазар и косовски витезови на Косову изабрали су оно што је Свети Сава у Хиландару давно пре њих изабрао за себе и за народ. „Кроз земаљско хитао небесном, кроз пролазно непролазном, кроз смртно бесмртном. [...] Гинући за крст часни и веру хришћанску, косовски витезови су најочигледније показали да је наш народ неустрашив носилац и бранилац светосавског еванђеља. А народ постоји да би се осветио и просветио вечном истином Христовом и вечним животом.“ (Arsenijević, 1989, str. 160). Оно што је у својој потпуности заједничко за косовски и светосавски завет јесте духовно опредељење свих слугу божјих нашег народа за царство небеско као врховну мету и смисао

[5] Завет (јевр. берит) – свечано обећање или завештање. У религиозном контексту берит је са стране Божије дар, милост, обећање, живот; са човекове стране је слободно и свесно прихватање савеза, уговора, закона (Purić, 2007, str. 27).

земног путовања и битисања. Или, како је Марко Марковић казао: „и Свети Сава и Свети Лазар имају исти извор и утоку: привољевање Царству Небеском“ (Marković, 2019).

Милена Јововић у својој потресној песми спаја значај и улогу Светог Саве и Светог кнеза Лазара:

„Отвори ми камена сово
Поље Косово.

Гранама закрешташе кршне зове
Расточи се мирис борова и туја
Подарих кнезу Лазару уместо главе славуја
Оковах крв туђинца у окове

О шта ћеш ту Турчине
Под стрехом дуда нашег Светог Саве?
Зањиха се над костима прадедова
Мрачна бура
А земља јекну
Ура! Ура!“
(Radovanović, Vatunica, 1990, str. 98–99).

Надахнут Исусом Христом и његовим јеванђељем, Свети Сава је подарио српском народу видовданску етику и видовданско јеванђеље. Кнез Лазар их је прославио, давши свој живот за крст часни и веру хришћанску и тако остварио основну јеванђелску истину: земаљско осветити небеским, времено вечним, људско Божјим. „Кроз земаљско хитао небеском, кроз пролазно непролазном, кроз смртно бесмртном“ (Bulović, Radulović, 2020, str. 186). Символички посматрано, у троуглу *Свети Сава – Свети кнез Лазар – небеско царство кроз страдање* проналазимо кључ светосавског и косовског завета, јер се не-

беска правда мора светитељски и мученички одстрадати. Можемо да закључимо да су кнез Лазар и косовски витезови, угледавши се на Исуса Христа, најочигледније показали да је наш народ неустрашиви носилац и бранилац светосавског јеванђеља и вере православне. „Кроз Христово страдање не само да је свако страдање добило свој смисао, него му је дата сила да буде знак, сакрамент, проглас, долазак победе“ (Šteta, 1979, str. 94).

Закључна разматрања

Светосавље и косовско „завештање“ су значајне теме, присутне како у усменој и средњовековној књижевности, тако и у савременим штампаним изворима, литерарним остварењима и многобројним расправама. Непресушни су извор надахнућа песника, писаца, људи блиских цркви, али и уметника из разних области. Та завештања не представљају историјски артефакт и нису строго емпиријски проверљива, али неупитно чине важан садржалац српске културе и традиције.

Улога Саве и Светог кнеза Лазара у формирању свести код православних Срба веома је значајна и они у симболичком смислу представљају кључне чиниоце, односно најважније претпоставке за стварање српског националног идентитета. С једне стране, Свети Сава, просветитељ и родоначелник православне идеје код Срба, с друге стране, Свети кнез Лазар, мученик и страдалник за веру православну. Посматрано из религијске перспективе, Свети Сава и Свети кнез Лазар принели су своје животе на спасење и определили се за пут Исуса Христа. Тако су дали велики допринос стварању српског националног идентитета, чији

Томислав А. Лунић

Душко А. Лунић

Српски национални идентитет
кроз призму светосавља
и косовског „завештања“

важан садржалац представља сама православна хришћанска вера. На крају, треба указати и на песнички занос и усхићење личностима Светог Саве и Светог кнеза Лазара. Они прате готово

све издаваштво од средњег века до данашњих дана, као и већину писаних и усмених извора, дајући му наратив славног, скривеног, недодирљивог.

References / Литература

- Arsenijević, V. (1980). *Kosovo – the Land of the Living: 1389–1989*. Beograd: Manastir Svetog Stefana, Ćelija Piperska. [In Serbian]
- Athanase d’Alexandrie (1946). *Contre les païens et sur l’incarnation du verbe*. Paris: Sources Chrétiennes, No 18. [In French]
- Crnjanski, M. (2011). *Saint Sava*. Beograd: Rotografika d.o.o. [In Serbian]
- Dinić, M. (1960). *The Branković Region*, Contributions for KJIF, XXVI, 1–2. Sarajevo: Orijentalni institut. [In Serbian]
- Irinej, Bishop of Bačka, and Radulović, Selimir (2020). *Saint Sava: Memorial*. Novi Sad: Pravoslavna reč, Arhiv Vojvodine. [In Serbian]
- Jevtić, A. (1992). *Saint Sava and Kosovo Covenant*. Beograd: Srpska književna zadruga. [In Serbian]
- Marković, M. (2017). *The Secret of Kosovo*. Beograd: Hrišćanska misao. [In Serbian]
- Patriarch Danilo III. *A Word about Prince Lazar*. Beograd: Glas SANU. [In Serbian]
- Purić, J. (2004). *The Ladder of the Secret Journey*. Tvrdoš–Cetinje–Vrnjci: Interklima-grafika. [In Serbian]
- Purić, J. (2007). *Theology Handbooks*. Beograd: Akademija SPC za umetnosti i konservaciju. [In Serbian]
- Purić, J. (2009). *The Solemn Service of Ostrog – Selected Sermons*. Pravoslavna reč, Manastir Ostrog. [In Serbian]
- Purić, J. (2018). *Logos, Symbol, Icon*. Novi Sad: Akademski knjiga. [In Serbian]
- Purić, J. (2019). *We Should Have the Heart Up Here: History and Eshaton*. Novi Sad: Artprint. [In Serbian]
- Purić, J. (2020). *The Wreath of Life*. Beograd: Catena mundi. [In Serbian]
- Radovanović, S., Batinica, D. (1990). *Serbian Monasteries and Poetic Word*. Zemun: Zemunska štampa. [In Serbian]
- Ređep, Jelka (2010). *The life of Prince Lazar*. Novi Sad: Prometej. [In Serbian]
- Saint John, The Ladder* (2009). Mladenovac: Mirdin. [In Serbian]
- Saint Sava’s Collected Works* (1998). Beograd: Srpska književna zadruga. [In Serbian]
- Schmemann, A. (1979). *For the Life of the World: Sacramental Philosophy of Life*. Beograd: PTT štamparija. [In Serbian]
- Simović, Lj. (1989). *The Battle of Kosovo*. Beograd: Srpska književna zadruga, BIGZ. [In Serbian]
- Simonović, S. (2019). *Kosovo in Oral and Medieval Literature*. Kruševac: Narodna biblioteka. [In Serbian]
- Sreznevsky, Izmail Ivanovich (1955). *The Materials for a Dictionary of the Old Russian Language*. S. Peterburg: edition of the Department of Russian l. and literature of the Imperial Academy Sciences. [In Russian]
- Škrivanić, G. (1956). *The Battle of Kosovo* (15th June 1389). Cetinje: Istorijski Institut NR Crne Gore. [In Serbian]
- Tomac, P. (1950). *The Battle of Kosovo*. Beograd: Vojnoistorijski glasnik, I. [In Serbian]
- Trifunović, Đ. (1968). *Serbian Medieval Manuscripts about Prince Lazar and the Battle of Kosovo*. Kruševac: Bagdala. [In Serbian]
- Turkić, S. (2020). *The Tears of Freedom*. Frankfurt: Alfa & Omega. [In Serbian]

Biblical sources / Библијски извори

Jevanđelje po Jovanu. 14:6

Poslanica Kološanima. 3, 2-4

Prva Korinćanima Poslanica. 15:55

Prva Korinćanima Poslanica. 15:57

Tomislav A. Lunić

University of Belgrade
Faculty of security studies
Belgrade (Serbia)

Duško A. Lunić

University of Belgrade
Faculty of security studies
Belgrade (Serbia)

Serbian National Identity through the Prism of Saint Sava's Cult and Kosovo Covenant

Summary

Since the topic we have addressed is a common source of the inspiration for poets, enthusiasts and artists from various areas, it was not easy to formulate and adjust it to the strictly scientific approach. In that respect, we would like to say that certain parts of the text are fiction and subject to fascinations that cannot be scientifically defined, but have an important role in cultural and historical terms and constitute an important factor in the formation of the Serbian national identity. In the first part of the text we review Saint Sava's role in taking the Serbian people into Orthodox Christianity. The emphasis is on the role of the Church that has followed the Serbian people throughout its suffering, giving its comfort and the feeling of safety. Belonging to the ecumenical family of Orthodox Christianity was and has remained the priority. Furthermore, we point to the significance of Kosovo covenant. Prince Lazar and his noblemen made a sacrifice for the Serbian nation on the whole and, metaphorically speaking, he carved his name in Christ's book of eternity. In the last part of the paper we draw the parallel between Saint Sava's cult and Kosovo covenant which, on one hand, represent the object of imagination and artistic fascination, while, on the other hand, they play an important symbolic role in the creation of the Serbian national identity.

Keywords: Saint Sava's cult, Kosovo covenant, Prince Lazar, Jesus Christ.

Тихомир Ч. Радовановић^[1]

Универзитет Привредна академија
Нови Сад (Србија)

УДК 005.322:316.46

Прегледни научни рад

Примљен: 23.02.2022.

Прихваћен: 21.03.2022.

doi: 10.5937/napredak3-36610

Успешност националног лидера

Сажетак: Национално лидерство, као сегмент општег лидерства, припада друштвеној науци о менаџменту, који се бави законитостима политичког вођења конкретних земаља, у које нарочито спада откривен каузалитет о аналогiji резултата развоја земље и владалачке компетентности њеног лидера. Зато је овај каузалитет, према општим импликацијама, веома значајан како за конкретну земљу, тако и за целину садашњег и будућег света. Тај сегмент науке до сада није озбиљније истраживан јер је наизглед јасан и због тога га не треба детаљније проучавати. Међутим, у садашњем узбурканом свету, препуном крупних егзистенцијалних проблема (ратних, терористичких, климатских, пандемијских, мигрантских и др.), они се могу решити само спасоносним одрживим развојем, у чему крупну улогу имају национални лидери, чију успешност треба истраживати.

Сходно томе, за предмет овог научног рада одабрано је изучавање владалачке успешности националних лидера, са циљем да се тиме допринесе како њиховој ефикасности у вођењу сопствених земаља, тако и решавању поменутих светских проблема. У том контексту треба истаћи да је за ово теоријско истраживање коришћен прикладан пројекат истраживања, чијом су применом откривена значајна нова научна сазнања о корелацији политичке компетентности националних лидера и остварених резултата у њиховим земљама.

Кључне речи: национални лидери, компетентност, мерење, национална политика, светска политика, развојни ефекти

Уводне напомене

Наука о менаџменту (или управљању и руковођењу), као област друштвених наука, новијег је датума и израз је насталих потреба да се законитости вођења организација и друштава убрзано откривају и практично примењују. Тој научној области припада и национално лидерство, као синтагма којом се обухвата државничка компе-

тентност реалног вође коме се поверава улога првог управљача земљом у смислу њеног функционисања и даљег укупног развоја. Та област се у свакој земљи уставно регулише, у чему сада екстреме представљају веома висока државничка овлашћења лидера (председнички систем) и његова ограничена овлашћења (парламентари систем). Овде је нарочито важно истаћи научну законитост по којој постоји каузални однос из-

---

[1] prof.tihomir.r@gmail.com

међу реалне државничке компетентности лидера и остварених резултата у његовој земљи, где први фактор представља узрок, а други последицу. Управо је зато та каузалност веома значајна за сваку земљу, а она до сада није озбиљније научно истраживана. Ово је данас изразито актуелно будући да човечанство, ради свог опстанка, ургентно мора кренути са убрзаном заменом досадашњег неодрживог развоја адекватним одрживим развојем, у чему национални лидер у свакој земљи има водећу улогу.

Из тих разлога за предмет овог научног рада одабрано је изучавање успешности националног лидера у потенцијалном и оперативном смислу, са основним циљем да се тиме допринесе развоју сваке земље и света као целине. Ово истраживање, као теоријско и сондажно, у основи обухвата компарацију компетентности лица која већ обављају функцију националног лидера и остварују резултате, чиме се констатује мера њихове лидерске успешности с пратећим импликацијама. Та мера има крупне импликације не само за становништво конкретне земље већ и за самог националног лидера (Manzoog *et al.*, 2017, str. 45–50).

У функцији извођења таквог истраживања интерно је сачињен и примењен прикладан пројекат истраживања, чије главне елементе чине следећи идејни фактори:

- За проблем који треба решити овим истраживањем постављено је питање: Шта представља успешност националног лидера и чему она служи?, а у функцији одговора детерминисани су сви следећи идејни фактори.
- Предмет овог истраживања чинило је проучавање опште успешности нацио-

налних лидера, уз његово конкретизовање на узорку одабраних земаља. Просторно гледано, предмет истраживања односи се на све земље у овом и будућем времену.

- Циљеви посматраног истраживања сводили су се на остваривање научног и друштвеног циља. Научни циљ је обухватио намеру да се овим истраживањем научно утврди корелација између компетентности и успешности националних лидера са њеним импликацијама. Друштвени циљ се односио на захтев да се та корелација стручно креира ради унапређивања успешности националних лидера.
- Истраживачку хипотезу у овом изучавању чинила је само утврђена општа хипотеза по којој је корелација између успешности националних лидера и њихове лидерске компетентности веома висока, односно да висококомпетентни национални лидер у пракси остварује високе резултате, као и обрнуто.
- За ово истраживање изабране су следеће научне методе: дијалектичка као општа, метода студирања као посебна и метода корелације као појединачна метода. На основу тога, за прикупљање релевантних података коришћена је техника регистровања података.
- План истраживања у конкретном случају сводио се на прикупљање, обраду и интерпретацију података, чиме су остварена адекватна нова научна сазнања којима се решава истраживачки проблем и верификује постављена истраживачка хипотеза.

На основу изнетог написани су следећи делови овог научног рада, и то:

- у првом делу су изложена обележја садашњег националног лидера, као специфичног увода за даља разматрања;
- други део се односи на приказ потенцијалне компетентности националног лидера, као његове моћи да утврђене захтеве реализује;
- у трећем делу је обрађено оцењивање успешности националног лидера, као крајњег резултата с пратећим импликацијама;
- четврти, последњи део своди се на пример процене успешности одабраних националних лидера, при чему је као узорак одабрана процена успешности лидера земаља бивше СФРЈ које нису чланице Европске уније (Србија, БИХ, Црна Гора и Северна Македонија).

Иза тога у овом раду су изведени основни закључци, а на крају је изложена коришћена литература са кратким преводом назива рада и апстракта на енглески језик.

1. Основна обележја националног лидера

С развојем и променом првенствено науке и образовања и, последично, демократије, нарочито у последњем столећу, већина земаља уредила је свој политички систем као републички.^[2] Одатле па надаље, њих воде истакнути појединци

који се најпре називају националним лидерима. Они се по правилу бирају на непосредним или посредним изборима. Њихов основни задатак је да обезбеде функционисање и развијање сопствених националних држава сходно њиховим уставима и законима. Њихова основна улога је да примењују уставну и законску регулативу и иницирају њену промену (Torfing, Sørensen, 2019, str. 1–18).

Целина деловања националних лидера, који се најчешће називају председницима земаља, регулисана је у свакој земљи посебно њиховим надлежностима и обавезама. Обим тих надлежности и обавеза најчешће је широк или сужен. У првом случају реч је о централизованом, а у другом о децентрализованом вођењу националне државе. Централизовани систем вођења земље (или председнички) карактерише веома широки обим надлежности националног лидера и тај систем се задржао у већини земаља у развоју и неразвијеним земљама. Насупрот томе, децентрализовани систем (или демократски) одликују ограниченије надлежности националног лидера, уз већа овлашћења државних и парламентарних институција – што најпре карактерише данашње развијене земље с напредном демократијом. То се посебно наглашава с обзиром на то да се овај рад бави односом између компетентности националног лидера и резултата које он постиже у вођењу сопствене земље (Hamel, 2009, str. 93–105).

Национални лидер у централизованим системима вођења земље у начелу води целокупну унутрашњу и спољну политику земље у редов-

[2] То важи и за преостале царевине, краљевине, кнежевине и др., које су задржале те називе а суштински су прешле на републичко уређење.

ним и ванредним ситуацијама. У унутрашњу политику земље нарочито спадају: иницирање и доношење нових закона, брига о функционисању земље, брига о интегритету и безбедности земље, вођење земље у ванредним околностима, брига о социјалној заштити и наталитету у земљи, брига о мигрантима и др. У спољну политику земље првенствено спадају: учешће у раду Уједињених нација, учлањење и учешће у раду разних светских организација и институција, учешће у решавању крупних светских проблема (ратних, терористичких, пандемијских, климатских, мигрантских и др.), брига о задужености земље, поштовање потписаних међународних уговора и конвенција и сл.). У децентрализованом систему вођења земље све наведене ингеренције се по законима првенствено деле између националног лидера и владе. Такав систем захтева високу демократију и он се зато првенствено примењује у развијеним земљама (Maddison, 2001, str. 23–33).

Компарација ових система владања националним државама показује да национални лидери у централизованим системима власти, да би били успешни, морају имати виши степен личне компетентности од националних лидера у децентрализованим системима власти. То проистиче из тога што су обухват њихових ингеренција у централизованом систему власти и одговорности већи него у децентрализованом систему. При томе се у оба ова случаја подразумева да компетенције сваког националног лидера треба да

одговарају захтевима тих ингеренција да би они у пракси били успешни (Drakar, 2006. str. 45–56).

2. Расположива компетентност националног лидера

Расположива (или стечена) компетентност националног лидера односи се на моћ којом може да користи своје ингеренције у вођењу сопствене земље. Та компетентност до сада није детаљније научно обрађивана и сводила се на начелно указивање на њене карактеристике у оквиру теорије лидерства као дела науке о менаџменту.^[3] Отуда и проистиче проблем по коме у корелацију треба ставити потенцијалну компетентност националног лидера и његову успешност у вођењу сопствене земље, уважавајући при томе већ поменути законитост о каузалитету развоја земље и компетентности њеног лидера (Radovanović, 2022, str. 67–76).

По својој природи, подаци о компетентности националног лидера имају лични карактер и њихово публикување се последњих деценија у свету штити законом. Сходно томе, ти подаци се могу јавно публиковати само уз сагласност националног лидера. То нарочито важи за податке у вези са оцењивањем расположиве компетентности конкретног лидера коју он може лично оцењивати или за то задужити изабраног каријерног експерта, односно каријерну службу, чији је задатак да стално прати резултате рада

[3] У вези с тим треба истаћи да је у досад публикованим научним радовима из те области понегде било речи о компетентности националних лидера, али не и о корелацији те компетентности и конкретне успешности тих лидера у вођењу сопствених земаља – што представља проблем који треба решити.

тог лидера и упоређује их са његовом лидерском компетентношћу (Kavi, 2000, str. 35–46).

Када је у питању структура компетентности националног лидера треба истаћи да се она може артикулисати на три комплементарне компоненте, које у садејству националном лидеру омогућују да користи своје водеће ингеренције. У њих спадају следеће компоненте: личне способности, лична знања и лична етика (Dunđerović, 2004, str. 84–93).

Личне способности националног лидера представљају његове индивидуалне моћи којима он води своју земљу користећи своја знања и своју етику. У односу на захтеве сопствених лидерских ингеренција, национални лидер првенствено користи своје способности: општу интелигенцију, политичку храброст, радну пос-

већеност, менаџерску усмереност и индивидуалну харизматичност, које се лидерски и експертски могу пратити и оцењивати (табела 1).^[4]

Табелиране способности националног лидера треба појединачно и збирно појаснити, односно:

- Општа интелигенција националног лидера веома је значајна, јер показује његову моћ да реши искрсле проблеме у вођењу земље. Зато је битно да ова оцена буде што виша (максимално 5) будући да национални лидер у вођењу своје земље у основи наилази на крупне и сложене проблеме (Modrinić, 2006, str. 48–60).
- Политичка храброст националног лидера такође је значајна јер он у свом раду доноси крупне одлуке које од њега захтевају

Табела 1. Структура личних способности националног лидера и њихово оцењивање

Врсте способности	Средњошколска оцена (1–5)	Оцењивачи (лидер или експерт)
1. Општа интелигенција		
2. Политичка храброст		
3. Радна посвећеност		
4. Менаџерска успешност		
5. Индивидуална харизматичност		
Σ		–
Просек (Σ/5) ^[5]		–

Извор: ауторска креација.

[4] У консултованој научној литератури број ових способности се креће од три па чак до 20. Из тог спектра, овде је одабрано пет врста тих најважнијих личних способности.

[5] На пример: ако је Σ 20 поена, онда је просек једнак 20/5, што је једнако 4.

значајну храброст и одлучност. Зато је и овде важно да оцена те храбрости буде што виша (Maslov, 2008, str. 14–23).

- Радна посвећеност националног лидера треба да буде на што вишем нивоу да би своје лидерске ингеренције могао на време и квалитетно да реализује.
- Менаџерска усмереност националног лидера треба да се огледа у његовој организацији вођења земље избором својих најважнијих сарадника (15–20), који су најкомпетентнији за одређене области, уз дефинисање њихових овлашћења и обавеза. Овај принцип треба да карактерише читаву организацију вођења земље артикулисану на одређени број хијерархијских нивоа и примену тимског рада са строгом субординацијом.
- Индивидуална харизматичност подразумева да национални лидер има изражене личне особине и квалитете који код становништва стварају осећај сигурности,

поверења и уверености да ће он храбро и успешно водити земљу.

- Наравно, приликом оцењивања ових способности националног лидера структуре датих оцена најчешће неће бити идентичне, што указује на то да ради подизања нивоа тих способности треба предвидети начине подизања нивоа најнижих оцена. О томе треба да брине сам национални лидер, уз менторску помоћ ангажованог каријерног експерта (или каријерне службе) и, наравно, адекватну дискрецију.

Лична знања којима треба да располаже национални лидер у функцији вођења своје земље у научној литератури структурисана су на различите начине. На основу тога овде је изабрано пет најважнијих врста тих знања у која спадају: политичка знања, менаџерска знања, економска знања, културолошка знања и безбедносна знања – која се такође могу лидерски и експертски пратити и оцењивати (табела 2) (Hassanaeh, 2015, str. 137–146).

Табела 2. Структура личних знања националног лидера и њихово оцењивање

Врсте способности	Средњошколска оцена (1–5)	Оцењивачи (лидер или експерт)
1. Политичка знања		
2. Менаџерска знања		
3. Економска знања		
4. Културолошка знања		
5. Безбедносна знања		
Σ		–
Просек (Σ/5)		–

Извор: ауторска креација.

Такође, и овде наведена знања националног лидера треба појединачно и збирно појаснити:

- Политичка знања подразумевају добру упућеност националног лидера у теорију јавне политике, структуру органа власти, врсту и законе у земљи, изборни систем, парламентарне институције, структуру и деловање светских организација и институција и др. Ова знања национални лидер треба да користи у вођењу своје земље.
- Менаџерска знања су веома значајна за националног лидера у вођењу своје земље. У њих нарочито спадају организациона знања везана за рад на свим нивоима власти и за избор сарадника у свим тимовима по критеријуму најкомпетентнијих појединаца (вође тимова и њихови најближи сарадници) којим се дефинишу њихове обавезе и овлашћења. По теорији менаџмента на такав начин се остварују најбољи општи резултати у корист свих, а нарочито у корист рејтинга лидера.
- Економска знања национални лидер користи за укупно привредно и ванпривредно функционисање и развијање своје земље. За националног лидера значајно је да, користећи та знања, стално усмерава све своје активности ка томе да обезбеди раст животног стандарда и безбедност у својој земљи. У та знања првенствено спадају: познавање фискалне и монетарне политике, обезбеђивање услова за привређивање непривредних

делатности, брига о спољнотрговинским билансу и спољној задужености земље, тежња ка ефикасном развоју делова и целине земље и сл.

- Културолошка знања националном лидеру служе за очување и коришћење остварене материјалне и духовне културе у својој земљи, као идентитету нације и националних мањина у својој земљи. Културолошка знања национални лидер треба стално да користи у јавним политикама функционисања и развоја целине културе у својој земљи и у односима с другим земљама.
- Безбедносна знања, у која спадају очување националног и међународног мира, обезбеђење сигурности и заштите свих грађана, слободе кретања и рада унутар земље и сл., национални лидер треба да користи и да се залаже за њихово остварење.
- Може се очекивати да ће се и у овом случају дате оцене за елементе знања међусобно разликовати. Зато је битно да оцењивање засебно врше сам национални лидер, као и његов каријерни експерт, с тим да они након тога треба да усагласе те оцене и договоре се о начинима да ниже оцене поправе.

Личном етиком национални лидер истиче своје вредносне судове који га мотивишу на то којим путем треба да води своју земљу. При томе је веома важно у садашњем и будућем времену да национални лидер има конструктиван однос према функционисању и развоју своје земље и сличан однос према уређивању светског развоја. Структура тих особина нацио-

налног лидера слабо је обрађивана у научној лидерској литератури. У таквим околностима, након пажљивог проучавања те области, овде је издвојено пет врста конструктивног етичког понашања националног лидера (табела 3) (Siegel, 2016, str. 48–58).

право сваког човека на слободно верско изјашњавање – као верник или као атеиста. У томе је битно да национални лидер свим средствима толерише деловање конструктивних вера, а да негативно дејство агресивних атеиста (нарочито анархију)

Табела 3. Структура личне етичности националног лидера и њено оцењивање

Врсте способности	Средњошколска оцена (1–5)	Оцењивачи (лидер или експерт)
1. Верска етичност		
2. Развојна етичност		
3. Социјална етичност		
4. Културолошка етичност		
5. Безбедносна етичност		
Σ		–
Просек (Σ/5)		–

Извор: ауторска креација.

Сходно претходном, и овде је неопходно укратко појединачно и збирно појашњење табелираних елемената:

- Верска етичност се своди на однос националног лидера према основним светским религијама и он је примењује у вођењу своје земље. У том контексту однос националног лидера према вери сада је најконструктивнији ако он без резерви прихвата

уз примену закона сузбија. Отуда је задатак националног лидера да све то има у виду приликом вођења сопствене земље и учешћа у даљем кретању света.^[6]

- Развојна етичност подразумева однос националног лидера према развоју своје земље. У томе он стално треба да формира и примењује став о потреби континуираног развоја, првенствено због захтева

[6] У последње време је прокламовано много научних и стручних радова посвећених компарацији теизма и атеизма и њиховој улози у даљем развоју света. Главнина тих радова посвећена је кретању обима верника (по главним верама) и прогнози њиховог опстанка и раста у будућности, док се мањи део тих радова бави утицајем верника и неверника на очување сада угроженог светског поретка (изузетак у томе представљају дела водећих поклоника православља Ф. Достојевског и Ј. Поповића у којима се сва предност даје најконструктивнијим и најслободнијим верама као услову опстанка човечанства).

сталних промена у привреди и друштву. Тај развој он нарочито треба да заснује на деловању науке и струке и пратећем развоју образовања будући да се на тај начин његова земља прилагођава поменутиим променама и да у њој на основу тога расте ниво животног стандарда обухваћеног становништва.

- Социјална етичност националног лидера обухвата његову склоност да брине о егзистенцијално угроженом делу становништва у смислу давања социјалне помоћи, ослобађања од плаћања комуналних трошкова, организовања разних врста помоћи остарелим и немоћним лицима итд. Свакако, оваква ефикасност националног лидера корисна је не само за незбринута лица већ је и високо хуманистичка.
- Културолошка етичност националног лидера огледа се у његовој наклоњености очувању и баштињењу свих врста материјалне и духовне етничке и мултиетничке културе, као исходишта идентитета обух-

ваћеног становништва. У том контексту такав национални лидер разним средствима помаже да се одржи и афирмише култура у његовој земљи.

- Безбедносна етичност, као карактеристика националног лидера, своди се на његову тежњу ка мирном решавању националних и међународних проблема, елиминацији свих врста општих опасности, избегавању појаве ванредних ситуација, успешном и убрзаном превазилажењу тих ситуација и сл.
- Наравно, и овде важи правило да дате оцене приликом провере компетентности националног лидера из ове области могу бити хетерогене и да лидер и експерт треба да их усагласе – уз опредељења како најниже оцене треба поправљати.

| 113

На основу датих оцена националног лидера из све три области (способности, знања и етичности) могуће је добити интегралну оцену о његовој компетентности (табела 4).

Табела 4. Интегрална оцена компетентности националног лидера

Компоненте компетентности	Просечне оцене из претходних табела 1, 2. и 3.	Интегрална оцена (за просек мањи од 3 – недовољан, за 3,1–3,6 – добар, за 3,7–4,3 – врло добар, за 4,4–5,0 – одличан) ^[7]
1. Личне способности		
2. Лична знања		
3. Лична етичност		
Општи просек оцена		

[7] Овде се пошло од претпоставке према којој лица са општим просеком компетентности до три поена не могу да буду успешни национални лидери, а изнад тога они су подељени на добре, врло добре и одличне националне лидере.

Када се попуни ова табела дефинитивно се долази до јединствене завршне оцене компетентности националног лидера (коју треба уписати у десни празан део табеле). При томе, у тој оцени с подједнаким пондером учествују све претходне парцијалне оцене ($3 \times 5 = 15$), јер је веома тешко другачије диференцирати њихове вредности – чиме би се незнатно изменила овако добијена интегрална оцена посматране компетентности (Radovanović, Stojmirović, 2020, str. 74–78).

Тим поводом може се констатовати да је у области националног лидерства дефинисано ново научно сазнање, чија формулација гласи:

Компетентности националног лидера чини јединство његових адекватних способности, знања и етичности у вођењу земље.

3. Оцењивање успешности националног лидера

У вођењу своје земље национални лидер користи своју компетентност за обављање свих законом утврђених надлежности, уз пратећу одговорност. Ово ангажовање, као и лидерско ангажовање у свим другим организацијама, има менаџерски карактер, с тим што је оно изразито сложено. Управо зато национални лидер симболише врховног менаџера своје земље. Поводом тога, у теорији менаџмента, с разлогом се констатује да успех сваке организације убедљивом већином (чак преко 90%) зависи од компетентности њеног главног менаџера.^[8] То, логички,

важи и за развојни успех сваке земље који одлучујуће зависи од компетентности њеног лидера (Mersal, 2016, str. 24–32). У вези с тим битно је истаћи факторе од којих зависи успешност развоја земље, како би се затим то повезало са компетентношћу њеног лидера (табела 5).

Поводом ове табеле треба имати у виду да, поред националног лидера и његовог каријерног експерта, све организације и сви обухваћени грађани имају право да оцењују успешност оствареног развоја у конкретној земљи. У томе су нарочито битне оцене гласача на основу којих они, у суштини, одлучују кога ће бирати за националног лидера у наредном мандату.

Са аспекта националног лидера, нарочито је битно упоредити оцене развоја земље и оцене његових лидерских компетентности (табела 6).

Резултати у овој табели пластично показују националном лидеру шта треба да чини са својом компетентношћу. Ако је остварен успех земље изнад очекивања, у том случају национални лидер треба само да одржава ниво своје компетентности. Уколико је остварен успех раван нивоу компетентности лидера, треба само да ради на подизању своје компетентности у делу где је најслабији. Најзад, ако је успех земље нижи од нивоа компетентности националног лидера, тада ургентно мора да подигне своју компетентност јер је она у оцењивању била прецењена (Maу, 2015, str. 10–20).

Све ово заједно омогућило је добијање новог научног сазнања из лидерства са следећом формулацијом:

[8] Међу водећим научним радницима у свету већ подуже се води полемика колики је допринос менаџера успеху организације или земље. У том лицитирању проценат тог доприноса најчешће се креће од 80%, до чак 100%.

Табела 5. Оцена успешности развоја земље у претходном периоду (години и сл.)

Компоненте успешности	Средњошколска оцена (1–5)	Оцењивачи (лидер, експерти и др.)	Битне напомене
1. Остварен БДП			
2. Остварено инвестирање			
3. Ниво незапослености			
4. Спољна задуженост			
5. Нето зараде			
6. Остварен локални развој			
7. Социјална заштита			
8. Здравствена заштита			
9. Животни стандард			
10. Остварен међународни углед			
Σ		–	–
Просек (Σ/5)		–	–

Извор: ауторска креација.

| 115

Табела 6. Компарација дискретно оцењене успешности у претходном периоду (години и сл.) и оцењене компетентности њеног националног лидера

Посматране оцене	Износ оцене (1–5)	Оцењивачи (лидер или експерт)	Битне напомене
1. Просечна оцена успешности земље у претходном периоду			
2. Просечна оцена компетентности националног лидера			
Разлика (1–2) ^[9]		–	–

Извор: ауторска креација.

Резултат развоја сваке земље њен национални лидер треба да користи за конструирање своје владалачке комисије

уколико намерава да настави са лидерском уложом.

[9] Износ разлике може бити већи од нуле, једнак нули, или мањи од нуле. Резултат већи од нуле значи да је национални лидер постигао бољи резултат од очекиваног. Резултат једнак нули значи високу корелацију између оствареног резултата и компетентности лидера. Резултат мањи од нуле указује на потребу подизања компетентности лидера у областима из којих је добио ниже оцене.

4. Међународна успешност националног лидера

Претходно моделована каузална успешност развоја земље и пратеће компетентности њеног лидера има интерни карактер. Њој зато треба придодати и проверу међународне успешности тих фактора с обзиром на чињеницу садашње све веће економске, безбедносне и друге повезаности са свим земљама света. На тај начин се из обе такве провере стичу комплетни услови за оцену развоја конкретне земље и последично за оцену успешности њеног лидера. У том контексту, друга, екстерна провера подразумева потребу међусобне компарације развојно сличних земаља унутар њихове већ стандардизоване поделе на развијене, транзиционе и неразвијене земље јер су њихови развојни интереси различити.^[10] Приликом таквих екстерних провера најбоље је за обухваћене развојно сродне земље упоредити њихов планирани (реално могући визијски) развој с резултатима оствареног развоја у одређеном времену, из чега се добијају кључно значајне информације о успешности развоја сваке од тих земаља и њених лидера за интерну јавност, гласаче и самог националног лидера.

Ради илустровања, овде ће се изложити пример провере успешности развоја групе развојно сродних транзиционих земаља створених распадом СФРЈ које теже да се укључе у чланство Европске уније, а у које спадају Србија, БиХ Црна Гора и Северна Македонија. За тај

пример одабрано је раздобље од четири године (од почетка 2017. до краја 2020), уз напомену да ће се посматрати просечне оцене планираног и оствареног развоја тих земаља са завршном констатацијом разлика између тих оцена које ће бити адекватно продискутоване. Овакво истраживање свака од обухваћених земаља требало би да повери политички неутралној научној установи (домаћој или иностраној), с тим што би најбоље било да наручилац таквог истраживања буде њен парламент (табела 7).

Изложене разлике између оствареног и планираног развоја земље, ради употребљивости, треба укратко прокоментарисати, односно:

- Ако је разлика у оценама оствареног и планираног развоја земље већа од нуле, то указује на чињеницу да јавност земље тиме треба да буде веома задовољна, а истовремено и својим лидером. У том случају националном лидеру преостаје да и даље усавршава своју водећу компетентност како би се на тој функцији што дуже задржао.
- Уколико су оцене реализованог и планираног развоја приближно једнаке, тј. крећу се око нуле, национална јавност биће задовољна тим резултатом и својим лидером. То за националног лидера треба да буде знак за даљи конструктивни рад на усавршавању своје водеће компетентности.
- Међутим, ако је разлика у оценама између оствареног и планираног развоја земље негативна, тј. мања од нуле, у таквој си-

[10] Унутар тога, развојни интереси развијених земаља су да убрзају сопствени развој ради очувања своје доминирајуће позиције. Развојни интереси транзиционих земаља су да што брже сустижу развијене земље. Најзад, развојни интереси неразвијених земаља су да прво сустигну транзиционе земље и да затим крену у сустизање развијених земаља.

Табела 7. Оцена развојне успешности посматраних земаља у последње четири године
(од почетка 2017. до краја 2020)

Индикатори за компарацију	Оцене развоја (средњошколска оцена 1–5)			
	Србија	БиХ	Црна Гора	Сев. Македонија
1. Просечна оцена планираног развоја (табеле 5 и 6)				
2. Просечна оцена реализованог развоја (табеле 5 и 6)				
Разлика (2–1)				

Извор: ауторска креација.

туацији национална јавност, а нарочито гласачи, треба да крену у акцију замене свог националног лидера другим лицем за које се процењује да има потребан ниво водеће компетентности.

- Најзад, дати пример оцене развојне успешности обухваћених земаља и њихових лидера, поред изложеног, омогућује и рангирање тих земаља по тим основама, што је такође веома важна информација за националну јавност сваке земље.^[11]

Начелно гледано, изложени пример оцене развојне успешности наведених земаља и њихових лидера јесте научно оригиналан, али је то и раније импровизовано вршено кроз разне периодичне извештаје влада свих земаља, где је објективност тих извештаја увек била мање или више сумњива. Ово нарочито важи за садашње транзиционе земље, које се веома упињу да што брже сустигну развијене земље, при чему њихови лидери из нестрпљења и сл. често праве и одређене грешке које морају ургентно елиминисати.^[12]

[11] С обзиром на доступне јавне информације нарочито о оствареном развоју обухваћених земаља, чини се да Србија по посматраној структури компонената оствареног развоја, у односу на остале три земље, има јасне и очигледне предности – што последично важи и за успешност њеног лидера. Међутим, такву прелиминарну оцену треба да верификује ангажована научна установа којој би се поверила израда пројекта о развојној успешности посматраних земаља и тиме успешности њихових лидера.

[12] Ово се нарочито односи на веома честу појаву занемаривања организације вођења нарочито земаља у транзицији од стране њихових лидера. Наиме, приметна је и даље тежња националних лидера да занемарују тимски рад у вођењу сопствених земаља и да, уместо најбољих, за своје најближе сараднике бирају најлојалнија и најпослушнија лица. Наравно, такав приступ наноси крупну штету не само њима него и земљи као целини. Такође, у мање развијеним земљама запажа се да њихови храбрији лидери често преузимају веома крупне промене у својим земљама које не улазе у њихове ингеренције, због чега их опозиција назива аутократима и сл. Међутим, они то чине првенствено да би њихове земље брже сустигле развијене земље. Тај проблем се најбоље решава адекватним изменама прописа у конкретним земљама. Овоме још треба додати да сврха навођења овог примера није да фаворизује било ког националног лидера, већ да се укаже на процедуру мерења и унапређења оствареног развоја земље и праћење компетентности њеног лидера ма ко он био.

ОСНОВНИ ЗАКЉУЧЦИ

Реализацију овог истраживања карактерише могућност извођења неколико закључака везаних за високу корелацију и аналогију између нивоа компетентности националног лидера и развојних резултата које постиже његова земља. Ту првенствено спадају:

- Научно доказана законитост о високој корелацији компетентности главног менаџера и остварених резултата његове организације, која је у овом раду изједначена са законитошћу високе корелације нивоа компетентности националног лидера и развојних резултата његове земље.
- На основу те законитости, која до сада није детаљније научно разрађивана у националном лидерству, у овом раду је утврђено да се компетентност националног лидера у вођењу сопствене земље уграђује у све њене постигнуте резултате. У томе је расположива компетентност националног лидера артикулисана на три компоненте – личне способности, лична знања и личну етику, са моделима како се оне могу мерити и оцењивати.
- Наспрам те компетентности, у овом раду су дефинисане компоненте успешности развоја сваке земље, такође с моделима мерења и оцењивања те успешности. На основу тога у раду је пројектована компарација измерених и оцењених нивоа компетентности националног лидера и остварених развојних резултата у земљи, уз адекватне коментаре какве последице

наступају ако су у томе констатовани исти нивои, затим већи ниво развијености земље у односу на ниво лидерске компетентности, односно мањи ниво развијености земље у односу на ниво лидерске компетентности.

- Препоручљиво је да та мерења и оцењивања, која на свој начин стално врши јавност земље, дискретно и континуирано врши и сваки национални лидер са својим каријерним експертом, јер се на тај начин добијају информације о томе које елементе компетентности национални лидер треба да усавршава и како то да чини. Наравно, таква мерења и оцењивања национални лидер са својим каријерним експертом (или службом) треба на време да врши и по њима поступа ако намерава да настави да буде национални лидер.
- Сходно томе, у овом раду, у форми примера међународног карактера, компарирани су остварени развој одабраних мањих транзиционих земаља из бивше СФРЈ (Србије БиХ, Црне Горе и Северне Македоније) и на основу тога су изведене импликације везане за водећу компетентност њихових лидера. У томе расположиви статистички подаци прелиминарно указују на констатацију да Србија и њен лидер имају остварене боље резултате од остале три земље. Међутим, најбоље би било да такву прелиминарну оцену верификује одабрани научни институт, који би објективно истражио развојну успешност тих земаља у

обухваћеном периоду и пратећу водећу успешност њихових лидера.

- На основу тога може се закључити да је постављен проблем истраживања успешно решен, односно да је на тај начин верификована утврђена истраживачка хипотеза.

- Из тих разлога, такође се може констатовати да се добијеним резултатима у овом истраживању доприноси продубљивању науке о лидерству, у корист друштвене праксе у тој веома значајној области – нарочито у садашњем узбурканом свету.

References / Литература

- Covey, S. (2010). *Principle-Centered Leadership*. Beograd: Mladinska knjiga. [In Serbian]
- Drucker, P. (2006). *The Essential Drucker*. Novi Sad: Adizes. [In Serbian]
- Dunderović, R. (2004). *Basics of Management Psychology*. Novi Sad: Fakultet za menadžment. [In Serbian]
- Hamel, G. (2009). *The Future of Management*. Novi Sad: ASEE Books. [In Serbian]
- Hassanzadeh, M., Silong, D. Asmuni, A., Wahiza, N. (2015). Global Leadership Competencies. *Journal of Educational and Social Research*, 5(2), 137-146. doi: 10.5901/jesr.2015.v5n2p137
- Maddison, A. (2001). *The World Economy: A Millennial Perspective*. Paris: OECD.
- Manzoor, A., Tao, Lv., Aftab, Sh., Muhammad, S. (2017). The political leadership and corporate governance: an analysis of leadership theories and its influence. *International Journal of Basic and Applied Sciences*, 6(3), 45-50. doi:10.14419/ijbas.v6i3.7706.
- Maslow, A. (2004). *Psychology in Management*. Novi Sad: ASEE Books. [In Serbian]
- Mau, T. (2015). Leadership competencies for a global public service. *International Review of Administrative Sciences*. 83. 0/0, 1-20. doi:10.1177/0020852315576706.
- Mersal, A. (2016). *Sustainable Urban Futures*. New York: Macmillan.
- Modrinić, Z. (2006). *Management Competencies*. Beograd: BMD - MEGA. [In Serbian]
- Radovanović T., Stojmirović, Lj. (2020). The Present and the Future of Local Development. *Napredak*, 1 (3), 67-78. doi: 10.5937/napredak1-29678 [In Serbian]
- Radovanović, T. (2022). *Sustainable Local Development Planning*. Beograd: author's edition. [In Serbian]
- Siegel, M. (2016). *The President as Leader*. New York: Routledge.
- Torring, J. and Sørensen, E. (2019). Interactive Political Leadership in Theory and Practice: How Elected Politicians May Benefit from Co-Creating Public Value Outcomes. *Administrative Sciences*, 9 (3):51, 1-18. doi: 10.3390/admsci9030051.

Tihomir Č. Radovanović

University Business academy

Novi Sad (Serbia)

The Success of A National Leader

Summary

120 | National leadership as a segment of general leadership belongs to the social science of management that deals with the law of political guidance of given countries, particularly including the revealed causality of the result analogy in the country's development and the ruling competencies of its leader. That is why, according to general implications, such causality is very important both to the given country and to the overall present and future world. That segment of science has not been thoroughly researched to date because it seems to be clear and therefore should not be studied in further detail. However, in today's turbulent world, full of huge existential problems (war, terrorist, pandemic, migrant etc.), they can be resolved only by restorative sustainable development, where a substantial role is played by national leaders whose success needs to be examined.

Accordingly, the chosen subject of this scientific paper is the study of the ruling success of national leaders, with the aim of contributing both to their efficiency in guiding their own countries and to the resolution of the above-mentioned world problems. In that context it should be emphasized that this theoretical research has used a suitable research project in the application of which important new scientific findings have been made about the correlation of political competencies of national leaders and the results achieved in their respective countries.

Keywords: national leaders, competencies, measurement, national politics, world politics, developmental effects

Прикази књига | Book Reviews

Предраг Ђ. Бајић^[1]

Универзитет „Унион – Никола Тесла“
Факултет за спорт
Београд (Србија)

УДК 316.75:341.485(=411.16)"1939/1945"(049.32)

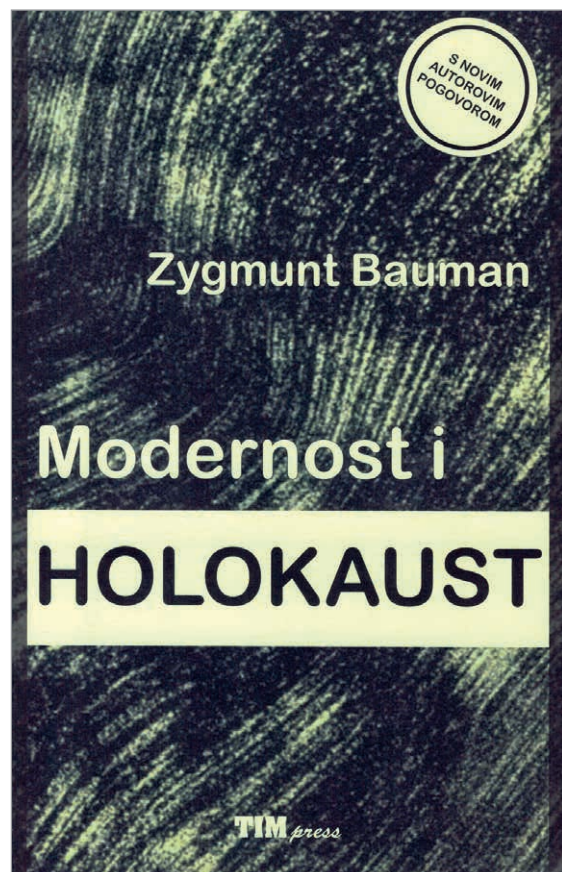
Приказ

Примљен: 07.03.2022.

Прихваћен: 09.03.2022.

doi: 10.5937/napredak3-36843

Водич за одбрану ЧОВЕЧНОСТИ

Зигмунт Бауман:
Модерност и Холокауст,
Тим прес, Загреб, 2017,
348 страна

Један од најутицајнијих савремених социолога и филозофа Зигмунт Бауман (Zygmunt Bauman, 1925–2017) оставио је дела која се налазе међу класицима европске мисли, у којима се бавио и проблемима глобализације, модернизма, постмодернизма, конзумеризма и етике, и синтетизовао богато знање прожето бурним искуствима током живота, док је радио и на универзитетима у Варшави, Тел Авиву и Лидсу. Објавио је више од 100 чланака и 57 књига, међу којима је и веома утицајна *Модерност и Холокауст* (Modernity and the Holocaust), која је представљена јавности први пут 1989. године, док се на просторима региона појавила захваљујући издавачкој кући „Тим прес“ из Загреба 2017. године (с енглеског језика је превео Срђан Дворник).

Приликом доделе признања за ову књигу, почетком деведесетих година прошлог века,

[1] predrag.bajic@fzs.edu.rs

аутор је изнео три разлога због којих је посебно срећан што је управо она заслужила посебну пажњу, а што је обједињено управо и у сегменту издања који је тема овог приказа, под насловом „Социјална манипулација моралом“ (говор на додели Европске награде Амалфи):

„Прво: то је књига израсла из искуства које повезује дубоку и наизглед непремостиву поделу између онога што смо звали 'источном' и 'западном' Европом. Идеје које су се нашле у књизи и њеној поруци настајале су како на мом домицилном универзитету у Варшави, тако и у друштву мојих колега у Британији, земљи која ми је – у годинама егзила – понудила други дом. Те идеје нису познавале никакву поделу; познавале су само наше заједничко европско искуство, нашу заједничку историју чије се јединство може побијати, па и привремено потиснути, али не и разбити. Моја књига се бави управо нашом заједничком, свеевропском судбином.

Друго: ова књига никада не би настала да није било моје животне пријатељице и партнерке, Јанине, чија ми је *Зима ујутро* (*Winter in the Morning*), књига сећања на године људске срамоте, отворила очи за оно што иначе одбијамо да гледамо. Када сам прочитао Јанинин сажетак тужне мудрости коју је стекла у ужем кругу пакла који су направили људи, писање *Модерности и Холокауста* постало је интелектуална принуда и морална дужност; 'Најсуровије код суровости јесте то што она своје жртве дехуманизује пре него што их уништи. А најтежа од свих борби јесте она да се остане

човечан у нечовечним условима.' Управо сам Јанинину горку мудрост покушао да обухватим у поруци своје књиге.

Треће: сама порука, порука о скривеном и недоличном лицу нашег самопоузданог, богатог, врлог света, и о опасној игри коју овај свет игра с људским моралним нагоном, чини се да је у сагласности са све шире присутним бригама. То је, претпостављам, значење доделе цењене Награде Амалфи књизи која садржи ту поруку. Али и чињенице да је престижна Конференција Амалфи у целости посвећена питању морала и користи, чији развод, како порука имплицира, лежи у темељу најспектакуларнијих успеха и најстрашнијих злочина наше цивилизације, а чије је поновно сједињавање она шанса коју наш свет може имати да се суочи с властитим импресивним моћима.“

Књигу *Модерности и Холокауста* Бауман почиње управо посветом „за Јанину и остале који су преживели да би могли рећи истину“, после чега следи предговор у којем је говорио о Холокаусту, за који је схватио да „није само мрачан и стравичан, него је уједно догађај који није лако схватити у уходаним, 'обичним' одредницама“, односно да је „тај догађај записан властитим кодом који прво треба одгонетнути да би разумевање уопште било могуће“. Повезујући Холокауст са модерношћу, истакао је да то није био једино јеврејски проблем, односно да није био догађај само у историји Јевреја, већ да је „рођен и спроведен у нашем модерном рационалном друштву, на високом стадијуму наше цивилизације и на врху људског културног

достигнућа, па је зато проблем тог друштва, цивилизације и културе“. Такође, истиче да је „Холокауст био јединствени сусрет старих напетости које је модерност игнорисала, омаловажавала или није успела да разреши – и моћних инструмената рационалног и ефикасног деловања које је створио сам модерни развој“.

Као велику опасност Бауман види „самоисцељивање историјског сећања које се догађа у свести модерног друштва“, наводећи да је то „занемаривање које вређа жртве геноцида“ и да је „знак опасног и потенцијално самоубилачког слепила“. Он наглашава да то не мора да значи да Холокауст потпуно нестаје из памћења, већ да долази до два испреплетана процеса: 1) „историја Холокауста је угурана у статус специјалистичке гране делатности препуштене властитим научним институтима, фондацијама и конференцијским круговима“; 2) „јавне информације о Холокаусту и пречесто су повезане с комеморативним церемонијама и свечаним проповедима што их такве церемоније привлаче и легитимишу“, а те манифестације „ма колико иначе биле важне, не нуде много простора за дубинску анализу искуства Холокауста, поготово не његових наказних и узнемирујућих аспеката“.

Прво од осам поглавља, под називом „Увод: социологија након Холокауста“, аутор почиње цитатом Ричарда Рубенштајна

(Richard Rubenstein) и Џона Рота (John Roth): „Цивилизација сада међу својим материјалним и духовним продуктима има и логоре смрти и *Muselmänner*^[2]“. Затим се, како је и сам објаснио, бавио „општим прегледом социолошких одговора (или пре упадљивом оскудицом таквих одговора) на одређена теоријски круцијална и у пракси витална питања која произлазе из проучавања Холокауста“, да би нека од тих питања исцрпије анализирао у наставку књиге, кроз друго и треће поглавље, под називом „Модерност, расизам, истребљење“ (први и други део).

Међу закључцима четвртог поглавља – „Јединственост и уобичајеност Холокауста“, на питање о нечему што је омогућило да се то догоди, Бауман је истакао да је то урушавање демократије – или то што се она није ни развила. То је додатно објаснио речима да „у одсутности традиционалног ауторитета, једини систем провере и равнотеже који политичку заједницу може да одржи подаље од екстрема јесте политичка демократија“.

Даље, у петом поглављу – „Придобивање сарадње жртава“, бави се механизмима који то омогућавају, односно доводе до тога да жртве сарађују у њиховом тлачењу, док шести део, „Етика послушности (читајући Милграма)“, представља проширени коментар одређених социолошко-психолошких експеримената. Тако се у овом поглављу, између осталог, наводи да

[2] Жаргонски израз који се користио за затворенике који су се налазили у веома тешком стању у концентрационим логорима због глади и исцрпљености.

„најстрашнија вест коју смо добили у вези с Холокаустом и коју дедукујемо из онога што смо научили о његовим починиоцима није вероватноћа да 'то' нама неко учини, него управо мисао да смо ми сами то могли да учинимо“. Све то се анализира кроз кључне делове заоставштине социјалног психолога Стенлија Милграма (Stanley Milgram), чији је низ експеримената допринео разумевању феномена послушности.

Седмо поглавље – „Ка социолошкој теорији морала“, као што и сам аутор истиче, представља уједно теоријску синтезу и закључак, а даје преглед садашњег статуса морала у доминантним верзијама социјалне теорије и износи аргументе у корист његове радикалне ревизије. Ипак, како наглашава у завршним напоменама овог поглавља, сврха није да формулише алтернативну социолошку теорију моралног понашања, него да „расправи о неким изворима моралних нагона који нису социјални и неким друштвено произведеним околностима под којима неморално понашање постаје могуће“.

У осмом поглављу, под називом „Накнадно мисао: рационалност и срам“, Бауман закључује, између осталог, како је „нељудски свет који је створила убилачка тиранија дехуманизовао своје жртве и оне који су пасивно проматрали злостављање тиме што је и једне и друге натерао да се служе логиком самоодржања као опростом за моралну неосетљивост и неделовање“. Такође, говори и о томе да је „поука Холокауста лакоћа с којом већина људи, стављена у ситуацију у којој нема доброг избора, или

се такав избор чини јако скупим, проналази разлоге да се оправда од моралне дужности (или не успе себе да увери да је прихвати), усвајајући уместо тога правила рационалног интереса и самоодржања“. Самим тим, како наводи, „у систему у којем рационалност и етика показују у супротним смеровима главни губитник је човечност“.

Поред овог упозорења, аутор говори о још једној поуци, која му буди наду, да „стављати самоодржање изнад моралне дужности није нипошто предодређено, неминовно и неизбежно“. Он наглашава да није реч о томе колико је људи одабрало моралну дужност пре него рационалност самоодржања, већ управо о томе да су неки људи тако одабрали, односно да зло није свемоћно, да му се може одупрети и да је на крају све увек – избор.

У завршници књиге, у пренесеном поговору из издања 2000. године, под називом „Дужност присећати се – али чега?“, Бауман подсећа на речи Џорџа Орвела (George Orwell) и истиче да „ако Орвел има право када тврди да контрола прошлости омогућује контролу будућности, императив је за добро те будућности да се онима који контролишу садашњост не допусти да манипулишу прошлосту на начин који има изгледа да учини будућност негостољубивом за човечанство и ненастањивом“. Управо је књига *Модерност и Холокауст* једно од оних дела које неизоставно стоје међу тим опоменама, уједно показујући могућу брану злу у веома компликованом свету данашњице, као и у будућим временима.

Упутство за ауторе

Редакција часописа *Найпрегак* разматраће за објављивање искључиво оне радове који су сачињени у складу са овим Упутством. Часопис објављује искључиво нове и аутентичне радове. Могу се прихватити и радови *in extenso* који су претходно делимично изложени на научном/стручном скупу, при чему су аутори то дужни да на одговарајући начин назначе. Радови се пријављују електронски, путем система Асистент (<https://scindeks.ceon.rs/journaldetails.aspx?issn=2683-6106>). Електронски се врши и контрола на плагијаризам. Сваки покушај плагијаризма или аутоплагијаризма кажњава се (забрана објављивања радова овим ауторима у временском периоду зависно од степена плагијаризма и о томе се обавештава руководство институција у којима аутори раде, као и њихова струковна удружења).

Радови се објављују на српском језику (искључиво ћириличним писмом), али и на енглеском језику. Редакција охрабрује ауторе да доставе своје радове на оба језика.

Редакција задржава пуно право да сваки рад лекторски и коректорски уреди у складу са важећим стандардима српског, односно енглеског језика. Приликом пријаве

рада неопходно је приложити изјаву потписану од стране свих аутора и коаутора да рад није раније ни у целини нити делимично објављен нити прихваћен за штампање у другом часопису. Изјава о појединачном доприносу аутора мора бити потписана од стране сваког аутора рада, скенирана и послата уз рад као допунска датотека. Такође, аутори су обавезни да доставе и потписану изјаву о непостојању сукоба интереса. Тим поступком сви аутори постају одговорни за испуњавање свих постављених услова, чему следи одлука о прихватању за даљи уређивачки поступак.

Прихваћени радови објављују се по редоследу који одређује Редакција на предлог главног и одговорног уредника. За објављивање радова у тематским бројевима главни и одговорни уредник ће, пре упућивања садржаја броја на одлучивање Редакцији, узети у обзир предлог уредника тематског броја (гост-уредник). У часопису *Найпрегак* објављују се радови из области св их друштвених наука, али и сродни мултидисциплинарно засновани текстови важни за разумевање друштвеног окружења. Чланци се категоризују сходно Правилнику о категоризацији и рангирању науч-

них часописа - Прилог 1: Услови за уређивање научних часописа („Сл. гласник РС“ бр. 159/ 30.12.2020). Они могу бити:

Научни чланци:

1. **Оригиналан научни рад.** У њему се износи претходно не-објављивани резултати сопствених истраживања заснованих на примени научних метода. Они по обиму не смеју прећи 28.800 карактера, са размаком. У обим се не урачунавају: име, средње слово, презиме, афилијација аутора, наслов чланка, сажетак чланка (до 800 карактера са размаком), кључне речи (до 5 појмова или синтагми), попис референци, нити напомене у фуснотама;

2. **Прегледни рад.** Он садржи оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема или подручја у коме је аутор остварио одређени допринос, видљив и на основу аутоцитата. По обиму може да буде до 28.800 карактера, са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

3. **Кратко или претходно саопштење.** Оно представља оригинални научни рад пуног формата, али обима до 18.000 карактера са разма-

ком или прелиминарног карактера. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

4. **Научна критика**, односно **полемика** (расправа на одређену научну тему заснована искључиво на научној аргументацији) и осврти. Обим ове врсте радова је до 10.000 карактера са размаком. Ова категорија радова је опремљена, осим имена, средњег слова, презимена и афилијације аутора и наслова чланка, и сажетком обима до 400 карактера са размаком, кључним речима (до 5 појмова или синтагми), пописом референци и број њихових карактера се не урачунава у обим рада.

Стручни чланци:

1. **Стручни рад** је прилог у коме се нуде искуства корисна за унапређење друштвене праксе, али која нису нужно заснована на научном методу. Његов обим је до 18.000 карактера са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

2. **Информативни прилог** (уводник, коментар, информације из рада Фондације која је оснивач часописа *Напредак* и сл.). По правилу се ради по обиму о кратким формама, са највише до 12.000 карактера са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

3. **Приказ** (књиге, истраживања, научног догађаја, и сл.). Обим је до 7.000 карактера са размаком. Пожељно је да као прилог садржи фотографију (насловне корице књиге, догађаја који је предмет приказа и сл) која се урачунава као 500 карактера са размаком. Приказ не садржи са-

жетак нити кључне речи, али садржи одговарајуће референце.

У часопису *Напредак* неће бити објављен ниједан чланак који нема бар пет наведених референци. Редакција охрабрује ауторе да користе, у мери у којој је то могуће, часописне референце новијег датума.

Све врсте радова могу садржати фотографије, графиконе, табеле и друге врсте илустрација. Свака илустрација се рачуна да има обим од 500 карактера са размаком. Редакција позива на чешће кришћење илустрација, посебно табела и графикона, за приказивање података које онда није нужно понављати у тексту, већ је довољно позвати се само на ознаку (број) дате табеле или графикона. Илустрације дате у тексту су означене нумерички и речима. Свака табела има нумеричку ознаку (од 1 до n) и наслов, док свака слика (графикон, фотографија, ...) има нумеричку ознаку (од 1 до n) и потпис.

Приликом пријављивања рада аутори, односно коаутори, предлажу категорију чланка. Исто чине и рецензенти, али коначну одлуку о категоризацији доноси главни и одговорни уредник часописа.

Приликом писања радова користе се стандардне скраћенице, али не у наслову и апстракт. Пун назив са скраћеницом у загради наводи се у првом помињању, а даље у тексту само скраћенице, како у апстракт тако и у раду. У закључку рада (не апстракта) нема скраћеница.

Инострана имена се, у српској верзији рада, транскрибују на српски језик, док се поред транскрипције у загради, након прве њихове употребе у тексту, даје њихово изворно писање. У енглеској верзији користи

се само изворно писање имена или њихова транскрипција на енглески језик (нпр. кинеских или арапских имена). Страни термини се пишу изворно, италиком, а њихов превод и значење могу се, уколико постоји потреба, објаснити у фусноти.

За писање рукописа користи се word текст, са проредом (Line Spacing) 1,5 на формату А4 само са једне стране, са маргинама од 2,5 cm Justify. Користи се фонт величине 12pt, Times New Roman, и избегава bold и курзив (italic) који су резервисани за поднаслов. Сажетак (Summary), кључне речи (Key words) и фусноте куцају се без прореда (Line Spacing: Single) 1,0.

Приспели радови (без имена аутора) упућују се на рецензију код најмање два уредника/рецензента. Примедбе и сугестије уредника и рецензента (без имена рецензента) достављају се аутору ради коначног обликовања рада.

Прихваћен рад, након стручне и редакцијске обраде упућује се на ауторско читање пре публиковања, кореспондирајућем аутору. Евантуалне исправке требало би извршити у року од три дана. У овој фази није могуће извршити опсежније измене, већ само исправке словних и других ситних грешака. Уколико исправљени текст не буде враћен у том року, сматраће се да аутор нема примедби. Рукописи радова прихваћених за штампу не враћају се аутору.

Припрема рада

Радови се припремају у складу са АПА скраћеним библиографским стандардом. Делови рада су: насловна страна, апстракт са кључним речима, текст рада, захвалност (по

жељи), литература, прилози (табеле, слике). Странице треба нумерисати редом (у горњем или доњем десном углу), почевши од насловне стране.

1. Насловна страна

а) Наслов рада требало би да буде кратак, јасан и информативан, на српском и енглеском језику, без скраћеница и да одговара садржају рада. Наднасловне и поднасловне треба избегавати. Уколико је рад резултат истраживања на неком од пројеката или уколико аутори осећају потребу да изразе захвалност на подршци некој институцији или појединцу, то је потребно учинити у фусноти која ће бити означена на крају наслова текста.

б) Изнад наслова, у горњем левом углу, наводе се крупним словима предлог категорије рада, а потом у реду исподиме, средње слово и презиме аутора, односно коаутора. Научни радови могу да имају максимално два коаутора, при чему Редакција снажно подстиче да аутори самостално објављују своје радове. Радови који имају више од два аутора/коаутора неће бити разматрани за објављивање. После сваког од презимена аутора/коаутора ставља се ознака за фусноту (нумеричка, почев од 1 па надаље), у коју се уписује сарадничко/наставничко/научно звање аутора/коаутора и његова електронска адреса (e-mail). За аутора/коаутора који је задужен за кореспонденцију са Редакцијом осим e-mail потребно је је назначити и телефонске бројеве (мобилни, фиксни..., поштанску адресу и обавезно исписати речи „за кореспонденцију”. У овој/овим фуснотама за сваког од аутора/коаутора потребно је стави-

ти назнаку: Рођен XXXX године (нпр. „Рођен 1968. године”).

в) Испод имена сваког од аутора/коаутора наводи се пуна афилијација. Код установа са сложеном организацијом наводе се сви организациони нивои, од највишег ка најнижем (нпр. назив универзитета, назив факултета, назив одељења/департамента, катедра), место где је седиште установе, а у загради назив државе.

2. Сажетак и кључне речи

На другој страници рада налази се структурирани сажетак на српском и енглеском језику, написан кратким и јасним реченицама који обухвата Увод/Циљ, Основну претпоставку истраживања, Методе (истраживачке методе, основни поступци, узорковање), Резултате (најважнији налази) и Закључак. Потребно је да се нагласе нови и значајни аспекти изложеног истраживања. Структурирани сажетак не би требало да прелази 800 карактера са размацима, а у случајевима радова из категорије научна критика, полемика, осврти до 400 карактера са размацима. Након сажетка исписују се Кључне речи, којих може да буде највише до пет појмова, односно синтагми.

Код текстова категорисаних као прикази апстракт није обавезан, али је потребно испод наслова приказа навести следеће податке о делу (догађају) које се приказује, и тоследећим редоследом: Име и Презиме писца (у случају догађаја: назив организатора догађаја): Наслов дела курзивом (односно Назив догађаја курзивом). Место издања: Издавач, година издања (Место одржавања, време одржавања), укупан број страна (за догађај се не наводи). Фотогра-

фија дела/ догађаја који се приказује доставља се у jpg или tiff формату као допунски фајл, у резолуцији од најмање 300x300 тачака по инчу.

Пример за приказ дела:

Стјуарт Прајс: Изучавање медија. Клио, Београд, 2011, 749 стр.

Пример за приказ догађаја:

European Sociological Association: 13th ESA Conference(Un)Making Europe: Capitalism, Solidarities, Subjectivities. Athens (Greece), 29.08 - 01.09.2017

3. Текст чланка

Са текстом чланка започиње се на трећој страници. Пожељно је, али не и обавезно, да оригинални и прегледни научни радови, поготову уколико су засновани на претежно емпиријским истраживањима, буду у структурираној форми која садржи: Увод/ Циљ спроведеног истраживања, Приказ примењене методологије истраживања, Резултате, Дискусију и Закључке. Код научних радова категорисаних као „Кратко саопштење”, односно као „Научна критика, полемика, осврти”, структурисање није неопходно.

Табеле, графикони, фотографије се инкорпорирају сам текст, изузев у случају приказа где се фотографије достављају као посебан фајл.

Цртежи, карте, фотографије, графикони и друге илустрације достављају се у JPG или TIFF формату, у резолуцији већој од 300 x 300 тачака по инчу.

Свака илустрација (табела, цртеж, графикон...) мора бити обележена бројем и називом, центрирано, и то:

- табеле насловом који се испи-
сује изнад њих.

Пример:

Табела 1: Средње вредности скоро-
рова етничке дистанце

- графикони, фотографије и оста-
ле илустрације потписом испод њих

Пример:

Графикон 1: Приказ средњих
вредности скорова етничке дистанце

Табеле треба да буду једноставне,
без боја и сенки. Увлачења и порав-
нања у табелама морају бити изве-
дена аутоматским форматирањем,
а не мануелним додавањем размака.

Све врсте графикона треба цр-
тати искључиво у црно-белој техни-
ци, коришћењем различитих врста
шара.

3.1 Цитирање и позивање на друге радове и изворе у тексту

У складу са АПА стандардом цити-
рање и позивање се врши ИСКЉУ-
ЧИВО у оквиру текста, у библио-
графским парантезама.

Употреба фуснота је дозвољена
само у сврху напомена, како би се
избегло да ти подаци оптерећују
сам текст, а процена је аутора да је
потребно пружити неке допунске
информације (нпр. електронска ад-
реса аутора, захвалница и сл), краћа
објашњења у вези са значењем не-
ких термина, појмова (нпр. ако се
у тексту даје нека латинска изрека,
која није општепозната, у фусноти
је могуће дати њено значење), био-
графске податке који су од значаја
за разумевање основног текста (нпр.
уколико је то од значаја за разуме-
вање контекста могуће је дати краће

биографске податке о неком теоре-
тичару). Такође, фуснота се може
искористи зарад упућивања неке
опаске, примедбе или критике у
односу на став неког другог аутора,
у вези са нпр. Његовом недоследо-
шћу у заступању неког става или за
навођење неког примера, више као
илустрације, занимивости и сл,
који по свом значају није такав да
би оптерећивао текст, али је за рад
корисно да се кроз фусноту читалац
упути на њега.

Библиографске референце на-
воде се увек латиничним писмом.
У Литератури се наводи само једно
место издања, чак иако је у самој пуб-
ликацији наведено више њих.

АУТОР(И) БИБЛИОГРАФСКА ПАРЕНТЕЗА ПРИ ПРВОМ НА- ВОЂЕЊУ У ТЕКСТУ

Дело једног аутора (Lukić, 1995a,
str. 209) (Lukić, 1995a, str. 30)

Дело аутора настало у истој годи-
ни, као и његово претходно цитира-
но дело (Lukić, 1995b, str. 30) (Lukić,
1995b, str. 20)

Дело два аутора (Haralambos
& Heald, 1989) (Haralambos &
Heald, 1989)

Дело три до пет аутора ПРВО
НАВОЂЕЊЕ: (Marković, Golenkova,
Šuvaković, 2009); ДРУГО И СВАКО
СЛЕДЕЋЕ НАВОЂЕЊЕ ИСТОГ ДЕ-
ЛА: (Marković i dr, 2009)

Дело више од седам аутора
(Mihailović i dr, 2012) (Mihailović i dr,
2012)

ГРУПА (ИНСТИТУЦИЈА, ОР-
ГАНИЗАЦИЈА, УСТАНОВА) С
ПРЕПОЗНАТЉИВОМ СКРАЂЕНИ-
ЦОМ (Republički zavod za statistiku
[RZS], 2020) (RZS, 2020)

ГРУПА БЕЗ ПРЕПОЗНАТЉИ-
ВЕ СКРАЂЕНИЦЕ (Centar za

profesionalni razvoj zaposlenih
u obrazovanju, 2020) (Centar za
profesionalni razvoj zaposlenih u
obrazovanju, 2010)

У библиографској парантези
се наводи презиме аутора, година
објављивања рада и, по потреби,
страница са које се нешто цитира. У
случају да из исте области постоји
више аутора који носе исто презиме,
посебно уколико се они и цитирају
или се на њих позива у раду, АПА
стандард предвиђа да се испред на-
веденог презимена дода иницијал
имена сваког од њих.

У библиографској парентези се
број стране, ако је то потребно ради
директног цитата, одваја запетом,
уз навођење скраћенице „стр“. У не-
ким случајевима, навођене странице
није неопходно, пошто се позива на
читаво једно дело (чланак, књигу) и
идеју у њему изложено, а не наводи
се дословни цитат.

Пример:

У свом тексту Петровић поле-
мише са више наших методолога и
истраживача друштвених појава,
указујући на њихов шематизам у ин-
терпретирању статистичких подата-
ка, као и на непознавање кионцепта
појма „дивилног друштва“ (Петро-
вић, 2020).

За изворе и литературу на стра-
ном језику могуће је уместо «и др»
користити латинско „et al“, а уместо
«и», посебно када се ради о англосак-
сионској литератури, знак „&“.

Приликом позивања истовремено
на неколико аутора, према АПА
стилу, унутар исте библиографске
заграде њихова дела наводе се аз-
бучним, односно абецедним редом.

Пример

Није мали број аутора који сматрају да је глобализација историјски процес који сеже вецима уназад, при чему га они различито датирају (Bžežinski, 2015, str. 14; Chumakov, 2010, p. 49; Mandelbaum, 2004, str. 257; Robertson, 1992, pp. 58-59; Hatibović, 2002; Šuvaković, 2004, str. 53).

Цитирање у тексту се врши у склопу реченице. Међутим, уколико цитат садржи 40 и више речи, тада га је потребно издвојити у нови параграф (аутоматски) и навести текст СА НАВОНИЦИМА. Библиографска парантеза се поставља након завршног интерпункцијског знака. Потом се прелази у нови ред, који започиње нови параграфом.

Пример:

„Основни елементи геј покрета заправо се подударују са главним тежњама (пост)модерног капитализма. Нагласак се у друштвеној производњи личног или колективног идентитета пребацује са места у систему продукције на „стил живота” (образац потрошачког понашања). Отуда популарна (хипно-кратска) култура садржи тако мало информација о класном идентитету, док се сексуални идентитет ставља у средиште друштвене и личне пажње. Што се потребе људи за слободом мање могу задовољити у области рада или политике, то се у јавној (културној) сфери више пропагира „слобода” у обрасцима потрошње или „стила живота” – укључив и `сексуалне слободе`”. (Antonić, 2014, str. 210)

Настављајући даље ово своје истраживање, несумњиво се стигло да јасно и недвослисно закључка...

3.2 Навођење референци у Литератури - преглед најчешћих случајева

3.2.1 Опште напомене

Литература је јединствена за обе верзије рада. Наслови референци се увек исписују на енглеском језику, чак и када изворник није на том језику, већ нпр. на српском. У том случају се у угластој загради ставља ознака језика на коме је изворни текст, нпр. [In Serbian]. Референце се исписују редоследом српске абеецеде. У случају да су у раду наведени само инострани радови, референце се ређају према редоследу слова британског алфабета. Уколико су навођени радови из различитих језика, они се ређају према правилима српске абеецеде, а слова која у њој не постоје (нпр. W, Q, Y, X) се наводе на крају списка.

Српска презимена наводити латинично и користити српске дијакритичке знаке.

Када се у Литератури наводи више референци истог аутора, то се чини по хронолошком редоследу њиховог издавања - од најстаријих ка најновијим.

Уколико је аутор један коришћени рад аутор објавио самостално, а други у коауторству са још једним аутором, а трећи са још два аутора, прво се наводи самосталан рад, потом рад са још једним коаутором, потом са још два коаутора. Код навођења референци у спикку литературе потпуно доследно се поштује азбучни, односно алфabetски редослед презимена аутора.

Ако су у тексту коришћени радови истог аутора из исте године, они се у списку литературе ређају према

словима која су придодата уз годину (2019a) (2019b) итд.

3.2.2 Монографије

Prezime, Inicijal imena. (година издања). *Title of the monography in italic.* Место издања: Назив издавача.

Уколико постоји више градова са истим именом у више савезних држава (што у САД није редак случај), после назива града у загради се убацује име државе.

Уколико је монографија доступна онлајн пожељно је навести линк на крају, уз напомену Available at.

Пример:

Antonić, S. (2014). *Power and sexuality: the sociology of the gay movement.* Istočno

Sarajevo: Sociološko društvo Republike Srpske. Available at [sahttps://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:7605/bdef:Content/download](https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:7605/bdef:Content/download) [In Serbian]

Lukić, R. (1995a). *Basics of sociology.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva,

BIGZ [In Serbian]

Lukić, R. (1995b). *Political parties.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ [In Serbian]

3.2.3 Чланци у серијским публикацијама

Prezime, Inicijal imena. (година издања). Title of the article. *Naziv časopisa u kurzivu vol (br. u tekućoj godini): paginacija od - do.* Уколико рад има DOI ознаку, она се наводи на крају; уколико је доступан онлајн пожељно је навести линк на крају, уз напомену Available at

Пример:

Antonić, S. (2013). Social mobility in socialist Serbia: a revisionist approach. *Sociološki pregled*, XLVII (2), 145–170 Available at [http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2013/0085-63201302145A.pdf#search=Antonić Slobodan](http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2013/0085-63201302145A.pdf#search=Antonić+Slobodan) [In Serbian]

Vuletić, V, Stanojević, D. (2013). Social Networks - Networks of Old School Ties. *Kultura*, (141), 37-52. doi:10.5937/kultura1341037V [In Serbian]

Редакција снажно препоручује да се, када год је то могуће, наведе ознака doi за часописни рад, уместо URL, односно <http://> адресе.

3.2.4 Чланци у тематским зборницима, поглавља у научним монографијама, саопштења у зборницима са научних конференција

Prezime, Inicijal imena. (godina izdanja). Title of the article. In: Inicijal imena i prezime urednika/priredivača uz stavlјenu napomenu u zagradi (ed or eds.) *Name of publication in italic* (str od - do). Mesto izdanja: Naziv izdavača

Пример:

Petrović, J. (2014). Note on the so-called. the new French sociology and its methodological consequences - a review of the most important issues. In: J. Petrović, D. Đorđević (eds) *Research of social phenomena: methodological considerations* (213-222). Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu; Mašinski fakultet Univerziteta u Nišu [In Serbian]

3.2.5 Текст у дневним новинама

Prezime, Inicijal imena autora (godina izdanja, month, dan). Title of the article. *Naziv novina kurzivom*, p. X

Пример:

Vuletić, V. (2017, July 13). Region and barriers. *Politika*, p. 28 [In Serbian]

3.2.6 Текст у периодичним новинама (недељницима, двонедељницима, месечницима, годишњацима)

Prezime, Inicijal imena autora (godina izdanja, month, dan). Title of the article. *Naziv novina kurzivom*, broj, strane od do (BEZ NAVOĐENJA SKRAĆENICE str.)

Пример:

Čomski, N. (2009, September, 4). Victims of the Imperial Mentality of the West (interview). *НИИ* 3041, 19-21. [In Serbian]

3.2.7 Навођење непубликоване докторске дисертације или магистарског рада

Prezime, Inicijal imena. (godina odbrane). Title of dissertation in italic (doctoral dissertation/master's thesis). Naziv ustanove gde je odbranjena, mesto sedišta ustanove [In Serbian]

3.2.8 Навођење докторске дисертације доступне преко неке базе података

Prezime, Inicijal imena. (godina odbrane). Title of dissertation in italic (doctoral dissertation/master's thesis). Naziv ustanove gde je odbranjena, mesto sedišta ustanove Aviable at [In Serbian]